

...зпъ сѹтъ словени. по дѹнаевѹ. кдѣ естѹ ннѣ оугорьскѹ
ашасѹ имены своиѹ. гдѣ обдше. на которомѹ мѣстѹ.
а друзѹи чеси нарекошасѹ а се ли же словѣне. хорвати

8412
I 3020

Милица и Ђорђе Јанковић

СЛОВЕНИ

У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПОДУНАВЉУ

АРХЕОЛОГИЈА

...ATVR MYRSIANO VSQVE AD TANASTRYM ET IN BO...
...ANTES VERO QVI SVNT FORVM FORTIS...

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА
КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ — 36

БИБЛИОТЕКА
ОДЕЛЕЊА ЗА АРХЕОЛОГИЈУ
Инв. бр. 8412
Сигн. II 3020
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

МИЛИЦА И ЂОРЂЕ ЈАНКОВИЋ

СЛОВЕНИ
У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ
ПОДУНАВЉУ

1-141

БЕОГРАД
1990.

Садржај

Предговор	7
УВОД	9
ЈУЖНИ СЛОВЕНИ	12
Јужни Словени пред римским границама	12
Словени и Византија	15
Освајање Балканског полуострва	16
Друштво и култура подунавских Словена до VIII столећа	20
Стан	21
Привреда	22
Погребни обичаји	24
СЛОВЕНИ НА ДУНАВУ	27
Досељавање Бугара и расељавање Словена	27
Бугари и Словени у Панонији и средњем Подунављу	30
Велика Морава	34
Слом Бугарске	36
Друштво и култура Словена од VIII до XI столећа	41
Стан и привреда	43
Гричарство	44
Накит	46
Хришћанство и обичаји при сахрањивању	49
Бијелобрдска култура	53
СЛОВЕНИ ПОД ВИЗАНТИЈОМ И МАЂАРСКОМ	56
Доба Комнина	57
Археологија Панонског басена	61
Десна обала Дунава пред монголску најезду	63
ЗАКЉУЧАК	66
КАТАЛОГ	69
ЛИТЕРАТУРА	121
ХРОНОЛОШКА ТАБЕЛА	139
LES SLAVES DU BASSIN DANUBIEN YOUGOSLAVE	143

Предговор

Данас у нашој свести, Дунав је само велика река која протиче кроз Панонски басен. Не помишљамо да Дунав повежемо са својом постојбином, са својом вековном историјом. А Словени су можда управо са Дунава, из Панонског басена, населили просторе средње, источне и јужне Европе. Тешко је објаснити како је дошло до те празнине у нашој свести, упркос историјским подацима. Један од узрока свакако је у великонемачким, аријевским идејама, потпомогнутим мађарском фасцинацијом, које су својом наметљивошћу пригушиле самостални развој словенске мисли у Подунављу. Други узрок је у нама — једноставно, није било истраживача, истраживања и открића. Тако смо постепено напустили обале Дунава, пребацивши постојбину у некакве закарпатске мочваре и шуме.

Одлучујућа реч у истраживању словенске прошлости мора припасти археологији. Друге историјске науке могу доћи само до теорема, али не и чињеница. Ово се може променити једино открићем неких нових писаних извора о најстаријој прошлости Словена. Археологија пак, открива и истражује материјалне чињенице, рукотворине прошлих времена, које се само привремено могу погрешно тумачити.

Код нас, као и у осталим земљама Панонског басена, осим у Чехословачкој, није показано занимање за словенску археологију. Неизбежно, упркос усмерењу на друге археолошке културе, сведочанства о словенском присуству на Дунаву се појављују, често и случајно, али стално. У последњих десет година, мањим или већим археолошким радовима истражен је низ словенских налазишта у нашем Подунављу. Истовремено, откривају се нове чињенице о другим народима, који су краће или дуже живели са нама. Сва та открића из темеља мењају укорењена схватања о прошлости Словена. У светлу најновијих истраживања и историјски извори добијају нов значај, јер се њихови подаци све поузданије тумаче и смештају у простор и време.

Стицајем околности, највише археолошких података о средњем веку у нашој земљи прикупљено је у Подунављу. Томе су узрок обимна, заштитна истраживања, организована приликом подизања хидроелектрана Ђердап I и II, као и низ других заштитних ископавања у југословенском Подунављу. Једва да је било истраживања изазваних научним интересом. Зато је изложба ограничена на Подунавље, иако многа питања, да би била

7 добро сагледана и правилно протумачена, захтевају далеко шири гео-

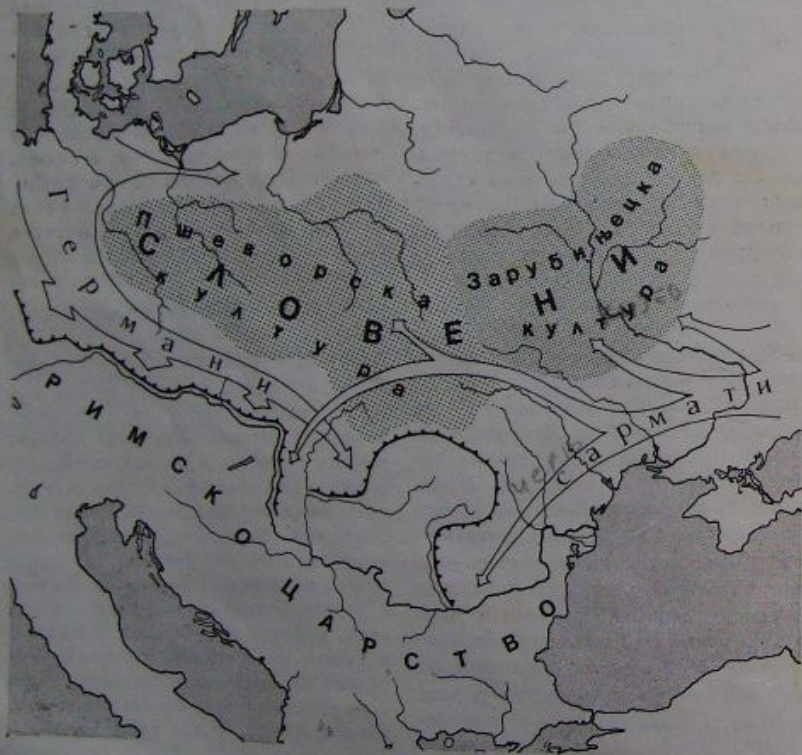
зваше га Новгород. А неки се населе на Десну, Сему и Сулу, и зову се Северјани. Тако се раздвојио словенски народ...

Илиера, и прозвашася своимъ именемъ и сдѣлаша городъ, и наречеша и Нокъ, городъ, а друзии же сѣдоша на Деснѣ, и по Сѣми и по Сулѣ, и наречеша Сѣверо, и тако разидеся Словенскъ языкъ, тѣмъ же и прозвася Словенская грамота:

/повесть временных лет, л. 4/

Овако је, у слободном преводу, описана праисторија и рана историја Словена у „Предању о прошлим временима“. Њега је саставио руски летописац Нестор, вероватно око 1113. године, користећи разне хронике, летописе и предања о најранијој словенској прошлости. Несумњиво је да делови Предања који претходе историји руских кнежевина, припадају заједничком словенском наслеђу, па и баштини Панонских, односно Јужних Словена. Данас у нашој култури нису присутни ови јединствени подаци из Предања о најстаријој словенској историји, као што није присутан ни летописац Нестор.

Одломак је целовит, лако разумљив, и односи се на праисторију Словена. У трагању за пореклом Словена, археолози су кренули од поуздано одређене Прашке културе VI—VII столећа. Она је захватала простор

Сл. 1. — Матично подручје Словена почетком нове ере.

од Лабе и Одре на западу до Дњепра на истоку. Развила се од мање јединствених култура, разорених у хунској најезди. То су културе III—V столећа, засноване на позно пшеворским и кијевским налазима. У пограничним областима, нарочито између доњих токова Дњепра и Дунава, јак је утицај других народа, на првом месту Гота и Сармата. Сталност Словена на истом тлу (сл. 1) прати се успешно и дубље у прошлост, до пред крај III столећа старе ере. Тада се од Лабе до Дњестра простирала Пшеворска култура; даље, ка истоку, Зарубињска култура је заузимала слив Дњепра. То су праве гвозденодобне културе, датоване увозним предметима из келтског и медитеранског простора. Њихово опадање и прерастање у позни ступањ Пшеворске, односно у Кијевску културу, изазвали су походи номадских Сармата, који су продирали до Балтика. Зарубињска култура није староседелачка, као ни Пшеворска, иако показује сродство са старијом културом североистока Пољске. Настанак тих култура могло је изазвати ширење Келта у Подунављу.

Дакле, археолози су успешно решили основне тачке словенске историје изван Панонског басена до III столећа старе ере. Ту нема ни Дунава ни поуздано одређене границе у Подунављу, све до почетка насељавања на Балканско полуострво. Истовремене културе у Панонском басену (III в. с. е. — V в. н. е.), нису ни довољно истражене ни коначно разјашњене, са изузетком келтске и римске цивилизације. Обим истраживања је у Панонији за сада такав да се не могу потврдити наводи из „Предања о прошлим временима“. То се нарочито односи на доба од појаве Келта до доласка Римљана. Ова збивања са краја старе ере немају непосредан значај за Србе и Хрвате, јер ако су наводи из Несторовог летописа тачни, они су пре тога напустили средње Подунавље.

Треба нагласити да за датовање ископина, истраживања у Подунављу имају далеко већи значај од оних са друге стране Карпата. Историјски подаци античких писаца, значајни за историју Словена, односе се, пре свега, на римско-византијске границе. Археолошки, римско-византијски производи поуздани за датовање, укључујући и новац, чести су уз границу на Дунаву. Огуда смо у могућности да доносимо много поузданије закључке од других.

ЛУЖНИ СЛОВЕНИ

Обично се под појмом „Јужни Словени“ мисли на Словене настањене на Балкану после завршене сеобе на почетку VII столећа, односно, верује се да све до тог доба није било уочљивих разлика међу Словенима. Али ископавања у Румунији, Бугарској, а сада и код нас, показују да Јужне Словене можемо разликовати већ од раног VI столећа. Ово издвајање је морало започети још под Хунима, у раном V веку. То је природно, обзиром на дуготрајне утицаје и мешање са романским и другим културама. У насељавању Балканског полуострва учествовали су и остали Словени, што се такође може пратити по археолошким налазима. Они се махом сви стапају са основном масом Јужних Словена. Посебности су изгледа дуго задржали једино Срби и Хрвати, због бројности. Простор јединствене словенске културе, који се може подвести под појам „Јужни Словени“, подудара се са појмом „Склавини“, познатим из писаних извора. Тако историчар Гота Јордан, пише средином VI столећа да Склавини живе између Мурсијанског блата (Осијек) и Дњестра (Getica, 34—35).

Јужни Словени пред римским границама

Писани подаци о Словенима на Дунаву током III—V столећа су врло оскудни. Своде се на неколико уопштених података — да са леве стране Дунава живе Словени, или народи који би се могли повезати са Словенима. То је, с обзиром да су Словени касније заузели и населили све римске провинције Панонског басена и Балкана, на први поглед чудно. Али, треба имати на уму да су писци тога времена бележили само оно што је погађало антички свет, о чему су добијали вести. Када је реч о варварима, то су били напади на римске границе и ретки подаци прикупљени приликом трговања са њима. Другим речима, уколико није било ратова, није било ни вести вредне да се забележи. Тако је извесно, на основу писаних извора, да Словени нису нападали римске границе до VI столећа, бар не под неким од познатих имена — Склавини, Венеди, Анти.

За сада се може само нагађати да се под именом Лимиганта, народа који је збацио власт Сармата Аргараганта, а затим кренуо у походе на римске границе, око средине IV столећа, крију Словени (Ammianus Marcellinus, XVII 13). Времену пре доласка Хуна у Подунавље, припада вест

Псеудо Цезарија о дивљим Словенима у Подунављу, али је податак тешко просторно одредити (Dialogi 110). На крају, на основу вести о народу у данашњој Војводини, који користи чамце издубљене у деблу, пије медовину и храни се просом, претпоставља се да је реч о Словенима који су живели под хунском влашћу (Prisci Fragmenta 8).

Археолошки, Словени могу да се разликују од других народа тога времена по становању, сахрањивању, грнчарству и ношњи, односно накиту. Како је већ споменуто, словенска култура IV—V столећа је успешно одређена у закарпатским областима. Тамо у насељима преовлађују полуукопане куће. У почетку се у таквим стаништима налази огњиште, а временом постаје уобичајена употреба пећи, грађене од камена или укопане у зид полуземнице. Користи се грнчарија прављена без употребе ватла, једноставна и груба (углавном лонци без наглашеног обода), а и она рађена у грнчарским радионицама. О ношњи и накиту се мало зна, али као и раније, употребљавају се запони (фибуле), уобичајени за читав источно-европски простор наспрам римских граница. То важи и за друге предмете свакодневне употребе, као и накит који се среће од Балтика до Црног мора. Важно је да једино Словени у то време спаљују своје покојнике и сахрањују их са или без урне.

У исто доба, Сармати, као и други номади, живе у колима или шаторима, а покојнике сахрањују скелетно. Сарматима се од археолошких предмета приписује глачана грнчарија, накит најчешће познат у римским провинцијама и неки особени предмети — огледала, звонца, перле, итд.

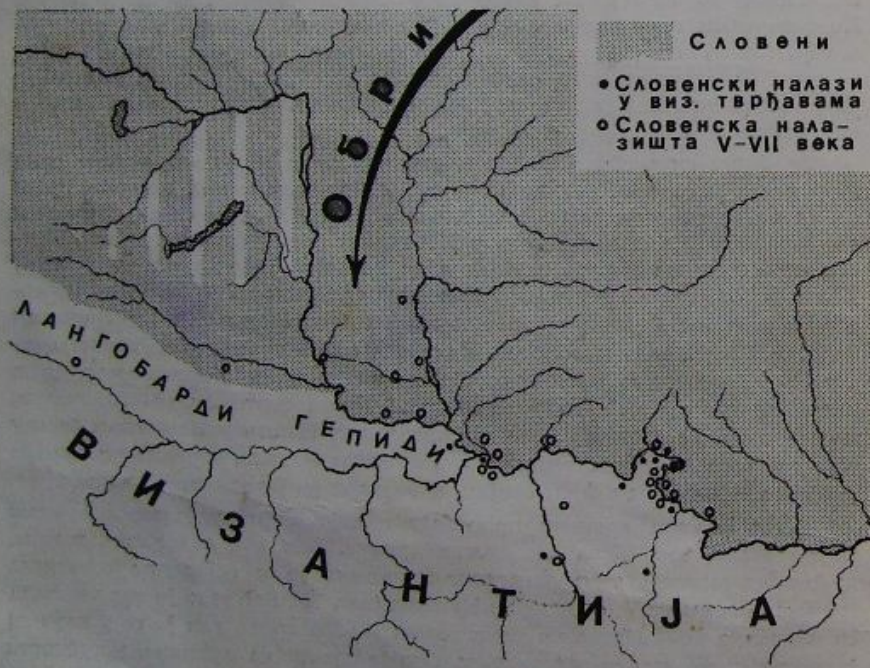
Германи се такође лако археолошки разликују од Словена, пре свега скелетним сахрањивањем, а колико се зна и станишта су им надземна. По занатским производима, издвајају се особеним запонима, честим у V и VI столећу, сиво-црном грнчаријом украшеном глачањем и другим предметима. Заједничке црте свим народима уз римске границе давала је античка занатска и мануфактурна производња, замењивана за варварску робу.

За Хуне су особени, поред врхова стрелица и лукова, коњске орме и сличног, нарочити, велики котлови од бронзе и накит, невесто рађен од злата са уметнутим полудрагим камењем. Али, док се за Сармате и Германе везује низ налазишта у Панонском басену (махом гробља), Хунско присуство на нашем тлу једва да потврђује пар налаза са Дунава. Хуни су 375. године продрли у Европу и створили моћан савез од потчињених племена Германа, Алана и других. Затим су прешли у Панонски басен и Подунавље, и темељно разорили многе провинције Римског царства. На Балкану су њихова разарања означила крај касноантичког доба; ретка су насеља која нису опљачкана. После смрти Атиле 453. године, њихов савез се распада. Зато се археолошки налази у Панонском басену тога времена још увек тешко могу поуздано етнички одредити; народи у Хунском савезу су били бројни, а боравак на једном месту кратак.

Овом тешком времену припадају и најстарији археолошки трагови Словена код нас — са обе стране Дунава. Још пре двадесетак година, дубоко у римској унутрашњости, откривена је и објављена словенска грнчарија средине V столећа, из Мушића (кат. 78). Већ тада је она повезана са налазима IV—V века из Чехословачке и Мађарске, али је то у научној јавности примљено са подозрењем. Ово је последица одбијања могућности тако раног словенског присуства на Балкану. Истина, тада још нису биле довољно поуздано одређене особине Словена у закарпатским областима.

Приближно у исто време, у панчевачки музеј су доспеле сличне посуде, нађене у близини Опова; оне су само допуниле још старије случајне налазе из околине Панчева (кат. 84). То су све целе посуде, обликом једнаке оним из Мушића, али различите израде. Све околности указују на могућност да су то урне, или прилози у спаљеним словенским гробовима, нешто уобичајено на подручју Пшеворске културе. У близини Панчева је изгледа постојало гробље прве половине V столећа, Словена настањених у југозападном Банату. Ово би археолошки потврђивало претпоставке да је народ који спомиње Приск, приликом путовања на Атили двор 447. године, био словенски. Тај народ је, по свој прилици, живео у много ширим областима Панонског басена ван римских граница, него што је јужни Банат. Неке од тих Словена је хунска најезда покренула, те се усељавају у разорене римске области, како то показују остаци насеља у Мушићима.

Доласком Хуна, а затим ратовима са германским племенима, Сармати су постепено сишли са историјске сцене. Готи су напустили Подунавље 488. године и углавном отишли за Италију, мада су после освајања Далмације опет завладали Сирмиумом. Византијска војска је 535. године отерала Готе, па су у нашем Подунављу, од германских народа остали Гепиди и Херули настањени око Београда. Гепидска држава са престоницом у Сирмиуму, држала је већи део Срема и неке источне делове Славоније. Тај народ је ратовао против другог германског народа — Лангобардског, настањеног од 546. године између Саве и Драве. Словени су живели у залеђу Германа, од Драве на север, у Бачкој, Банату, и даље на север и исток, до ушћа Дунава (сл. 2).

Сл. 2. — Словенске области око средине VI века.

У Панонском басену и целом Подунављу Словени су опстали јер су били најбројнији народ. После слома Хуна и пресељења германских племена у римске провинције, код Словена се устаљују нови облици материјалне културе. Поред тога, они заузимају области изгубљене током сеобе народа и почињу са освајањем других територија.

На северу Бачке, код Хоргоша, ископавано је једно словенско насеље (кат. 110). Ту је откривен део малог, краткотрајног села, утврђеног дрвеним зидом. Како изгледа, насеље је живело неколико година и уништено или напуштено у неком походу, негде на прелазу V у VI столеће. У селу је било полуукопаних и надземних станишта, и ватришта на отвореном простору. Од дрвене одбране насеља остао је само ров укопаног дела зида, и јаме што указују на постојање дрвених кула. Грчарија, и други налази помоћу ње датовани, припадају управо новој, раносредњовековној материјалној култури Јужних Словена, образованој пред почетак VI столећа. Сличних посуда има и у другим деловима Бачке (кат. 57, 103).

Словени и Византија

Цар Јустинијан (527—565) је покренуо рат са Готима тек пошто је добро утврдио северни део префектуре Илирије. У Прахову се налазио један од најјачих градова на Дунаву, Аквис, окружен мањим утврђењима у унутрашњости и тврђавама на Дунаву. Ту је Византија чак обновила власт на левој обали Дунава, где је био подигнут градић Теодоруполис (Турн Северин). Таквим тврђавама је обезбеђен и Ђердап. Даље на запад простира се Прва Мезија, са градињима на Дунаву, обновљеним на некадашњим већим тврђавама: на Чезави, у Голупцу, Великом Градишту, Раму, Банатској Паланци. Овај низ је задржавао новоподигнути Виминакион, на ушћу Млаве. За овом је следила област још увек препуштена Херулима, са градом Сингедоном, брањеним и тврђавом подигнутом на Белој Стени, насупрот ушћу Тамиша. Сирмиум је остао у гепидским рукама све до 566. године. Узводно, изгледа да су биле обновљене још неке мање тврђаве. Широки простори данашње Шумадије и Мачве остали су скоро ненасељени и без утврђења; прве тврђаве су смештене на обронке планина — од Рудника, преко Цера на Мајевицу. Сасвим је неизвесно византијско присуство у Славонији, у којој је морало бити и Ромеја и ромејске производње.

Одбраном је командовао војни управник Илирије, којем су били потчињени стратеги — војни начелници градова. Права војска је чинила посаду само у тврђавама и градовима, а остала утврђена места бранили су њихови становници. Тврђаве су добро познате, а и начин живота у њима; биле су типски грађене, са посадом од око 150 војника. Војска је била потчињена Солуну, а пред крај VI столећа Цариграду. Снабдевање је обезбеђивано бродовима, о чему сведоче бројне амфоре, чак и оне из Сирије и Египта. Војни управник је командовао и најамничком војском шароликог састава, врбованом у провинцијама и међу варварима.

Као и други варварски народи, Словени су ступали у византијску војну службу, као пешаци или коњаници. Врбовани су у Подунављу а ратовали у Италији против Гота, и у Азији против Персијанаца. То су обично биле дружине, по 300 и више људи, али често и појединци; спомињу се Словени официри, па чак и један војни управник Тракије — Халхад (Прокопије, BG, III, 14.). Током друге половине VI столећа Словени су присутни у свим тврђавама на Дунаву, па и у утврђеним насељима у ширем

византијском Подунављу. Како је ово прожимање византијских места Словенима било постепено, а варвари су брзо прихватили тековине више културе, није их лако пратити. Ипак, у низу утврђења појављује се по неки уломак словенске грнчарије (кат. 43/15; 105/22—23). У Гамзиграду је откривена кућа Словена, зидана на ромејски начин (кат. 39/1—3). Ти Словени, византијски војници, насељени на граници са својим породицама — што се успешно открива преко женског накита — напуштају спаљивање покојника и прелазе на хришћанско, скелетно сахрањивање. Границу Византије на Дунаву брадио је народ који ће је освојити.

Освајање Балканског полуострва

Војни походи на Византију почели су већ у раном VI столећу. То су били чисто пљачкашки насртаји појединих племена из целог словенског Подунавља. О тим раним нападима, до Јустинијанове обнове, нема поузданих података. У првом тренутку изгледало је да утврђена граница може зауставити Словене. Али они би на погодном месту прешли Дунав, по свој прилици ноћу, освојили тврђаву, и тако направили пролаз у византијској одбрани. У поход су кретали ратници једног или више племена, предвођени кнезом. Пљачкали су све, од хране до робља. При повратку су користили византијске путеве, јер су за пребацивање плена употребљавали запреге и кола. Ову причу потврђује ископавање тврђаве на Хајдучкој Воденици (Дукепрату) у Ђердапу. Она је као и остале тврђаве подигнута 534/5. године, али је освојена касних четрдесетих година. Тврђава дуго затим није обновљена (кат. 105), што открива један од праваца продора Словена.

Преко Ђердапа, Словени су могли да провале 548. године када су жестоко опљачкали Илирију, све до „становника Драча“, односно Шаре и Проклетија. Освајајући утврђења убијали су и заробљавали Ромеје, а византијска војска није смела да уђе у сукоб (Прокопије, BG III 29, ВИИНЈ I, 38). Неколико година касније, Словени са средњег и доњег Дунава опљачкали су скоро цело полуострво. При повратку у Бачку и Банат 551. године ишли су другим путем, преко Срема, да би избегли византијску војску. Ту их Гепиди превезу преко Дунава наплаћујући златник по глави (Прокопије, BG IV 25).

Словенски продори на запад, под вођством Лангобарда Илдига, били су усмерени однекуд из средњег Подунавља у област Венеције 549. године (Прокопије, BG III 35). Ширење похода у Посавину, и даље према Јадрану, ометали су својим присуством Гепиди и Лангобарди. Зато се напади панонских Словена на византијску територију углавном усмеравају преко Баната и Ђердапа. Низводно од Ђердапа продирали су доњеподунавски Словени користећи се Тимочким путем.

Велике поремећаје изазвало је досељавање Обра (Авара), азијског народа турског порекла. Они су на позив Лангобарда дошли у Панонију да би ратовали против Гепида. Заједно су победили Гепиде, а Лангобарди се, уплашени силином нових суседа, одселе у Италију. Византија је искористила овај рат и заузела Сирмион. Обри су основали тзв. Први каганат, који је неприкосновено владао у Панонском басену, све до неуспеле опсаде Цариграда 626. године. Обри су жестоко притискали и Панонске Словене, па се један њихов део покренуо у сеобе да би избегао потчињавање. Они који су прешли у Византију учинили су то силом, или уз сагласност Царевине. Део Гепида је такође избегао од Обра у Прву Мезију и населио се у утврђеним местима. На сличан начин насељени Словени

потврђени су једино у сеоским насељима. Новоприселим Гепидима и Словенима Византија је повећала густину становништва у полупразној Првој Мезији, и учврстила своју одбрану.

Споразумно насељавање Словена у Царевини потврдила су истраживања скоро истовремених сеоских насеља код Апатина у Бачкој (кат. 1) и на „Реци“ код Винче (кат. 29). Оба налазишта садрже веома сличну словенску грнчарију рађену гнетањем, али и ону прављену на брзом витлу. Највећи део посуђа рађен на брзом витлу припада избору кухињске грнчарије произведене у ромејским градовима, која добро датује остале налазе. Код Апатина је ископан лонац византијске израде и делови другог посуђа који највише одговарају производњи Сирмиона, мада је тешко сасвим поуздано одредити грнчарску радионицу. Она из „Реке“ је углавном направљена у Сингедону, али има и посуђа које можда потиче и из западних радионица. Ова грнчарија (кат. 1/1, 6; 29/17) оквирно припада времену Јустинијана и Јустина II. У оба станишта су нађене дубље зделе украшене глачањем (кат. 1/5; 29/6), каквих има у средишним и северозападним пределима Паноније. Ово значи да је глачано посуђе донето на „Реку“ и у Апатин, односно да су га оснивачи насеља понели са собом приликом досељавања. Мада и Германи користе те типове грнчарије, откривене зделе се не могу њима приписати. Од Германа у то време једино Гепиди живе у нашим пределима, али особеност њихове грнчарије је украшавање печатима (кат. 56/5).

На овај начин смо археолошком методом добили податке о пресељавању Словена из неких крајева северне Бачке у византијске области код Сингедона. Сеоба се могла десити само око 566. године. У новом насељу су Словени живели у споразуму са Царевином, и снабдевали се робом из најближег града, Сингедона. Током похода Обра 584—586. године, у којем је страдало византијско Подунавље, помињано станиште са „Реке“ је напуштено, али је насеље касније обновљено. Када су Обри учврстили власт у Панонском басену, потчинили су и ове Словене са „Реке“ и принудили их да праве скеле и бродове.

Једно словенско племе, којем се за сада не зна име, насилно се усељило на Балкан. Однекуд из источних предела Панонског басена, изгледа преко Ђердапа (бреша на Хајдучкој Воденици), племе је путем поред Тимока доспело до Пирота, и спустило се у долину Струмице. Ови Словени су продрли чак на острво Тасос и вероватно опљачкали неке пределе Македоније, а изгледа да су бар привремено били насељени на средњој Струмици. Вероватно се баш они касније помињу под именом Струмичана. Ова сеоба се за сада може добро пратити једино по оставама и оптицају новца.

Мало је вероватно да су једино та два племена напустила просторе изложене Обрима. Територије које су својевремено насељавали Лангобарди, и затим их напустили због Обра, запосели су Словени. У Славоњији нису били тако изложени дивљој коњаци азијских освајача.

Када су учврстили власт над Словенима и другим народима Панонског басена, Обри су кренули у ратове против Византије. Дуготрајном опсадом добили су Сирмион 582. године. У походима 584. и 585. године опљачкали су скоро сва утврђена места у Подунављу, и градови су морали да им се потчине. У више махова су угрожавали Цариград, под којим су коначно доживели слом 626. године. У тим походима помагали су им разни народи, Обрима сродни Кутригури, Гепиди, Словени и други, као савезници или покорени. После пораза под Цариградом овај савез се распао.

У војсци Обра потчињени Словени чинили су помоћне јединице за дужене за грађење мостова, скела и пловила за пребацивање преко воде.

Познати су словенски чамци издубљени у деблу дрвета, моноксили, са којима су учествовали у опсади Цариграда. За Словене око Београда занимљив је случај из 593. године (Симоката, Hist. 3—4). Тада је хаган Обра наредио да Словени направе понтон — скелу за прелаз преко Дунава, по свој прилици између Беле Стене и ушћа Тамиша. Грађани Сингедона ометали су тај рад па су их Словени напали. После овог сукоба хаган одлучи да на византијско тло пређе преко Саве, код Сирмиона, те принуди Словене да тамо направе скелу (сл. 3).

Освајања Обра олакшала су и убрзала словенско освајање Балкана. Низ таквих подухвата забележен је за Словене доњег Подунавља. Позних седамдесетих година страдала је тврђава Халиканибурго на ушћу Слатинске реке (кат. 101) вероватно у походу Словена који су осамдесетих година сишли на југ Грчке. Уследило је насељавање више словенских племена, којим је нарочито захваћена данашња Македонија, а свакако и јадранско залеђе. Истовремено се одвија заузимање западних делова Балканског полуострва, по свој прилици са тла данашње Мађарске.

Византија се помирила са чињеницом да је унутрашњост Балкана привремено изгубљена, али је покушала да заустави даље продоре. Пошто је завршен рат са Персијом, почели су византијски ратови против варвара на левој страни Дунава. У походима 594. 595. и 602. године ромејска војска је поразила Словене на доњем Дунаву. Приликом похода 596. године, којим је обезбеђена граница у Првој Мезији, неке тврђаве су обновљене. То је случај са Дукепрату, Хајдучком Воденицом, чије је пристаниште тада утврђено, а бедеми удвостручени. Овако ојачана тврђава ће трајати до око 615. године. Византија ју је снабдела новом посадом доведеном из Тракије, што се добро види по грнчарији (кат. 105/1). У слоју из 596—615. године већина кухињског посуђа је трачког порекла, мало је оног особеног за византијско Подунавље, а појава словенске и германске грнчарије је незнатна.

Са неким тврђавама је било другачије. Наиме, после обарских освајања Подунавља 584—586. године, ромејско становништво у овим областима је било десетковано. Зато је Византија изгледа препуштала одбрану неких делова границе Словенима. Пример за то је тврђава Халиканибурго коју Ромеји нису обновили после страдања, вероватно с тога што се уз њене напуштене бедеме образовало словенско насеље, на локалитету „Дунав“, пре краја VI stoleћа (кат. 101). Ови Словени су у тврђаву могли да се населе уз сагласност стратега у Аквису, обавезујући се да бране прелазе преко реке, или добивши неки други задатак од Ромеја. Не зна се каква је била улога словенског насеља у Велесници из истог времена (кат. 26), с обзиром да оно није настало уз тврђаву већ на једном стратешки занимљивом месту.

Ромеји су у добро припремљеном походу поразили Обре 600. године. Код Виминокиона су прешли Дунав и после више борби стигли до Тисе, где су успешно окончали рат. Тада су уз Обре заробили највише Словена, несумњиво Гепиде али и неке друге (Симоката, Hist. 3).

Завршни словенски удар на Византију уследио је тек почетком владе цара Ираклија (610—641). Ромејска власт је нестала у унутрашњости, а дуж обала се свела на неколико градова. Сам тренутак престанка живота византијске границе још није задовољавајуће објашњен. Све истраживане тврђаве и утврђена места запустела су у то време (615—620). Каква је била судбина њихових становника није познато. У словенском насељу „Кула“ код Михајловца има византијске грнчарије са почетка Ираклијеве владе, као и надземних станишта уобичајених за Ромеје (кат. 76/19). Ови на-

лази могу бити доказ ту настањених Византинаца, као робова или слободних људи.

Падом лимеса византијска власт није у потпуности и коначно нестала. Низ налаза, на жалост случајних, показују да је Византија остала присутна у Подунављу. Ти су подаци нарочито драгоцени због правилног тумачења историјских извора о досељавању Срба и Хрвата (Константин Порфирогенит, DAI 31, 32). Претходно победивши Обре, Хрвати се, а за њима и Срби, населе са дозволом цара Ираклија, који их и покрсти. Срби се прво настале у Србији близу Солуна, али се незадовољни додељеном им земљом, врате на другу страну Дунава. Ту се опет предомисле, те преко стратега Београда затраже и добију веће делове провинције Далмације

Сл. 3. — Насељавање Словена на Балкан.

за насељаване. Поставља се питање, како је био могућ овакав додир са Византијом Ираклијевог доба у Подунављу, када Словени у то време заузимају острва и упадају у Азију? На то питање извесно светло бацају случајни налази и резултати неких заштитних ископавања. У Прахову, Костолцу, Ђуприји, нађене су различите врсте копчи за појас из VII stoleћа (кат. 64/1—2; 92/2; 108/1) које нису старије од доба цара Ираклија. Ове налазе допуњује бронзани новац цара Константина IV из 643/4. године, нађен негде у околини Светозарева, у Ђуприји? (кат. 108/3). Поред тога, у насељима „Дунав“ и „Кула“ појављује се грнчарија рађена на брзом витлу, каква није особена за Словене већ за Византију (кат. 101/7), те је набављена у некој ромејској радионици.

У низу оловних предмета VII века, махом случајних налаза, крстови привлаче посебну пажњу. У гробљу из доба Првог аварског каганата, на локалитету „Чик“ код Бачког Петровог села, у женском гробу бр. 17, нађен је оловни крст привесак, налик златном крстићу из гроба бр. 27, на оближњој некрополи у Новом Бечеју (кат. 8/13). Таквих оловних крстова има међу случајним налазима из Костолца, околине Светозарева, из „Реке“ код Винче (кат. 28/14; 71/2). Крстићи од олова, познијег VII stoleћа присутни у Подунављу, показују да се хришћанство одржало у овим крајевима, те да покрштавање целих племена у време Ираклија не треба искључивати.

Распоред ромејских налаза VII века показује да је Византија на неки начин и даље држала под контролом упоришта дуж Дунава и на путу Цариград — Софија — Ниш — Београд — Митровица. Тако нешто не би било могућно да није постојало савезништво између Византије и Словена у Подунављу. До поремећаја је дошло тек са појавом Бугара око 680. године. Низ словенских насеља, као „Кула“, „Дунав“, Светозарево (кат. 100), нестао је управо око 680 године, када је и Константин IV (668—685) претрпео пораз спречавајући насељаване Бугара на Балкан.

Ово би потврђивало могућност успостављања везе Византије са Хрватима и Србима пред њихово насељаване. Можда индикације у том правцу пружа откриће хумки без остатака спаљених покојника на два удаљена места, Великом Острву низводно од Кључа Дунава, и у Љутићима код Пљевља (кат. 70). Грнчарија са Великог Острва се не разликује од оне у насељима „Кула“ и „Дунав“, али она из Љутића има неке посебности. Тамо су у једној хумци нађени делови посуда различитог порекла, међу којима су неке особене за Подунавље, друге за Византију, а део мањег лонца је западнословенског порекла. Хумке у Љутићима се слободно могу повезати са Србима, али оне са Великог Острва нису сасвим јасне, без обзира што постоје сродности између ова два гробља.

Друштво и култура подунавских Словена до VIII stoleћа

Словенско друштво је пролазило кроз велике тешкоће током сеобе народа. Премоштање насеља, тиме и немогућност оснивања градова и стабилне привреде, основни су узроци успоравања развоја. После престанка сарматске опасности и сукоба са германским племенима, уследили су још тежи сукоби са Хунима, разним хунобугарским племенима и Обрима. Словени се, као седелачко друштво, тешко прилагођавају нападама германских пешака, којима је пљачка била привреда. Још теже су их погађали напади номада на коњима. Зато Словени у Подунављу, колико је познато, нису успели да оснују градове, за разлику од оних у закарпатским

областима. Избор тешко проходног тла за места становања, као што су ритски и шумовити предели уз реке, није омогућавао већи развој привреде. Временом се и Словени прилагођавају пљачки као привредној грани, која је постала начин да дођу до оруђа и оружја, одеће, робова, итд. По завршетку насељаванја на Балкан, почетком VII stoleћа, наступио је мир који је омогућио бржи друштвени и привредни развој.

На основу оскудних историјских података (Прокопије, ВГ III 14; Псеудо-Маврикије, р. 272—285), који се за сада не могу археолошки потврдити, може се делимично сагледати устројство друштва. Бројна племена су у ратовима склапала савезе. Све важне одлуке доношене су на скупштини, а племе је водио у рат изгледа наследни кнез. На више места је записано, да се племе поделило између двојице или више наследника, од којих би један остао на очевини, а други би кренули у потрагу за новим стаништима. Тако је било и код других народа. Могло је бити и изборних кнезова, нарочито у Подунављу, односно у подручјима честих ратова. Историјски подаци о Словенима, после насељаванја на Балкан, кажу да се владарско звање наслеђује.

У периоду насељаванја нису уочене сталешке разлике међу овим Словенима. Једва да неку разлику у сталежу показује женски накит. Међу овим предметима има оних богатијих, крупнијих, од сребра, и оних скромнијих, од бронзе или олова.

Једна од важних одлика словенског друштва био је однос према робовима, заробљеницима. Уколико би у рату заробили непријатеље, држали би их као робље само неко одређено време. Затим би робу допуштали да се откупи и врати у своју земљу, или да живи са њима, као слободан човек. Било је и таквих примера да Ромеји буду на страни Словена, против својих сународника (Псеудо-Маврикије, Strategikon, р. 273, 282).

Стан

Утврђена кнежевска или племенска средишта, настала по завршетку насељаванја, нису откривена. На левој страни Дунава Словени су бранили своја насеља дрвеним утврђењима (Хоргош). На десној страни им ово није било неопходно, јер су једноставно преузимали византијске тврђаве.

Познато је десетак сеоских насеља, од којих су два истражена у већем обиму. Она су смештена уз Дунав, на тлу благо нагнутом према обали реке. Имају око пет станишта једног поколења. Како су то полукопане куће, за насеља је биран оцидент терен. Међусобно растојање између полуземица било је око 30 м, што би значило да је сваки дом имао окупницу површине до 10 ари. Насеља у Велесници и на „Кули“ код Михајловца имала су сличан положај. Смештена су на обали, али на тесном простору, у подножју шљунковитих тераса висине око 30 м, тако да се путем поред обале ова насеља нису могла мићићи. То изгледа указује на извесну војну улогу њихових становника. Насеље „Кула“ је настало у борби; нађене су секире, стрелица, део жвала. На насељу „Дунав“, удаљеном од „Куле“ свега 6 km узводно, нема трагова борбе. Као да је освајачу пружен отпор на „Кули“, како би остало становништво у насељима узводно могло да се склони.

Скромне, мале насебине, пратила су и одговарајућа станишта. То су по правили полукопане куће, величине од 2 × 2 м до 4,5 × 4,5 м. Дубина укопа је око 0,70 м. Под је био покривен слојем глине. Ретки

су примери откривених укопа за стубове, по оси куће („Река“, кат. 29), што говори о слабијим конструкцијама и двосливном крову. Зидови су били дрвени, од водоравно насланих греда. Уз полузеमुнице, и на „Кули“ и на „Дунаву“ нађене су надземне просторије, изграђене од дрвета, без стубова, вероватно дашчаре налик оним у византијским тврђавама. Намена полуукопаних станишта и надземних просторија још није јасно раздвојена. Кућа, полуукопано станиште служило је пре свега за спавање и као зимски заклон. Дан се проводио напољу, око куће. Величина станишта је била прилагођена броју чланова породице.

У углу полузеमुнице се, по правилу, налазила пећ правоугаоне основе, дужине око 1 m, направљена од камена. На таквој пећи се храна спрема у лонцима, који се ставе одозго, на отворе међу камењем. Поред овог, искључиво словенског облика пећи, праве се и пећи од глине, на различите начине. Оне су најчешће кружне основе, пречника око 1 m, укопане у зид станишта; има их и у углу куће, са калотом обликованом од глине, или само сводом од камена. Постоје и примери пећи са решетком и ложиштем испод, па и димњаком. Словени су очито приликом насељавања упознали ромејски начин живота и спремања хране, а нешто од тога усвојили и прилагодили својим потребама.

У насељу су прављене и јаме — оставе. Има их малих и плитких, до дубине од око 0,5 m, колико да стане лонац. Биле су покривене дрвеним поклопцем или каменом плочом. Нађене су и велике јаме — трапови. Једна таква, дубине око 2,5 m и пречника око 1,5 m, са отвором ширине 0,70 m, откривена је на „Дунаву“. Служила је као трап за чување хране, али и као пушница за димљење рибе и меса (кат. 101/4—7). У том трапу је нађена велика количина пепела, нагореле земље, делова посуђа, рибљих крљушти.

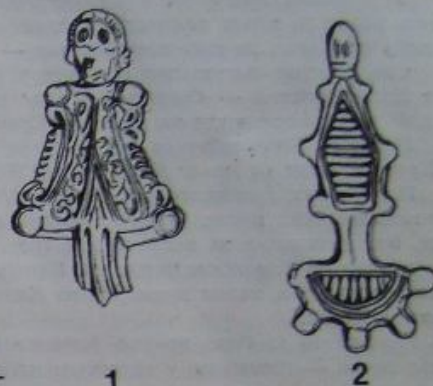
Привреда

Главно занимање Словена у Подунављу, у VI и VII столећу била је пољопривреда, а уз то и риболов. У изворима се помиње просо као основна словенска житарица. Ископавањима је откривено просо у станишту VI века на „Реци“ код Винче (кат. 29). Житарице су млене у кућним млиновима, састављеним од два кружна камена (кат. 29/23). Такав жрвањ је изгледа био део опреме сваког јачег домаћинства и посебно је чуван, и ношен при сеобама. За исхрану је нарочито много коришћена и риба. По налазима костију оваца, коза, свиња, коња и говеда у насељима, произлази да су се Словени у Подунављу бавили и сточарством. Лов је потврђен костима птица и дивљачи.

Једна од последица политичке нестабилности у IV—V веку, био је и успор рударства и обраде метала, чији нормалан ток подразумева сталожено друштво. Тек када су поново успостављене везе са Византијом, метални, као и други занатски производи набављају се трговином, али и плачком којој су и Словени постали вични током периода сеобе.

Недостатак гвозђа се може добро пратити по налазима коштаног оруђа, јер се од кости лако прави сасвим употребљива алатка, кад нема метала. Тако коштаных шила има у Мушићима и насељу код Хоргоша у V веку, али их нема у кућама VI—VII столећа на „Реци“, „Кули“, „Дунаву“. Гвоздени предмети су током VI—VII века углавном набављани у византијским радионицама, па су зато овакви налази ретки код подунавских Словена, а оруђе и оружје се не разликује од ромејског. Они на левој обали Дунава чешће су сами ковали мачеве, секире, стреле. Како Сло-

вени, као и Ромеји, нису имали обичај да у гробове мушкараца стављају оружје, оваквих налаза има сразмерно мало. Ипак се зна за мачеве, секире, копља, и за Словене нарочито особене врхове стрела типа „ластички реп“.

Сл. 4. — Запон из српског Подунавља (1) и Нових Бановаца (2).

На „Реци“ су, у кући раног VII века, нађена два камена калуца за ливење украсних предмета. Сличних калуца има у позним слојевима рано-византијских тврђава дуж Дунава и у словенским насељима. Предмети који су били ливени у таквим калупима нису сачувани, што можда показује да су били оловни. Калупи припадају типу једностранних калуца, који су на византијској граници присутни тек после 584—586. године, када су градови били опљачкани а привреда упропаштена. Ови калупи нису особени за Ромеје. То показују налази запона на византијској граници, који су ливени у дводелним (двостраним) калупима чак и када су од олова. Једноделни калупи можда указују на изворно словенски начин ливења предмета, тим пре што се појављују у слојевима ромејских тврђава, заједно са словенском грнчаријом.

Словенске жене су носиле украсе, али је у истраженим сеоским насељима откривено само неколико примерака накита, међу којима се издваја лунуласти привесак за огулицу (кат. 29/10). Слично је и у ромејским утврђеним местима, где се само ретки запони могу препознати као словенски. Највише накита је нађено у скелетним гробљима. Ту су најбројнији запони, који су уједно и најсложенији словенски украси. Жене су запоне носиле у пару, на раменима, као копче које држе горњи део ношње од тање тканине. Запони су прављени од бронзе и сребра, а особеност ових словенских је људски лик на врху, који целом предмету даје утисак фигуре човека у кошуљи. После насељавања на Балкан запони нестају из употребе, што значи да се променила и словенска женска ношња.

Запони су веома важни, јер се утврђивањем њиховог радионичког порекла може пратити кретање словенских племена. Они су прављени и на нашем тлу. На првом месту то је случај са врстом Велесница—Љуваково украшеном на ромејски начин, при чему су најбољи комади ливени од лошег сребра (кат. 26/1). Други примерци те врсте су мањи и украшени сасвим једноставно, тако да приказани мотив подсећа на дуборез (кат. 92/1). Изузетан је запон исте врсте, из околине Беле Цркве, редак и богато украшен. Његов значај је пре свега у чињеници да су веома слични

комади нађени у Љешу у Албанији и у Малој Азији. Из приближно истог времена је примерак из северне Србије, сличан комадима из Мале Влашке и Неа Анхијала у Тесалији (сл. 4/1). Ови налази показују правце словенског расељавања из Баната јер су запони врсте Велесница—Љуљаково прављени негде на простору између Београда и Прахова.

У женском гробу бр. 1 на некрополи „Чик“ код Бачког Петровог Села, нађен је запон делтоидног горњег дела (кат. 8/3), какви су можда такође прављени на простору Београд — Прахово, али нешто касније.

Следећи тип, несумњиво прављен у нашим областима, су запони врсте Нови Бановци — Стењевац. То су веома једноставни, ситни запони (сл. 4/2) прављени негде на простору Срем — Славонија.

У нашем Подунављу се појављују и запони врсте Марош—Гамбаш—Крује однекуд са доњег Дунава (кат. 26/4).

Поред ових, јужнословенских запона, понекад се открије и примерак источнословенске врсте. Најзанимљивији налаз тог типа је запон из Врбаса, без механизма за закопчавање (кат. 32), пореклом са Дњепра и једини такав из Панонског басена. У Панонској низији су најчешћи запони источног порекла, налик примерку из Каменова (кат. 56/1), који потичу из близине Понта.

Грнчарство је било крајње једноставно. Посуђе је рађено без употребе витла — гнетањем, у скромном избору облика. То су скоро искључиво лонци за кување хране. Ретко се користе црепуље и таве, а још ређе зделе и вршници. Колико се оскудевало у добром посуђу, види се по раширеном обичају крпљења лонаца. Када би због лоше израде, лонац при печењу попуцао, крпљен је тако што су зидови уз пукотину пробушени, па се провлачио материјал којим је пукотина стезана. Ово посуђе је ретко било украшено неком грубом, неправилно урезаном валовницом, или нешто чешће, јамичама утиснутим на ободу. Овакво грнчарство за кухињске потребе одржава се до краја VII stoleћа.

Са трајним насељавањем на десној обали Дунава, појављује се и занатска грнчарија израђивана на брзим, али и на спорим витлима. Словени су, изгледа видевши код Ромеја брза витла са столом и замајцем, направили једноставније коло — ручно, споро витло. На њему, већ у другој половини VI века, имитирају византијске производе (кат. 29/14). На прелазу VI у VII stoleће постаје омиљено украшавање горњих делова лонаца прављених на брзим витлима. Орнамент у виду валовнице уоквирене водоравним тракама урезује се коштаном чешљем.

Када су били у прилици, Словени су користили ромејско посуђе. То је пре свега био случај у византијским тврђавама, али су Словени и тамо доносили своје лонце. Утицај је био узајаман, па је тако, преко Словена, међу Византинцима северних делова префектуре Илирије, у масовну употребу ушло коришћење вршника.

О другим занатима је нађено мало података на археолошким истраживањима. Код Љубичевца је откривен један занимљив полуукопани објекат, ка чијем су средишту окренути отвори девет глиених пећи кружног облика, изграђених укопавањем у зидове. Сличан је случај са налазом пет груписаних пећи у Велесници. Намена ових објеката није поуздано одређена, али је несумњиво да су то неке занатске радионице.

Погребни обичаји

Словени су пре примања хришћанства били многобошци, али о паганству у нашем Подунављу једва да постоје неки трагови. Празнину у пода-

цима о веровањима донекле допуњују они о сахрањивању, мада су и рани словенски грбови још увек ретки.

У V—VII stoleћу Словени су обично спаљивали покојнике, али код Јужних Словена није ретко ни скелетно сахрањивање. Њихова гробља спаљених спадају у тзв. равна поља са или без урни. То значи да су покојници спаљени на посебном месту, а њихови остаци полагасти директно у гробну јаму или урну која је стављана у јаму. Јаме су биле плитке, око 0,30 m дубине, па такви грбови лако страдају при обради земље. Најстарије сведочанство оваквог начина сахрањивања код нас, могао би бити налаз посуда из околине Опова (кат. 84). Такав гроб је случајно откривен и истражен код Челарева на Дунаву, на самом југу Бачке (кат. 111/14). Две нешто млађе урне, плитко положене у земљу, нађене су и у Семберији (кат. 43). Једно од најмлађих гробља спаљених покојника, ископавано је у Новом Сланкамену у Срему (кат. 81). На овом месту је скелетно гробље IX stoleћа, оштетило не много старије гробље спаљених покојника. Оно је ипак било довољно старо, или довољно старо, да се не знају положаји претходних грובה. Ту је откривен и сачуван по један гроб са и без урне.

Хумке у омањем гробљу на Великом Острву спадају у вид „сахрањивања“ са спаљивањем, који није особен за Јужне Словене. Хумке се састоје од мање гомиле камена измешане са уломцима грнчарије, налик оним нађеним на наспрамним насељима „Кула“, и „Дунав“. Урне нису нађене, што изгледа значи да су остаци спаљених излагани изнад хумке. Такав обичај сахрањивања забележен је за нека источнословенска племена у Предању о прошлим временима (Вјатичи, Кривичи и други).

Код Јужних Словена се веома рано појављује и скелетно сахрањивање. Ови скелетни грбови издвојени су од грובה других народа, особеним предметима, пре свега накитом и деловима ношње, сачувањем у гробовима жена. Запони су знак распознавања словенских жена. У гробљу „Чик“ код Бачког Петровог Села истражен је женски гроб број 1 у којем су нађени словенски и ромејски запон (кат. 8/3). Исти је случај са налазом гроба у Каменову код Петровца на Млави. Ту је откривена и једна посуда украшена утискивањем печата, какве су честе код Гепида, поред словенског и ромејског запона (кат. 56/1). Оба гроба припадају раном VII веку, када је већ дошло до оскудице доброг накита. У непознатим околностима нађен је пар запона у Корбову. Пар запона из околине Неготина по свој прилици потиче из скелетног гроба у Прахову (кат. 92/1).

Посебан случај је откриће гроба са згрченим скелетом жене са „Рекe“. Она је сахрањена са једностраним чешљем у руци, којим је уз друге околности сахрањивање датовано у последњу четвртину VI века. Ово је усамљена појава тога доба, па ју је тешко објаснити.

Налази женских скелетних грובה са словенским запонима у Панонском басену и на Балкану, показују да су Јужни Словени најкасније у другој половини VI stoleћа почели и скелетно да сахрањују своје покојнике. Нема сумње да је промена начина сахрањивања уз византијска утврђена насеља била последица примања хришћанства, док је на варварском тлу то само доказ прихватања обичаја других народа.

За Први аварски каганат особено је скелетно сахрањивање. И по мушким и по женским гробним целинама, запажа се мешано порекло становништва и различито порекло предмета. Оно што је особено за Обре су номадска обележја ношње и опрема покојника. У гробовима мушкараца, ратника, обавезно се налазе појасеви са металним оковима и њихово оружје: лук, стреле у тоболцу, копље, једносокли мач — спата, седло са узенгијама, али и коњ са ормом (кат. 8/19—44). Окови појасева били су од

бронзаног, сребрног или златног лима пресованог на матрици са византијским украсима. Често су појасеви били и византијски, а Обри су их добављали узимањем данка или пљачком Царства. У женским гробовима се налази накит: наушнице, ређе наруквице, огрлице, опет најчешће византијског порекла, уколико су од племенитих метала или бронзе и стакла (кат. 8/7—16). У гробовима оба пола обредно се остављао комад меса и храна у посуди. Обри су правили грнчарију у кућној радиности, грубо је обликујући гнетањем (кат. 8/18), али су је и набављали из византијских радионица па се уз грубу грнчарију у гробовима налази и она израђена на брзом витлу.

СЛОВЕНИ НА ДУНАВУ

После досељавања Бугара, Подунавље је опустело, јер су Словени отишли ван њиховог домаћаја, а насеља су била разорена. Становништво се постепено обнавља, а кнежевине се учвршћују у новим областима. Даља историја је у знаку ширења Бугара на запад и Франака на исток, те борби словенских кнежевина за што већу самосталност. Временом, у тим борбама настају у нашем Подунављу словенска Велика Морава и пословењена Бугарска. Власт обе државе у Панонском басену уништили су Мађари, доселивши се 896. године. После разарања поново је уследило смиривање и опоравак словенског становништва, омогућен балканским залеђем. Затим се постепено намећу две силе, једна стара, Византија, и једна нова, Угарска. Доба постојања мање-више самосталних словенских кнежевина, оне завршавају успостављањем својих граница на Дунаву.

Досељење Бугара и расељавање Словена

Бугари се покрећу из степа између Азовског мора и Кавказа, по свој прилици под притиском досељених Хазара. На том простору живе разни хунобугарски родови, још од продора Хуна у Европу. Петорица синова хана Куврата се раздвоје и тројица стигну у Подунавље; један оде у Италију, други се потчини Обрима, а хан Аспарух са својим Бугарима стигне на ушће Дунава 679/80. године (Теофан, *Chronographia*, 356, 18 — 359, 26). То је изазвало брзи одговор цара Константина IV (668—685), који је увидео да сав труд око постепеног укључивања Словена у Царство може пропасти. Лично је повео војску у поход, али су Ромеји претрпели тежак пораз. Бугарска победа је омогућила Аспаруху не само да учврсти власт над већ покореним Словенима на ушћу Дунава, него и да прошири ханат на цело доње Подунавље. Бугари су „седам родова“ и племе Севераца присилили да се помере на југ, север и запад, до „Аварије“.

Вођ оних Бугара који су се покорили Обрима, био је вероватно Кувер, који се спомиње у једној другој сеоби, око 680—685. године (*Miracula s. Demetrii* II, 5.). Кувер је од хагана добио на управу народ настао од заробљених Ромеја. Они су били хришћани, по свој прилици настањени на простору западно од Дунава. На њихову жељу и са присталицама из других племена, преселили се на југ, одбранивши се од покушаја Обра

да их заставе у одласку. Када су стигли у залеђе Солуна, Ромеји пребегну Византији, а остали се сместише у планинске пределе између Охридског и Скадарског језера, где настаје тзв. Коман култура.

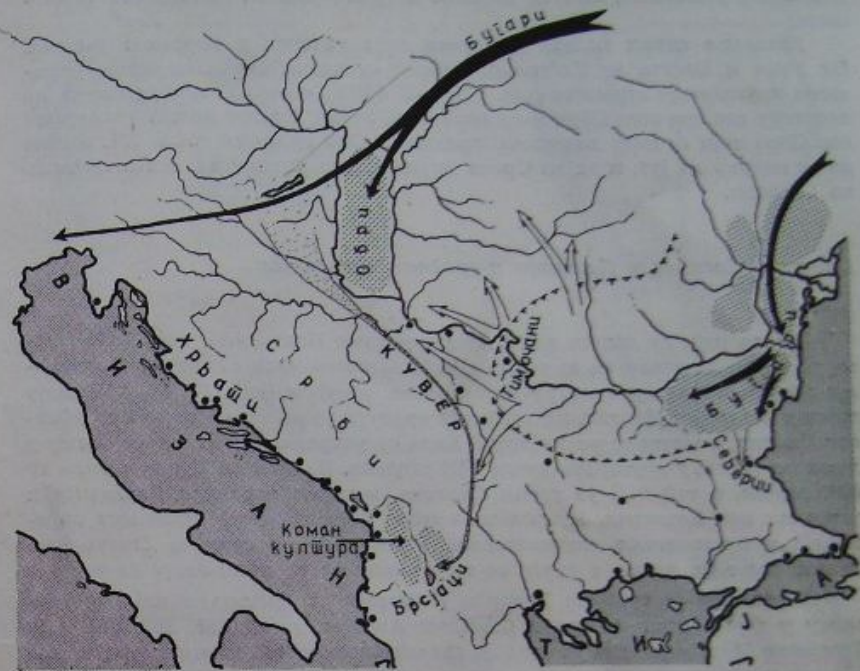
Последица ових догађаја, који су погодили цело Подунавље, била су разорена словенска насеља и настанак две нове државе: бугарског ханата Аспаруха у доњем Подунављу и Другог аварског каганата у Панонском басену. Све се то археолошки успешно прати. Десетак словенских насеља VII stoleћа је угашено, а у VIII век могу да се датују једва три-четири насеља. На налазишту „Дунав“, у неколико нових станишта VIII stoleћа, откривена је грнчарија која није настала развојем старије (кат. 101/8—18). То значи да је дошло до промене становништва. Оно раније настањено племе, које се може изједначити са Тимочанима, отишло је у нове области, а на њихово место дошли су Словени којима тек треба одредити порекло.

Откриће словенске куће на „Кошића брегу“ код Дубовца, на банатској страни, указало је на решење одласка Тимочана (кат. 45). Та целина је оквирно датована у крај VII stoleћа. У њој је нађено доста уломака различитих лонаца и делова од две таве. Десетак ситних уломака лонаца рађено је гнетањем, без украшавања, а исто су тако прављене и таве. Остали, крупнији делови лонаца „зидани“ су на витлу и украшени чешљем на начин особен за VII stoleће низводно од Ђердапа. Поређењем обе врсте лонаца из куће код Дубовца, са грнчаријом нађеном низводно од Ђердапа, долази се до значајних закључака. Становници Дубовца користили су домаће гнетано посуђе, али и оно које је производио грнчар досељен из шире области Тимока. Тако се јужни Банат показује као област коју су бар привремено насељавали Тимочани.

У селу Бољевци на Сави, у Срему наспрам Обреновца, откривено је трајније насеље, настало у исто време, или мало касније. Ту је нађена грнчарија слична оној из Баната, али грубље „зидана“ на спором витлу. Код лонаца није много наглашена средина трбуха, а украс је исти. Нажалост, природа ископавања није омогућила да се целине сасвим поуздано раздвоје и у потпуности истраже (кат. 17/1—6). У насељу се наишло на неколико полуукопаних кућа, пећи, јама, које припадају целом VIII stoleћу. Оне допуњују представу о правцу могућег померања Тимочана.

Словенима истог времена припада помињано гробље са спаленим покојницима у Новом Сланкамену, али је извесно да је морало бити и скелетних гробова у VIII веку. На то указују, додуше случајни, али бројни налази ливених наушница са звездоликим привеском (кат. 20/3, 28/8, 60/1, 79/1). Оне се развијају из наушница VII stoleћа израђиваних у техници филигран и гранулације. Ливене варијанте VIII века налазе се на целом словенском простору северно од Дунава и Саве, до Русије, али их нема у Бачкој и Банату. Такав њихов распоред као да на неки начин окружује области у којима су боравили Обри. После франачког упада у Панонију крајем VIII stoleћа, производња ливених наушница са звездоликим привеском је прекинута.

О Обрима Другог каганата нема много писаних података, све до времена када су уништени. После потреса изазваних досељењем Бугара и смањењем броја становника одласком Кувера, област Обра се свела скоро само на међуречје Дунав—Тиса. Догађаји тог времена одражавају се и на престанак сахрањивања на неким аварским гробљима, као што су Арадац и Чик. Славонија, Срем, јужна и источна граница Баната насељени су ретким словенским становништвом. Пошто су обновили власт у Панонији западно од Дунава, Обри нападну словенску кнежевину Карантонију четрдесетих година VIII stoleћа (сл. 5).

Сл. 5. — Померање становништва око 680. године.

У исто време, са запада се шири Франачка држава. Потреба да се спречи угрожавање скоро освојених и припојених области, давање помоћи потчињеним народима или могућност плачке, изазвали су Карла Великог (768—814) да предузме рат против Обра. У походу 791. године војска Карла Великог је жестоко потукла Обре, вероватно негде између Блатног језера и Дунава. Због пораза је међу Обрима дошло до међусобних сукоба, што их је још више ослабило. Убрзо су их Франци, са Словенима и кнезом Војномиром, поново напали. Тада је опљачкана престоница Обра, „ринг“ (кружни „обор“), а граница Франачке је проширена до окуке Дунава. После тога се део Обра покорио и примио хришћанство, а други је наставио да пружа отпор. Њихова независност је коначно нестала ширењем Бугара. Чим је дошао на престо, хан Крум (803—814) је заузео источне делове Панонског басена, па је и бугарска граница избила на Дунав, наспрам Франака. Наредних година се Обри спомињу као бугарски најамници, чиме коначно и нестају са историјске сцене.

Материјална култура Другог аварског каганата није много различита од оне из времена Првог. Највећа промена се огледа у осиромашењу; метални делови појасева су, као и накит, само изузетно направљени од племенитих метала у техници отискивања матрице. Обично су ливени у калушима из јединог или два дела. Извесних разлика има и у изгледу делова коњске орме. Оружје се ређе ставља у гроб, што значи да је постало драгоценостије, јер га мање има. И даље се израђују посуде гнетањем,

у домаћој радиности, али се користи и гранчарија из словенских радионица.

Датовање неких налаза још увек није коначно и поуздано решено. Од Вуке и Босута до Костолца, нађени су позни окови појасева, украшени круголиким врежама (кат. 111/1—2, 64/4). Овакав њихов распоред, на простору где пре тога Обри нису боравили, него Словени, можда указује на оне Обре који се нису покорили Францима. Они су могли после 791. године да се повуку на југ, и да из Срема пруже отпор Францима, ослањајући се на Словене.

Бугари и Словени у Панонији и средњем Подунављу

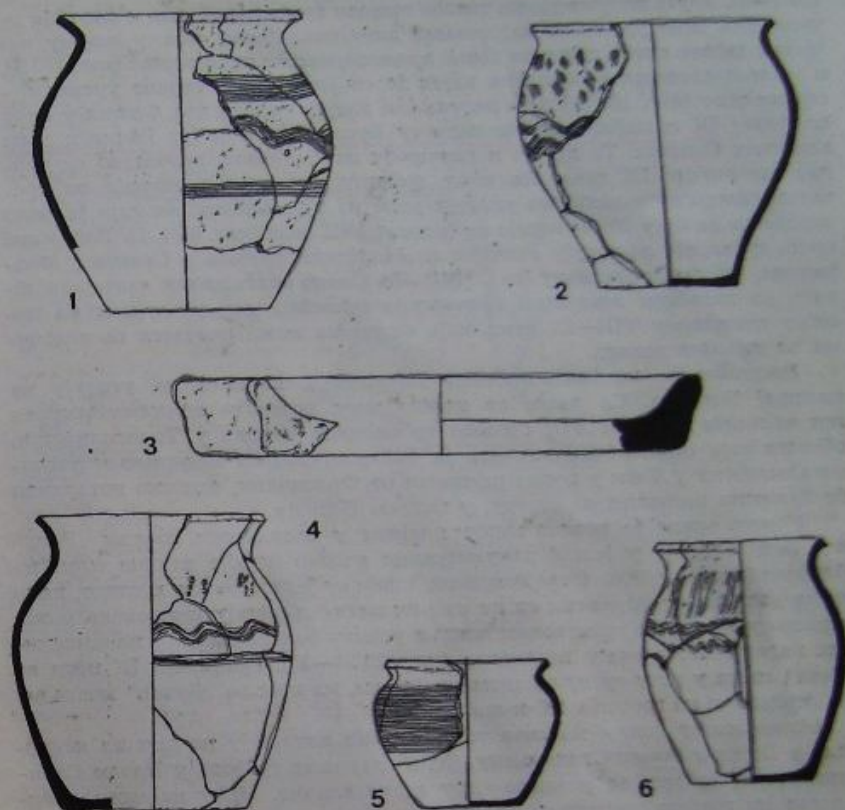
Бугара који су дошли да се населе у доње Подунавље није било много, па су брзо почели да се утапају међу Словене. Они су доњем Подунављу донели номадску културу са глачаним посуђем (кат. 101/17, 18), своју ношњу и опрему. Њихова материјална култура је на запад допрла до области Видина, а затим се распинула. Када су учврстили ханат, кренули су у даља освајања, у другој половини VIII столећа. На средњи Дунав избили су 804. године, а већ 811. уз помоћ Словена, жестоко поразили Византију и угрозили сам Цариград. Природно, њихово ширење је изазвало низ поремећаја и премештања становништва. Нека племена средњег Подунавља одлазе даље на запад, а друга се на њихово место насељавају са истока.

Занимљива је судбина Бодрића (Абодрита) и Тимочана који се спомињу у франачким изворима (Einhardi Annales, s. an 818, 822, 824.). За Тимочане је забележено да су 818. године одрекли савезништво Бугарима и пришли Францима, а да су и тај савез убрзо напустили, и придружили се устанку Људевита Посавског против Франачке. За Бодриће, који се спомињу 818, 822, 824. године, каже се да живе у суседству Бугара, у Дакији која належе на Дунав. Људевитов устанак је избио 819. године у области чије је средиште Сисак. Упркос помоћи, устанак је 822. године окончан неуспехом. Људевит се прво склонио преко Саве у Србију (Босну), а затим побегао у Хрватску, где је убијен.

Бугари нису равнодушно гледали на отпадништво словенских кнежевина, тим пре што је Византија изгледа помагала Људевита. Хан Омуртаг (814—831) поче преговоре са Францима, али неуспешно, па крене у рат. Користећи флоту, Бугари заузму Подравину у два похода, 827. године и 829, када се у Тиси удавио и бугарски војсковођа Онегавон. Рат је завршен склапањем мира 832. године. Бугарској су призната проширења, вероватно у области Вуке и Босута до Подравине, где за кнеза поставе Ратимира.

Из историјских извора није сасвим јасно где су живели Тимочани, Бодрићи, ни где је тачно била кнежевина Ратимира. Археолошка истраживања у Подунављу и Посавини омогућују прва ближа тумачења ових догађаја. Узимајући у обзир налазе из Вољеваца и природу тла, може се претпоставити да је област Тимочана обухватала западни Срем и Таману, а можда и неке просторе источно од Београда. Уколико су на том месту, а не на Тимоку, има оправдања за савез са Бугарима, против Обра наравно; има смисла и касније отцепљење и епизода са Франачком, као и приступање Људевитом устанку на крају.

На ширем простору међуречја Дунава и Саве наслућује се издвајање још два простора са различитом грнчаријом. Код Батковића у Босни,

Сл. 6. — Грнчарија из Батковића.

између Бијељине и Саве, истраживано је насеље дугог трајања, са различитим обликованим лонцима, украшених чешљем (сл. 6). Упадљиве разлике у односу на подунавско, средње и источно балканско подручје, одређују ову грнчарију као српске налазе VII—IX века. Ово се без тешкоћа уклапа у историјске податке по којима је Србија захватала некадашњу провинцију Далмацију. Њена североисточна граница обухватала је Семберију и простирала се на исток преко Дрине, до Цера.

У међуречју Дунава и Саве, обухватајући и јужну Бачку, издваја се простор са особеном грнчаријом откривеном у насељима и гробљима. На том простору, у чијем се средишту налази Фрушка гора, појављује се за Подунавље јединствена грнчарија, украшена само водоравним линијама, најчешће дубоко урезаним (кат. 111/11). Највећи број таквих лонаца, кратких обода и широке усне, дала је полуземница истражена у Челареву.

Занимљиве податке у прилог ове тезе показале су две полуземнице из Футога, близу Челарева. Једна од њих садржи словенску грнчарију познату у бугарском Подунављу. То су лонци украшени урезивањем чешљем у виду валовница или валовница изнад водоравних линија (кат.

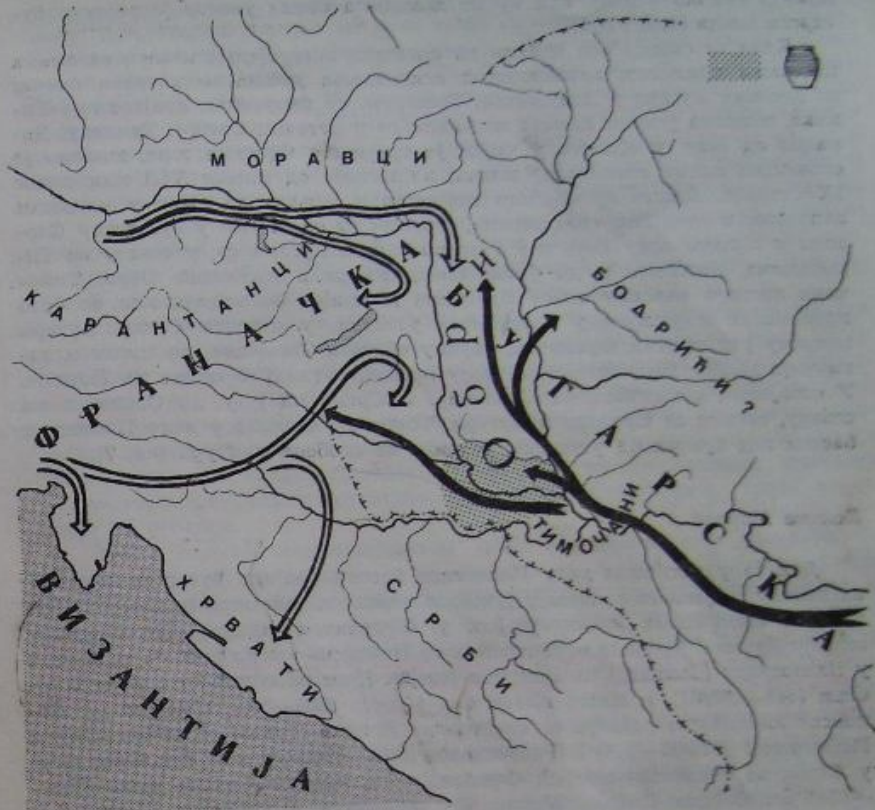
109/1—4). Друга полузеमुница такође садржи такве лонце, али и оне који су украшени само урезаним водоравним линијама. Поред тога, у њој су нађени и делови сивог, глачаног лонца доњеподунавске производње (кат. 109/9), и уломак словенског лонца на којем је са унутрашње стране урезан бугарски знак (кат. 109/11). Ово несумњиво датује насеље код Футога у прву половину IX столећа, у време када су Бугари заузели југ Бачке и тамо населили Словене. То датује и грнчарију из Челарева, вероватно од тридесетих година IX века. На доњу границу датовања грнчарије са урезаним водоравним линијама указују урне из Сланкамена, за које је мало вероватно да могу бити старије од средине VIII века (кат. 81/1, 2). Избор ове врсте грнчарије допуњују лончићи из скелетних гробова у Сремској Митровици, Војки, Сланкамену (кат. 104/3—5). Овако археолошки издвојена област, са посебном занатском грнчарском производњом, указује и на посебну кнежевину VIII—IX века, која се тешко може повезати са подацима из писаних извора.

Расположиви подаци из нашег Подунавља, за сада, не указују на положај Бодрића. Са њима се можда могу повезати спаљени гробови под великим хумкама VIII столећа из околине Клужа у Трансилванији, области која се може изједначити са Дакијом. Ово би објаснило и утапање Онегавона у Тиси у време ратовања са Франачком, односно потврдило би бугарско ратовање на северу, у горњем Потисју.

У исто време је поново започео живот у словенском насељу „Река“ код Винче. Ту је у једној полузеमुници нађено посуђе слично оном из Панчева (кат. 82/; 89/8). Овде ископани лонци су једноставног, кратког, мало разгнутог обода; прављени су на спором витлу и немају наглашено раме; украси су изведени урезивањем чешља у виду валовница или наизменичних водоравних трака и валовница (кат. 29/24—33). Грнчарија IX века са „Реке“ спада у исту групу са оном из Футога, из насеља „Дунав“ низводно од Бердапа и из гробаља IX столећа.

Археолошку слику збивања тога времена допуњују подаци из некропола у Војки и Новом Сланкамену. Осим спаљених гробова у Новом Сланкамену, ова су гробаља у много чему веома слична. Међу нађеним предметима из гробова највише могућности за проучавање пружају метални делови мушких појасева. У саставу појаса је на једном крају била копча, а на другом велики језичак. Низ малих окова је учвршћивало рупице на појасу, а низ већих, украсне кајшиће који су висили са појаса. На појасу су висили нож у канији, кеса са кресивом и сличне ствари. Најстаријим гробовима припадају појасеви украшени оковима, произведеним још у VIII столећу, са представама грифона и борбама животиња. По правилу такви су метални делови појасева распарени, оштећени, многи делови недостају, или су повезани делови различитих појасева (кат. 81/3). Њихови власници су их оштетили, или изгубили у борбама, а нису имали могућности да набаве нове. Та чињеница датује их у време после 791—796. године, када су Обре поразили и опљачкали Франци. Из међуречја Дунав—Тиса, након ових догађаја, Обри се спуштају у Срем, где су убрзо (или претходно) признали власт бугарског ханата. У том смислу није без значаја да делова појасева из истог времена има у доњем Подунављу, па и у Булприји (кат. 108/2). Тако се ови гробови могу датовати у прву трећину IX века.

У најмлађим гробовима у Сланкамену, међу којима су на првом месту по важности гробови коњаника, нађени су цели појасеви. Њихови метални делови представљају очувану целину новог стила. То су дводелни окови и језичци, ливени од бронзе, некад са проламањем и са украсом од врежа, и мали срцолики окови са урезаним и утиснутим украсом (кат. 81/4; 52).

Сл. 7. — Средње Подунавље око 800. године.

Гробови са таквим налазима одговарају мирном добу, односно времену по учвршћивању бугарске власти. У тим млађим гробовима, чест прилог су и нове врсте посуђа. То су посуде лоптастог тела и суженог отвора, са прстенастом дршком и израђени на бржем витлу од чисте, светле глине (кат. 30/1). Овакве посуде се откривају од Срема до Словачке, те омеђују простор који је на западу обухватао бугарски ханат. Све околности датују најмлађи ниво сахрањивања на гробаљима у Војки и Сланкамену у време око друге четвртине IX века до примања хришћанства средином друге половине столећа, или најкасније до угарског заузимања Панонског басена почев од 896. године.

Посебно је занимљиво велико гробље у Челареву (кат. 111). Овде изгледа нема старијег нивоа сахрањивања, а налази су богатији и разноврснији. Али посебност ове некрополе се пре свега огледа у комадима опека, стављаним на површину гроба, на којима су урезивани хебрејски симболи (кат. 111/13). Нема сумње да овакво обележавање места сахрањивања даје податке о становништву мојсијевске вере. На гробљу у Челареву су можда били сахрањивани Јевреји или народ који је прихватио њихову религију. Као одраз оваквог обележавања гробова, у Сланкамену је от-

кривен сличан обичај, али су на комадима опека уместо јеврејских бугарски знаци (кат. 81/12).

Када се саберу сви подаци из писаних, историјских извора са онима насталим приликом археолошких ископавања добија се следећа слика: по дојаску Бугара у Подунавље, Тимочани су напустили крајеве око Тимока, и преко јужног Баната населили се у источни Срем и Тамнаву. Западно од њих, у области у чијем је средишту Фрушка гора, живело је словенско племе непознатог имена, најкасније од касног VIII или раног IX столећа. Пошто су Франци поразили и опљачкали Обре у њиховим западним и северним средиштима, Франци су се нашли у суседству Словена у горњем току Тисе и у Трансилванији. Бугари су, у савезу са Тимочанима, настањеним до ушћа Саве, покорили преостале Обре. Тимочани касније одрекну савез Бугарима и приђу Францима, али се брзо предомисле и укључе у Људевитов устанак, у области Сиска. Бугари покрену рат против Франачке, заузму области Тимочана, па потом и западније делове Посавине, а на крају прекину утицај Франака на Потисје. У освојеним областима, од Славоније и Срема на југу, до Словачке на северу, наседе се Словени и Бугари. Током IX столећа у делу Панонског басена под бугарским утицајем развила се особена култура (сл. 7).

Велика Морава

Док је у источном делу Панонског басена трајала бугарска држава, на западу постепено израстају јужнословенске кнежевине, подстицане државним интересима Византије још у Људевитов устанку. На простору између Дунава, Драве и Рабе издваја се Панонска кнежевина са седиштем у Блатограду (Залавар) на Блатном језеру. Њом прво управља кнез Прибина (847—860/61), а после његов син Коцељ (861—876). Северно од Панонске кнежевине развија се кнежевина Велика Морава. Под кнежевима Мојмиром I (830/35—846) и Растиславом (846—870), држава све више јача у борби за осамостаљење од Франака. Под кнезом Сватоплуком (870—894) ослобођена Велика Морава је завладала и Панонском кнежевином, проширивши се до Срема, и на исток до Потисја. У настојању да избори самосталност, Велика Морава склапа савез са Византијом, а Франачка против ње, савез са Бугарима. У недовољно познатим сукобима, изгледа да је Велика Морава присвојила и цео североисточни простор Панонског басена. Нетрпељивост према Францима изазвало је пре свега покрштавање, које је водило германизацији. Растислав, велики словенски кнез, на притисак латинске цркве и немачких свештеника, одговара словенском службом св. Ђирила и св. Методија, омогућеном из Цариграда. Панонски кнез Коцељ се и пре много залагао око словенске службе св. Методија, а и пошто је Методије постао архиепископ (надбискуп) Паноније. Али хришћанство је споро пуштало корене у средњем Подунављу, без обзира што је упоредо основана и бугарска архиепископија. Једва је прошло тридесетак година од почетка мисије на словенском језику, коју су водила солунска браћа, када Велика Морава нестаје под ударима нових номадских освајача, Мађара.

Археологија Велике Мораве у Чехословачкој веома је добро истражена и добро позната, за разлику од кнежевине Паноније у Мађарској. Откривени су велики градови, утврђена насеља, бројне цркве и гробља. Оно што одликује Велику Мораву је изузетно богат накит пронађен у некрополама. Археолошки се разликују два основна слоја, предвеликоморавски и великоморавски. Предвеликоморавски слој или Блатница-Ми-

кулчице хоризонт, обухвата период од краја VIII века до средине IX столећа. Археолошки налази из овог слоја одговарају онима из Челарева, Сланкамена, Војке. У млађем хоризонту, оном великоморавском, од великог кнеза Растислава (од око 860—870) материјал се мења. До овог доба налази од Срема до Мораве су скоро јединствени, што се објашњава сродношћу становништва. У тој области су претежно били настањени јужни Словени, преостали Обри, а и ширење Бугарске на север је на неки начин утицало на материјалну културу Мораве. На нестанак, гашење овога слоја на северу Панонског басена морало је утицати више чинилаца. То су били, преко примања хришћанства и утицаја друге културе, промена ношње, замена појасева другим сталешким обележјима, и други разлози, као што су уништење или гашење радиониичких центара, или можда забрана убијања и сахрањивања коња са покојницима.

Извесне врсте налаза, пре свега накит, повезују предвеликоморавски са моравским слојем, па је несумњиво да се они временски додирују. То су наушнице са стошцем, карике наушница четвороугаоног пресека, наушнице са привеском малих јагода; ту су и кресева, посуђе, српови, оружје. Важио је поменути да се у великоморавским гробљима, уз пркве, мушкарци сахрањују са ратничком опремом као што су оружје, мамузе, дрвене посуде, али никада са коњем. То је због утицаја Франака, повезаног са њиховим феудалним друштвом, који се може пратити од друге четвртине IX столећа.

Права одлика великоморавског слоја је богатство и разноврсност накита византијског стила. Он је прављен од сребра и злата сложеним техникама отискивања матрицом, гранулацијом, филиграном, позлатом, ажуром. Наушнице су најомиљенији накит. Има их са привесцима од шупљих јагода, гранула, или облика шипарке, са коленима на алци, са лунулама, све у разноврсним варијантама. Привесак може бити веома сложен као на наушницама из Рама (кат. 96/1), или се састоји од великог броја истих елемената, као наушнице са јагодама које уместо три или четири могу да их имају и седам и више. Лунуласте наушнице имају низ варијанти, са и без привеска, итд. Следећа омиљена врста накита у Великој Моравској била су дугмад. Она су велика, шупља, богато украшена на различите начине, са представама врежа, листића, птица. Носе се у пару под вратом, као што су некад ношене мале пафте, у Другом аварском каганату. У гробљима нижег сталежа накит је скромнији, направљен је од бронзе, а уз ратнике је остављана њихова бојна сикира.

Када су Мађари дошли у Панонску низију 896. године, било им је потребно само десет година да потпуно униште Велику Мораву. Маса набеглици из Моравске склањају се тада код Бугара, Хрвата и других народа (Constantine Porphyrogenitus DAI 41). Константин Порфирогенит у тим догађајима не спомиње Србију која се простирала јужно од Саве, већ пише да се иза славног града Сирмиона простире некрштена Велика Морава којом је владао Сватоплук, и коју су срушили Мађари (DAI 40).

По њему, на простору Босута и Вуке, између Саве, Дунава и Драве, налази се пагански део Велике Мораве, до доласка Мађара још некрштено. У Бродском Дреновцу, западно од Славонског Брода, истражено је гробље које би могло одговарати овим подацима (кат. 22). То су пагански гробови међу којима има и коњаничких. У Бродском Дреновцу се, као и у другим позним гробљима, понавља стање са почетка столећа. Металини делови појасева су ретки, има спајања различитих целина, узенгија итд. Малобројни окови припадају појасевима који претходе доласку Мађара. Нађени су и лончићи украшени чешљем, чести у нашем, бугарском Подунављу. Има особених наушница са „S“ завршетком, које као накит

преовлађују касније, до средине XIII века. Све то упуђује на позно да-товање и јаке утицаје са простора источно од Дунава. Ово би сведочило да је Славонија касно доспела под Велику Мораву, и да је до тада била на периферији Бугарске. Посредно на то указује и чињеница да франачки извори не спомињу Србију, односно Франачка се није простирала до границе Србије у Посавини. Из Славоније су и Бугари могли лако да предузму онај неуспео упад у Хрватску у време хана Бориса. Они су вероватно после пораза у Србији, раних педесетих година IX века, покушали преко Хрватске да се домогну византијске Далмације.

Да је маса избеглица из Велике Мораве преплавила околне земље, када су Мађари упали у средње Подунавље и започели пустошења, потврђују на нашем тлу особени моравски налази, као што су секира из околине Вршца (кат. 97), наушнице са Карабурме (кат. 11/8), судић са две дршке из околине Пожаревца (кат. 64/6). Изгледа да су Бугари тада организовали против Мађара јако упориште у Раму, са великоморавском посадом (кат. 96).

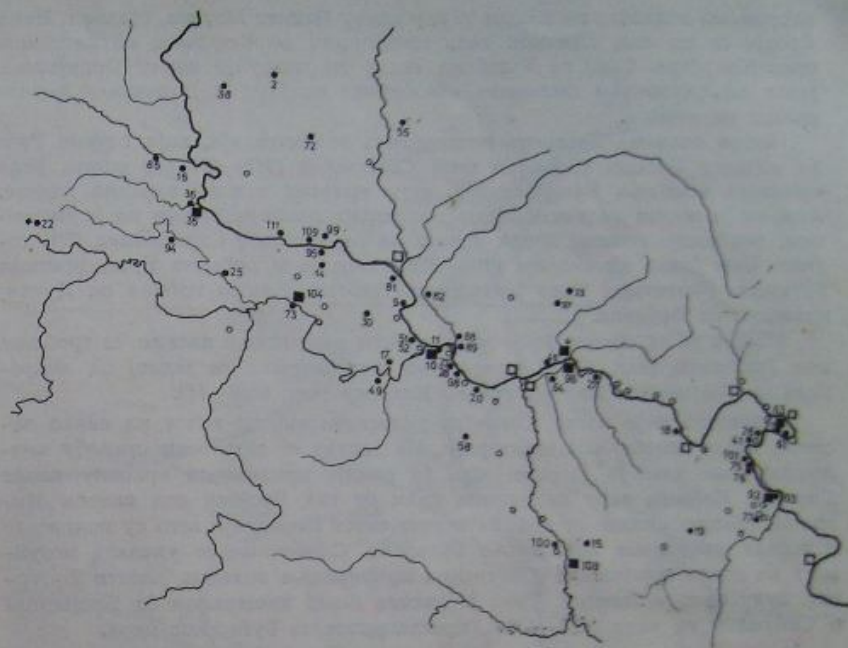
Слом Бугарске

Мађари нису само уништили Велику Мораву, већ су веома много допринели распаду Бугарске. Сматра се да је Бугарска била најјача у време хана Симеона (893—927), цара од 918. године. А управо у његово време, Бугарска је изгубила огромне области северно од Дунава. То је било неумитно и само је одраз претварања ханата, односно племенског савеза са не увек јасним међуплеменским односима, у модерну државу тога времена. Отуда се Симеон лако одрекао великих степских пространа-става, погодних за живот номада, и усмерио снагу на освајање Византије, потпуно словенизирајући земљу. Бугарска X столећа у доњем Подунављу је сасвим христијанизирана територија Словена земљорадника. Та промењена привреда и нова вера учиниле су државу неотпорном на нападе номада, па су упади Мађара оставили тешке последице по Бугарску (сл. 8).

Са друге стране, Византија је, да би ослабила Симеонов притисак на своје области, позвала Мађаре да Бугарску нападну са леђа. Симеон на то позове у помоћ Печењега, старе непријатеље Мађара, да заједнички отерају Мађаре из црноморских степа. У томе су успели, те се Мађари одселе са Црног мора, и спусте у Панонски басен. Под вођством Арпада (896—907) они су прво савладали кнеза Салана, скоро самосталног бачког владара чије је седиште изгледа било у Тителу. Мађари су после тога победили Бугаре под Београдом и принудили их да откупе мир. За овим су, изгледа долином Мораве и преко Косова, продрли до мора и опљачкали Србију и Хрватску. Приликом освајања источних делова Панонског басена, одупрли су им се кнежеви Менуморт и Гелу у Трансилванији и Глад у Банату. У овим кнежевинама су поред Словена живели и Власи и Бугари за које није јасно шта су — Бугари номади, Бугари Словени са Балкана, или једноставно становници Бугарске државе.

Сведоци мађарског пустошења су насеља на којима је живот прекинут. Међу њима, на самом Дунаву су Панчево (кат. 89/8), „Синор“ код Великог Села и „Река“ код Винче (кат. 29) на десној обали код Београда, а даље на југ, ка унутрашњости, насеље у Ковачевцу код Младеновца (кат. 58) и насеље на улазу у Светозарево (кат. 100/3—6).

Најјачи и најдужи отпор ширењу Мађара, пружио је банатски кнез Глад. По свој прилици, како то показују догађаји, он је био заповедник 36

Сл. 8. — Карта налазишта од IX до почетка XI столећа.

одбране на Дунаву (Anonymus, сар. 11; 14). У борбама против мађарских настртаја стекао је велику славу, а сећање на њега је остало сачувано у називима неких места у Подунављу. Има мишљења да је наше Кладово добило име по њему, исто као и Кладово у Румунији и нестали „Гладов манастир“. У његово време се спомињу градови Ковин, Харам (Банатска Паланка) и Оршава, као места где су биле битке и пружио отпор Мађарима. На страни Глада (Бугарске) су учествовали и одреди Печењега.

За живота Симеона Бугарска је ипак држала догађаје под контролом. После смрти цара Симеона све се променило. Настављају се мађарски пљачкашки напади на Бугарску, вероватно подстицани и из Византије. Мађари су искористили смену на престолу 927. године, заузели Оршаву и упали у Бугарску, проваливши до Македоније и Црног мора. Сведоци тог похода су насеља у којима је живот прекинут, као што је случај са насељем „Дунав“ (кат. 101) и изгледа насељима у Михајловцу, на Фетисламу, утврђењу изнад Поречке реке, која су кратко трајала. Вероватно је тада склоњена и чувена остава накита из Бољетина (кат. 18). Средином X века граница Мађарске је почињала од Трајановог моста — Кладова. До тог времена је Бугарска изгубила и Влашку низију, заправо целу леву обалу Дунава, коју је морала да препусти својим некадашњим савезницима, Печењезима.

На западу се уз помоћ Византије, ослободила и Србија, и под кнезом Чаславом (927—950/60) брзо обновила. Он је изгледа погинуо негде на Сави у борби са Мађарима. Шта се тачно тада дешавало на тлу данашње Србије није још познато. Средином X века спомиње се кнежевина Морав (Constantine Porphyrogenitus, De cerimoniis I, p. 691, 8—13), која се 37

несумњиво налазила на нашем тлу, у сливу Велике Мораве, Млаве и Пека. Србија се по свој прилици тада проширила до Београда, обухвативши слив Колубаре. Тако се Бугарска свела на подручје доњег Подунавља, једва контролишући словенске кнежевине на југу и југозападу некада моћног царства.

Војно опадање Бугарске искористила је Византија, која позива Русе да нападну Бугаре. Кијевски кнез Свјатослав (946—972) се одмах радо прихвати освајања Бугарске 968, коју коначно покори наредне године. Али, он је желео да новоосвојене територије припоји Русији па је Византија, тек после тешких борби успела да се ослободи Свјатослава 971. године. Цар Јован Цимискије (969—976), који је и победио Русе, припоји Бугарску Византији. Тако је граница Царства поново избила на Дунав, низводно од Тердапа.

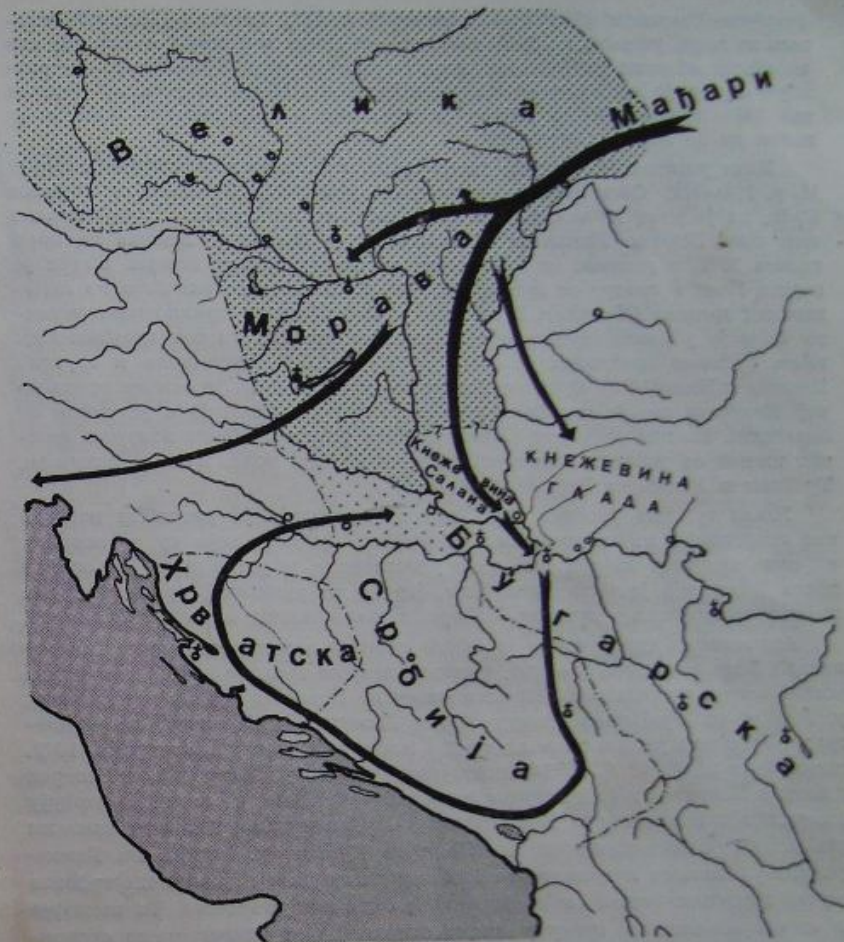
Можда се за походе Руса може узети напуштање насеља са гробљем код Грабовице (кат. 41) и прекидање сахрањивања на једној од некропола на Трајановом мосту у старом Кладову (кат. 63/8—16).

Византија није могла одмах да успостави чврсту власт на овако великој, нагло задобијеној територији. На западу се зато осамостаљују кнежевине, као што је Морава, која је раније признавала врховну власт Царства. Најјачи међу племенима били су тад Брсјаци под кнезом Николом. Његови синови су одбили потчињеност Византији што су подржале и остале кнежевине некадашње Бугарске. Словенима се указала могућност да после приближно 130 година признавања врховне власти Бугарске, буду опет независни. Тако је настао савез кнежевина са Брсјацима и Самуилом на челу (976—1014), проглашеним за бугарског цара.

Самуило је тежио да уједини све словенске области, од Дунава до Пелопонеза. Дуго је византијски цар Василије II (986—1025) то немоћно посматрао, или водио безуспешне борбе све до 1000. године, када је ратовање преокренуо у своју корист. Наступило је време суровог и исцрпљујућег рата у којем Словени нису успели равноправно да се одупру сконцентрисаним нападима непријатеља. После опсаде од осам месеци цар Василије II је 1002. године освојио Видин. Тако је доњеподунавска Бугарска, претходно разорена у нападима Мађара и Руса, враћена под византијску власт. После много тешких борби савез Брсјака је покорен 1018. године, а врховну власт Византије признали су и удаљени Хрвати. Кнез Сермон, владар Митровице и Срема, одбио је да се покори, али је на превару убијен, а Византија је коначно у средње Подунавље (Skilitzes-Cedrenus II, p. 475).

Околности у којима је заузет простор између Тердапа и Београда нису сасвим јасне. На овој територији је постојала Моравска кнежевина коју су Мађари покрили 1028. године (Legenda S. Gerhardt episcopi, cap. X века. У време византијских освајања средњег Подунавља у Банату постоји независна област кнеза Ахтума са седиштем на Моришу (Ченад), коју су Мађари покрили 1028. године (Legenda S. Gerhardt episcopi, cap. 10; Apocryphus, cap. 14, 24, 27). Ахтум је крштен у Видину, његов манастир у Ченаду су опслуживали грчки калуђери, па је и Банат могао признавати врховну власт Византије. Могуће је и да су обе кнежевине (Ахтумова и Морава), ступиле у неки посебан однос са Византијом у време опсаде Видина (сл. 9).

После огорчених борби почетком XI столећа, до тада највећа словенска држава на Балкану била је сломљена. Земља је била разорена а народ исцрпљен. У таквим условима, Василију II није било тешко да буде милостив. Након завршетка ратовања није било већих промена у власти,

Сл. 9. — Средње Подунавље око 900. године.

постављени су само нови заповедници у новоорганизованим обласним јединицама — темама, чији нам распоред и обим нису довољно познати. Охридској архиепископији су потврђена стара права, што значи да су јој у Подунављу припадале епископије у Видину, Браничеву, Београду и Среку. Овакво стање је било привремено. Лагано је уведена управа са службеницима који употребљавају грчки језик. На положаје архиепископа, епископа и нижег свештенства такође су доведени људи који говоре грчки. Паралелно се увећава број намета и уводи плаћање новцем. Ове мере су довеле до устанака, који захватају словенске области од Дунава до Вардара.

До првог устанка је дошло већ 1040. године, када Петар Делан стаже у Мораву (ушће Мораве = Margum) и Београд, које извори називају

„тврђаве Паноније“ (Skylitzes-Cedrenus II, p. 527). Пошто је Петар проглашен за цара, устанак се брзо шири преко Ниша и Скопља и захвата све словенске области до Теселије. Али, без обзира што је имао огромне раз- мере, отпор је сломљен одмах по ослепљењу Петра и устанак угушен већ 1041. године. Петар Дељан је заробљен а Словени без њега нису могли да се одупру Византији.

Нови устанак је уследио после тридесетак година (Skylitzes-Cedrenus II, p. 714—719). Овог пута је припремљен у Скопљу. У помоћ су позвани Срби, па је кнез Михаило (око 1052—1081, од 1078. године краљ) послао свог сина Бодина. Устаници проглашавају у Призрену Бодина за цара године 1072, и устанак се брзо шири са југа у правцу севера. Бодин је заузео Ниш а отпору се придружује и словенско становништво из подунавских градова (Nisephorii Bruennii, p. 100). Њихово прикључење устанку било је убрзано претходним мађарским походом на ове градове. Сам краљ Саломон предводио је своју војску када је опљачкала и заузела Београд и Ниш (1071). Судбина Бодиновог устанка била је слична претходној. Несуђени цар је заробљен и одведен чак у Антиохију а устаници су поражени. Бодина је касније отац избавио ропства. После неуспешних десетак година од устанка Константин Бодин постаје краљ Дукље, Захумља, Требиња и Рашке са Босном (1081—1101).

После гушења устанка 1072. године Византија је раселила изгледа све становнике из подунавских утврђених градова, који су у периоду од само тридесет година два пута учествовали у устанцима. На овакав потез Византија је била принуђена, јер је на дунавској граници према моћном непријатељу, држави Мађара, морала имати поуздане браниоце.

Археологија тих градова је делом позната захваљујући томе што су насеља била смештена у старе, рановизантијске градове и тврђаве. Мања или обимнија истраживања спроведена су на Великом Градцу (Бродареву), у Текији, на Трајановом мосту (старо Кладово), у Прахову, на Гамзиграду. Утврђено је при томе да су ова места опустела у исто време, 1072. године (кат. 32, 43, 63, 92). У Прахову, једином граду уз Митровицу и Београд у нашем Подунављу са налазима новца тога времена, и монете потврђују ове догађаје. Новца после 1072. године у Прахову нема, као што нема ни млађих археолошких слојева на Великом Градцу, у Текији, на Гамзиграду. Археолошка истраживања Гамзиграда су дала појединачне гробове унутар градских бедема, иако је гробље било ван утврђења. То показује да се сахрањивало у граду у време опсаде, да је гамзиградско становништво пружило отпор насељавању. Вероватно на борбе у устанку указује и мач из Текије, убачен у већ полузатрпан гроб ратника. Куда је Византија раселила ово становништво, није познато, али су то могле бити и удаљене малоазијске теме.

Живот је обновљен само у утврђењу на Трајановом мосту (Кладову), али са новим становништвом, што најбоље потврђују налази грнчарије. Из слојева после 1072. године потичу до тада страни лонци на овом подручју. Они су израђени на брзим витлима, од добро обрађене, одличне црвено-смеђе печене глине. Украс на њима је сасвим једноставан и дубоко утиснут у зидове посуде. За сада није утврђено одакле потиче ова грнчарија, сигурно је само да није поникла у доњем Подунављу. Страни лонци на Трајановом мосту су доказ да је Византија у Кладово населила нове становнике, и само ту. Лако је објаснити зашто. Тај град је имао изузетно значајан војни положај поред стубова Трајановог моста, који су у то време још увек коришћени при преласку реке.

У Византији је било уобичајено пресељавање становништва, нарочито на пограничне територије које би из неког разлога опустеле. По унутрашњости су насељавани и номади које је Византија у ратовањима поразила, па се и на тај начин постепено мењао етнички састав старе Царевине.

Друштво и култура Словена од VIII до XI столећа

И после доласка Бугара, Словени су живели у кнежевинама и најважније одлуке доносили на скупштинама. Повећавањем броја становника поједина племена заузимају шире територије, из којих настају жупаније — мање привредне заједнице са извесним облицима обласне самоуправе. Временом се, као што је то било у Рашкој, жупани уздижу и до власти у целој земљи. Развој државе у Подунављу, са становништа археологије, за сада је скоро немогуће пратити. Нема истражених престоница, седишта кнезова и жупана, зборишта, храмова, насеља и гробаља различитих слојева становништва. Може се само нагађати да су стари градови првобитно били племенска средишта и престонице кнежева. У залеђу Прахова, код села Сикола, налази се потпуно неистражено мало, утврђено место из X столећа. Ту је на врху чуке, коришћене још у праисторији, подигнут полукружни камени бедем, који је штитио прилаз са једине приступачне стране. Остатак утврђења је могао бити обезбеђен дрвеним зидом. Ово насеље, са случајним налазима грнчарије X века, могло је бити седиште жупана, јер утврђење има малу површину (испод 0,25 ha) и удаљено је од главних путева. Друго, такође неистражено место које се може повезати са устројством словенске власти, налази се у Мравиницима испод Повлена, близу Ваљева. Ту је на омањој висоравни, на стедишту путева, некада био камени белег који је вероватно означавао збориште-сабориште на којем су одржаване скупштине.

Нешто више о организацији државе може се наслутити из података о различитим насељима и о устројству цркве. За разлику од Обра који су живели у „рингу“ („обору“), односно унутар кружно ограђеног простора, најстарија бугарска насеља била су смештена у оградама четвороугаоне основе, великих димензија. Њихова прва позната престоница Пакска захватала је пространство величине око 7 × 4 km, у којем су коњи слободно пуштани на испашу. Бугари су временом напустили номадски начин живота, па је Симеонова престоница Преслав много мања. То је неправилан простор чији бедеми имају дужине око 550 × 600 m, а спољна ограда је мања од 3 × 3 km.

Ширење Бугара на запад морало је принудити Словене да се утврђују, али о томе нема ни писаних ни археолошких података.

У нашем Подунављу као град први се спомиње Београд, у којем је столовао епископ 878. године. Да би епископија била баш ту смештена, Београд је пре тога морао бити значајно средиште, најкасније од раног IX столећа када се бугарски ханат проширио на средње Подунавље. Београдски град тога времена био је смештен унутар старих римско-византијских бедема (560 × 400 m), што је потврђено налазима посуђа раног IX века на Великом Калемегдану (кат. 10/1). На положајима других старих градова, налаза из овог времена има у Митровици (кат. 104/1—6) што потврђује значај Сирмиона у раном IX столећу.

О градовима с краја IX и почетка X века има далеко више података. Забележено је да су Мађари у то време освојили или угрозили низ градова у нашем Подунављу. Тако се помињу Вуковар, Тител, Београд, Ковин, Харам (Банатска Паланка), Оршава и Видин. Осим ових сигурно

је било још градова, али се за њих не зна зато што су били поштеђени мађарских напада. Продор Мађара је проузроковао оснивање нових градова у Бугарској (Рам, Велико Градиште?, Велики Градац — Бродарево, Текија?, Трајанов мост — Кладово?, Прахово). Обновљене су и неке мање тврђаве, као што је она на брду изнад Поречке реке. На рановизантијској тврђави уз насеље „Дунав“, подигнута је једна нова кула. Тврђаву су бранили становници насеља „Дунав“. Поред ових и друге тврђаве показују да је у време Симеона Бугарска имала развијену војну организацију у градовима, утврђењима, стражарама, са покретном и стајаћом војском, као и све друго што из тога произилази.

На Дунаву су градови подизани један наспрам другог, са обе стране реке. Тако је на једној обали Тител, на другој Сланкамен(?), а преко пута Београда је Земун; наспрам Беле Стене је Панчево; на десној обали Дунава је Морава, на левој Ковин; наспрам Рама је Харам (Банатска Паланка); Турн Северин у Румунији има свој „пар“ у Трајановом мосту (Кладову); на Сави је преко пута Сремске подигнута Мачванска Митровица. Овакав распоред градова није случајан и не проистиче само из војних разлога и зато што су на овим местима већ постојала стара утврђења. Природа корита, тока реке и њене обале главни су узрочници постављања градова хиљадама година на истим местима; аде, бродови, погодна места за прелаз преко реке чамцима и скелом, места су преко којих се лакше тргује, једноставније организује царина и друго.

У почетку се и Византија задовољавала обнављањем старих римско-византијских тврђава, као Словени у претходним столећима. Поправљана су круништа бедема и дозиђиване куле. Тако је Бродарево (Велики Градац) добило једну кулу потковичасте основе, у раном XI веку. У Београду је из овог времена сачуван део северозападног бедема, окренут ушћу Саве, са две куле. У касноантичку утврђену палату на Гамзиграду Византија је око 1002. године довела становништво које је имало задатак да контролише долину Тимока. Међу њима је било Словена али изгледа и Печењега. На добро очуваним утврдама Гамзиграда није било потребно дозиђавање ил презиђавање. Бедеми су само мало поправљени, а тло око палате је рацшићено и заравњено.

Црква је следила организацију државе. Српскохрватске кнежевине и друге мање државе имале су, краће или дуже време, само по једног епископа за целу земљу. Моћне кнежевине и велике државе, Бугарска и Велика Морава, издејствовале су посебне архиепископије.

Непосредно након покрштавања, у саставу бугарске архиепископије била је 878. године поменута епископија у Београду. За архиепископију св. Методија са седиштем у Панонији може само да се нагађа да је била смештена у античком граду Бригентију, данас Комарно, на десној обали Дунава, на северу Мађарске. Крајем IX столећа и Рашка епископија је потпадала под Панонску архиепископију, па је на територији између Србије кнеза Мутимира и Велике Мораве постојао простор за још једну епископију под панонским архиепископом. Не зна се где је било седиште ове епископије али се може помишљати на Вуковар или Славонску Пожегу јер о Митровици тога доба нема података.

Временом се развила мрежа градова и епископија. У историјским подацима за некадашњу територију Самуилове државе, уз епископско седишта помињу се и епархијска места, и број свештеника, и број парика — зависних сељака који су опслуживали цркве. Тако су Београду била потчињена још 4 града и 40 свештеника; Браничеву 6 градова и 15 свештеника, а Митровици само 15 свештеника. Број свештеника требало би

да је био сразмеран броју цркава, а разлике које постоје међу набројаним епископијама још нису добро објашњене.

Градови су прво били војна и управна, а касније привредна и црквена средишта. Становништво градова се бавило пољопривредом и имало војне обавезе. Временом се у градовима окупљају занатлије и трговци. У почетку је племе имало одлучујућу улогу у обликовању своје материјалне културе, која се неговала у средишту кнежевине, да би касније занатски центри производње у градовима преузели на себе ову улогу. Зоне културних утицаја великих градских средишта могу да се прате преко две врсте археолошких налаза, производње грнчарских радионица и радионица накита. У случају грнчарије откривамо робу која је продавана на трговима, некад и ван седишта грнчара и ван места сталног боравка купца. У случају накита, откривају се путујуће занатлије које се крећу око јаког градског језгра у којем су и настањени.

Стан и привреда

Померање насеља са слободних простора у унутрашњост рановизантијских бедема, у почетку није изменило начин становања. Словени и даље живе у полуукопаним брвнарама, једино се изглед кућа усталио. Највише станишта из IX и раног X века истражено је у насељу „Дунав“: по неколико кућа откривено је на „Реци“ код Винче и Шљуњкари код Земуне, а остала станишта су нађена појединачно. Све су то брвнаре, укопане од 0,50 до 0,80 m, са кратким степенишним укопима уз један угао. Камена пећ је у углу наспрам улаза. Нешто је мањи број полуземуница са глиним пећима, укопаним у средину једног зида, и увек истог облика. Трећу врсту полуукопаних станишта чине издужени укопи налик кориту, различите величине, који по правилу немају пећи. Њихов двосливни кров се ослањао на дрвени стуб. За ова станишта постоји претпоставка да су коришћена за смештај војника суседне тврђаве.

У насељу „Дунав“ су откривене и камене пећи ван кућа. Оне се као по правилу налазе у посебном делу насеља, плитко су укопане и имају приступну јаму. Мogle су да користе и за спремање хране на отвореном простору. У тврђави се наишло само на остатке надземних дрвених просторија, изгледа прислоњених уз бедеме. Сличних надземних кућа било је и у насељу, где такви дрвени објекти имају земљане пећи.

Полуукопане куће са каменом пећима у једном углу нађене су и у утврђеним градовима у X и почетком XI столећа, у Кладову и Западном подграђу Београда из X века, у Бродареву (на Великом Градцу) из X и XI столећа, у Гамзиграду из раног XI века. Са потпадањем под византијску власт, у утврђеним местима све више почињу да се граде надземне куће. То су биле зграде дрвених зидова, брвнаре и дашчаре, са и без стубова. На Великом Градцу и у Гамзиграду било је и зграда од трајнијег материјала, али и оних које су искористиле тврде зидове старих, римско-византијских грађевина. Такве куће су биле изузетне, мogle су имати и спрат, а користиле су их сигурно само посебне личности. У њима нису нађене пећи, па се поставља питање начина спремања хране укућанима, или посебне намене ових зграда. Како је њихов број мали може се претпоставити да су биле и јавне грађевине. Најзначајније зграде у унутрашњости градова свакако су биле цркве, смештене на трговима. У Великом Градцу је то у X веку једнобродна црквица, а у XI обновљена, стара црква. Гамзиград је имао велику базилику са крстоницом (сл. 114).

Привређивање већине становника градова било је скоро исто као код сеоског становништва, а једина разлика је у присуству војних обавеза у градовима. Основно занимање је обрада земље, гајење крупне и ситне стоке, риболов на Дунаву и лов у околним шумама и ритовима. Низак ступањ занатског (технолошког) умећа условио је исцепканост привредних делатности. Изгледа да је свако место имало своје мајсторе који су знали како се добија гвожђе, топе обојени метали, стакло и слично. Радионице ове врсте су у насељу „Дунав“ сконцентрисане на југоисточној периферији, а на „Реци“ смештене изнад насеља. Пећи на „Дунаву“ су посебно уредно саграђене и обложене глином, па имају правилне зидове и отворе. У једној од њих је нађена и изузетна коштана дршка неког оруђа (кат. 101/80). На „Реци“ је то дубоко укопана пећ са великом приступном јамом. Занимљив је и усамљен налаз упока у облику корита откривеног на „Кули“ код Михајловца (кат. 76/20—22). У њему су утврђена два слоја, од којих у старијем, из IX—X столећа има ситних уломака грнчарије, а у млађем, из доба прелаза X у XI век били су крупни делови неколико готово истих лонаца. Са грнчаријом су нађени и комади гвоздене згуре па се претпоставља да је то засип напуштеног упока, који је неко користио да добије гвожђа из леса.

Током IX и X столећа у кућној радиности се праве шила трљањем овчјих костију о комаде римске опеке (кат. 101/48, 52). Она су доказ недостатка гвожђа, јер развојем рударства и металургије, шила и сличне алатке од костију нестају из употребе. Недостатак гвожђа потврђује и дуга употреба гвозденог оруђа, што добро показује срп из насеља „Дунав“, због многих оштрења смањен на четвртину првобитне дужине (кат. 101/23). Исто то показује и секира из Прахова. Интересантно је да у исто време Панонија изгледа не оскудева у гвожђу јер се гвоздени предмети, па и српови, стављају у гробове (Сланкамен).

У Гамзиграду су нађене две оставе ковача. Прва садржи девет ковачких клешта за различите фазе и врсте ковања, четири ковачка чекића и наковањ (кат. 39/4—6). Друга остава садржи различите, махом оштећене предмете, косу, плевач, два ножа, три пара жвала, пет српова, део дводелних и део једноделних маказа, крсницу сабље, итд. (кат. 39/7—17). И друга остава вероватно припада истом градском ковачу, а чине је или сировине или предмети које би требало поправити. Она открива шта су били становници Гамзиграда: земљорадници, кројачи, коњаници, итд. Коњаници су користили и мачеве и сабље, што значи да је у граду поред Словена било и номада.

Грнчарство

Привреда Обра и других номада није омогућавала развој занатства. Отуда се они занатским производима снабдевају од Романа и Словена, а сами праве просту, гнетану грнчарију у кућној радиности. Бугари се разликују по томе што су имали развијен грнчарски занат, па су и на Дунав довели своје грнчаре. Њихова традиционална производња може да се прати до IX столећа. Код Словена се грнчарски занат развија од VII века. У VIII столећу се препознаје грнчарија Тимочана, а у области Фрушке горе, нешто касније и занатска грнчарија неког другог племена. Касније се уједначује словенско грнчарство у свим областима под бугарском влашћу или у савезу са Бугарском, као што постају слични занатски производи грнчара на тлу Велике Мораве и Паноније.

На низу налазишта почев од раног IX столећа, појављује се на дну посуда отисак осовине спорог витла у виду кружног удубљења, ређе испупчења, пречника 10 mm („Дунав“, Београд, Митровица и другде), као несумњиви доказ занатске производње. Посебно је занимљива појава печата на данцима, од којих X столећу припадају ретки примерци са „Реке“, из Великог Градца, са „Дунава“ (кат. 29/35). То су увек појединачни налази, печат се не понавља, чак ни на Гамзиграду у XI веку. Из овога даље произлази да то посуђе није прављено у местима где је откривено, већ потиче из непознатих радионица великих градова. Иако су то потврде развијеног грнчарског заната, избор облика посуда је мали, и своди се на различите лонце, ретко зделе и неке друге форме.

Ову празнину у грнчарији је у средњем Подунављу попуњавала тзв. „жута аварска керамика“. То је посуђе од чисте глине, допастичког облика са широким или суженим отвором без наглашеног обода и најчешће са прстенастом дршком. Облици судова воде порекло са простора између Црног мора и Кавказа. Посуђе је израђивано на брзом витлу, од којег је одвајано концем, а печењем је добијало боју од жуте до светлорозеве, на неким се откривају и трагови сликања неком тамном или белом бојом. Налажене су најчешће у гробовима у Панонском басену, од тридесетих година IX века до краја столећа. Уједначеност ових посуда, међу којима постоје разлике само у глини, указује на једну радионицу која је мењала место боравка, или неколико радионица у којима је у истом маниру радило највише две генерације грнчара. У најезди Мађара центар за производњу „жуте“ керамике нестаје.

Словенско грнчарство се временом обогаћује новим облицима, при чему овај занат прати развој градова. У XI веку се поред лонаца праве зделе, шоље, лонци са дршком, чутуре... Сада се лако распознаје стил радионица појединих градова. У Митровици је то посебан облик лонца и украс од појединачних валовница и правих линија; у Бродареву (Великом Градцу) је шиљатом алатком дубље урезана валовница изнад водоравних трака; у Прахову се валовница урезује плиће чешљем испод врата а наниже се, готово до дна чешаљ густо утискује у виду водоравних уреза. Гамзиград се снабдевао грнчаријом домаћих, сеоских грнчара, али и из две новонастале радионице. Једна од њих је правила лонце савременијег, профилисаног обода, а украс су чиниле чешљем урезане наизменичне валовнице и водоравне траке. Обе нове радионице израђивале су посуђе на бржим витлима. Лонци из друге радионице су нешто издуженијег и бокастијег рамена. Украс на њима чини само низ јамица изнад водоравних линија. Производи прве радионице се добром изградом и начином обликовања обода на посудама чвршће везују за Византију, па је грнчар вероватно био пореклом из тих, југоисточних крајева. На продукцима друге радионице огледа се утицај Печењег (кат. 29/22). Грнчарија тако одражава Гамзиград као новоосновано, државном одлуком настало насеље, почетком XI столећа.

На налазиштима доњег Подунавља трпезна грнчарија је обично украшена глачањем, али се осим изворно бугарских посуда, израђује и са спорим витлима. Од облика су најчешћи крчаци са две дршке, који одликују средње и источне делове балканског простора IX—XI века. У Панонском басену, а нарочито у његовим западним деловима, чести су крчаци без дршки (кат. 2). Они са две дршке су особени за подручја низводно од Ђердапа („Дунав“), али их по некад има и узводније (Велики Градац, „Река“). Необичан крчаг за наше тло, са почетка XI столећа, потиче из тврђаве на Мокрањској стени (кат. 77/2). Бројни налази са Гамзиграда показују да је у XI веку увозна, трпезна грнчарија много разно-

врснија, мада је Велики Градац XI столећа у том погледу доста сиромашан. Трпезно посуђе из Гамзиграда потиче из више радионица. Бројни су налази крчага смеђе-црвенкасте боје украшени глачањем и спирално утиснутом водоравном линијом. Они често на рамену или дршци имају урезан графит — знак или цртеж и воде порекло са доњег Дунава (Прахово?, Видин). Изузетан је један крчаг украшен глачањем, ребрима и утискивањем печата (кат. 39/30) који би могао потицати из радионице у Нишу. Чести су и глеђосани крчази, такође израђени на спором витлу, што указује на словенске грнчаре. Риђе глеђосана грнчарија је старија. Млађи су примерци малих крчага са једном дршком. Један од млађих крчага нема другог украса осим маслинастозелене глеђи; други је глеђосан светзелено преко украса изведеног јамицама (кат. 39/32).

Ретки примери увозне грнчарије су амфоре. Овај облик посуђа био је намењен смештају и преношењу течности у бродовима. Оне увек имају заобљено дно и две масивне дршке. Нађене су у Београду, Костолцу, Бољетину, Трајановом мосту (Кладову), а у уломцима и на другим местима дуж Дунава. У XI столећу, амфоре су сведок увоза уља на нашу територију (кат. 10/8, 64/30).

Накит

Из Првог аварског каганата зна се за више гробова златара, сахрањених на начин Обра, са свим златарским алатом, а зна се и за такве оставе и појединачне налазе. Златари су због своје вештине морали бити посебно поштовани, иако су вероватно сви били Ромеји. По доласку бугарских племена, обновљено византијско златарство, представљено звездоликим наушницама, било је привремено прекинуто. Словени су овај недостатак надокнадили ливеним накитом. То су претежно наушнице VIII столећа које подражавају оне византијске са звездоликим привеском, али су од бронзе и сребра, ливене на словенски начин у једноделним калупима. Њих има на Балкану и у Русији, а у нашем Подунављу су нађене и на левој (Нови Бановци, Земун), и на десној страни (Даљ, Винча, Колари) Дунава (кат. 20/3, 28/8, 60/1, 79/1). Оне су познате и у целом Панонском басену, осим у областима између Дунава и слива Тисе, где су смештени Обри Другог каганата.

Обри, као и Бугари, у почетку нису имали много накита, али се временом код мушкараца усталило ношење појасева окованих металним деловима, а код жена неки облици накита, нарочито наушница. Ширењем Бугара у Панонски басен постао је пресудан византијски утицај у изради накита. Он се огледа пре свега у техникама израде и употреби стакла за женски накит, а у начину и мотивима украшавања на мушким појасевима. У женским гробовима има и копчи за хаљине израђених изгледа у једној радионици, од позлаћене или посребрене бронзе, лемљењем, лажном гранулацијом и стакленим умецима (кат. 81/9). Старије наушнице имају издужену карику четвороугаоног пресека и привесак обично од зеленог стакла, у простијим или сложенијим техникама израде. Нешто касније, користе се наушнице са карикама кружног облика и кружног пресека, са привесцима од готово црних перли од стаклене пасте, скромније или скупље израде. Најједноставније наушнице су несумњиво словенске израде, и направљене су увијањем жице у виду стошца (кат. 81/7).

На мушким појасевима се смењују различити стилски украшавања окова, али њихов однос није још успешно решен. Изгледа да су оне са графонима сменили окови украшени различитим биљним мотивима. Неки

најмлађи примерци су ливени са проламањем, а неки у једноделним калупима са урезаним листићима и врежама са утиснутим кружићима. И на једнима и на другима је украс исти, само је различито изведен. Уколико је то врежа, по правилу је симетрично постављена и повезана. Окови се праве од различитих метала, почев од најскромније бронзе, до калјасаних, посребрених, позлаћених примерака, или чак од сребра и злата (кат. 52, 81/4).

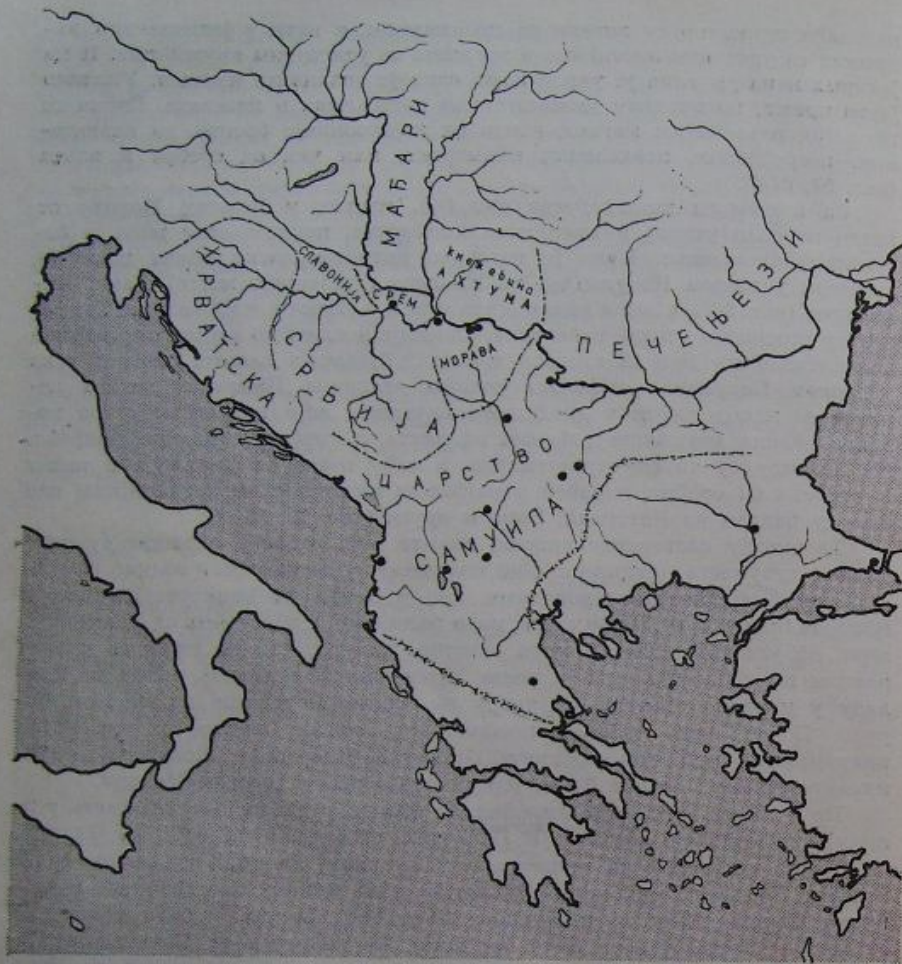
Са примамљем хришћанства око 870. године, у Великој Морави се нагло повећао утицај византијског златарства, примамљеног моћи и богатством кнежевине. Како је изгледао великоморавски накит показују примери у нашем Подунављу, из Кладова (Трајановог моста), Рама, Карабурме (кат. 96/1, 11/8), а овог накита има и у Босни и у Словенији. Тај накит су вероватно донеле избеглице, али није искључено његово коришћење у последњој трећини IX столећа, и на тлу бугарског ханата. Током X века у нашем Подунављу, односно јужним деловима Панонског басена користи се накит ливен у дводелним калупима који подражавају све познате облике наушница рађених од злата и сребра у Великој Морави. По правилу су то случајни налази, а међу њима се појављује и накит X столећа од сребра, израђен у најбољим византијским традицијама, као што су налази из Ритопека, Бора и други (кат. 19; 98/1).

Традицију словенског ливења накита VIII столећа одржале су кроз IX век лунуласте наушнице. Оне подражавају византијске облике са гранулираним троугластим додацима, као примери из Банатске Паланке и Корбова (кат. 4/1; 61/2), њих има, мада мали број, у областима од Блатног језера, до ушћа Дунава. У врло сличном калупу, али не више са сасвим равном полеђином, ливен је редак примерак из Неготина, негде на прелазу у наредно столеће, по узору на златне наушнице из Велике Мораве. После овог периода преовлађује ливење накита у дводелним калупима на широком простору Посавине, Подравине, Подунавља, осим између Дунава и слива Тисе, јер су ове области заузели Мађари.

По врстама наушница ливених од бронзе у дводелним калупима разликују се поједине области. У Посавини, са седиштем у Сиску, користе се ливене наушнице са проломљеном лунулом, на којој су подражаване грануле. Такве се наушнице појављују и на Дунаву око Београда (Карабурма, Винча, Ритопек) и Кладова (кат. 11/5). Могле би бити старије од X века, и после X века више их нема. На подручју од Панчева до Банатске Паланке и Костолца (Браничева), па и даље на исток до Бора, густо су распоређени налази веома сличних наушница али са шишаркастим привеском (кат. 64/11; 87/4). Њихова распрострањеност можда указује на кнежевину Мораву са седиштем у Дубравици или ону кнеза Глада у Банату.

— Пре средине X столећа, једноставне гроздолике наушнице са само два бочна колена са карици свуда исте дебљине, израђене од сребра у техници гранулације, познате су сем из оставе у Великом Градишту и низводно од Ђердапа из гробља у Грабовици, Михајловцу и Прахову (кат. 75/4). Њихове ливене имитације су, у другој половини X века, познате од Прахова до Београда (кат. 10/23). За области низводно од Ђердапа и долину Тимока и Видина, особене су наушнице са посебно ливеним чланковитим привеском. Утврђено је да су направљене у Кладову (Трајанов мост) у првој половини X столећа (кат. 41/3). У једином боље истраженом гробљу, у Грабовици, уз такве су наушнице, први пут код нас, нађене и варијанте са две шупље јагоде на централном привеску и бочним коленицама на каричици свуда исте дебљине (кат. 41/3). Нађене су и ливене наушнице са четири јагоде, први пут у гробовима у

Сл. 10. — Југословенско Подунавље у доба цара Самуила.

Грабовици. Оне су копија сребрних, калајисаних и позлаћених наушница са четири јагоде каквих има у Прахову, Великом Селу и другде на Дунаву, али и у осталим средњим и западним деловима Балканског полуострва (кат. 92/3). Највећи број ливених наушница са четири јагоде у нашем Подунављу нађен је у околини Прахова те постоји претпоставка да су оне ту и прављене.

Уз производњу ливених, бронзаних наушница, потврђена је и производња путујућих златара. У остави из Бољетина (кат. 18), изгледа склоњеној у земљу пред мађарски напад 927. године, поред ливених лунуластих наушница налазе се и полумесечасте наушнице од лима украшеног филигранском жицом. Више оштећених лимених, лунуластих наушница украшених филиграном нађено је и на насељу „Дунав“ (кат. 101/75), које је страдало у исто време, када је сакривена и Бољетинска остава.

Почетком XI столећа већина ових радионица за ливење накита се угасила. Изгледа да је нешто дуже трајала једино радионица која је лила

наушнице са четири јагоде, али и она касније нестаје. Налази ливених наушница са четири јагоде на Гамзиграду спадају у последње примерке старе производње.

Са појавом Византије у нашем Подунављу се значајно повећава број прстења. До тада је било мало прстења округле главе украшене пентаграмом или птицама (кат. 64/10). Сада је бројно прстење ромбоидне главе, од Гамзиграда до Мачванске Митровице (кат. 39/49, 54), или најједноставније тракasto прстење украшено изломљеним линијама (кат. 39/48). Скромне копије византијског прстења праве се од лима отискивањем на матрици, тако што се на карику у виду траке налеми основна плочица главе са полуплоћом од бронзе.

Занимљиво је да луксузног купастог прстења, особеног за Самуилову државу, нема на простору нашег Подунавља. Постоје само ливени примерци (кат. 10/27) од Митровице па све до Прахова који потичу из градских центара и изгледа из две радионице за ливење накита. Примерци са нижом главом су сконцентрисани на област између Митровице и Дубравице, што можда указује на неки савез, можда издвојену област Мораве са обе стране Дунава.

Иако није било систематских истраживања, налази упућују на развијену мрежу привредних делатности која је, мада технички несавршена, била добро организована. У VIII столећу занатлије су путовале од села до села. Касније имају седиште у неком граду и у току сезоне обилазе његову област. Тргови и трговци су имали веома важну улогу, а о томе су сачувани и неки подаци. Међу њима је значајан онај о двојци великих трговаца из Цариграда који су трг преместили у Солун и много увећали царине, што је цару Симеону био повод за рат. На том тргу је продавана скупоцена византијска роба, као што су тканине, златан и сребрни накит, зачини, стакло, метално и све трпезно посуђе, итд. Тргови су постојали и у унутрашњости, у градовима или уз њих, а нарочито су били важни они на Дунаву. Ту је роба стизала бродовима јер је Византија увек имала јаку флоту, како морску тако и речну. Тако је и Велика Морава пре свега преко Дунавске флоте била повезана са Цариградом.

Развијеност трговине и трговачких путева показују и налази новца који се у значајнијем броју појављује од времена Лава VI (886—912), односно владе цара Симеона. Има га у Прахову, Турн Северину, Београду, Митровици. Касније се оптицај новца не прекида, али налази потичу само из великих градова. У време цара Василија II (976—1025) новац се много чешће појављује на разним налазиштима што је природно, јер је он проширио царство до Митровице. О најважнијим путевима и градовима, сажето и занимљиво сведочанство оставио је цар Константин VII Порфирогенит (913—959), у коме се каже да је од Трајановог моста до Београда три дана пута, а од Београда до Сирмиона два дана; од Солуна до Београда је осам дана обичног хода (Constantine Porphyrogenitus, DAI 40; 42).

Хришћанство и обичаји при сахрањивању

Растислав, кнез Велике Мораве, схватио је да се неће лако одбранити од Немаца и понемчења, и сачувати слободу своје земље, ако не оствари покрштавање на словенском језику. Зато се преко посланика обратио за помоћ цару Михајлу III (842—867), који се радо прихватио улоге спаситеља Велике Мораве већ и због могућности да успори ширење Фра-

нака. Тако 863. године стижу св. Ђирило (Константин) и св. Методије у Велику Мораву, са најважнијим књигама за богослужење преведним на словенски језик. Започела је огорчена борба између моравске и салцбуршке цркве, у којој се немачка црква служила свим средствима да спречи покрштавање Словена на матерњем језику. Та борба се завршила после смрти св. Методија 885. године укидањем словенске службе. Свештеници који нису страдали успели су да избегну у околне словенске земље.

Ни Бугари нису више могли да избегавају покрштавање, али су тражили свештенике из Франачке, која се такође радо одазвала позиву и послала своје мисионаре. После византијског војног притиска Бугаре су, и Бориса у Михајла, крстили Грци. Борис Михајло је желео самосталну цркву, па се обратио Риму, који му пошаље латинско свештенство али не и оно што је тражио. На крају је 870. године бугарска црква ипак добила архиепископију од Цариграда. Тако је међу црквама успостављена равнотежа — Панонска архиепископија је била под римским папом а Бугарска под цариградским патријархом. Граница између источне и западне цркве на правцу југ—север ишла је од српско-бугарске границе, преко Дунава, до моравско-бугарске границе. У покрштавању Велике Мораве учествовали су Словени са југоистока Балкана, а у римској мисији у Бугарској Словени из јадранског приморја.

Покрштавање Словена у Панонском басену прекинула је најезда Мађара, тако да се хришћанска црква повукла из ових области за читаво столеће. У Подунављу је остала бугарска хришћанска држава, а Београд је био једини град који се изричито спомиње као епископско седиште у IX веку. Методијеви ученици су избегли и у Бугарску, а Борис-Михајло их шаље далеко на југозапад, у новоосвојену област Брџака. Морало је бити и других свештеника који су стигли у Подунавље, али о томе нису познати писани извори. О њиховој делатности у Подунављу закључујемо на основу промена у начину сахрањивања и ширењу писмености, пошто храмови нису познати.

Начин сахрањивања се мењао постепено. Најкасније у IX столећу напуштено је спаљивање покојника. То закључујемо на основу истраживања у суседним областима и малобројним налазима код нас. Најмлађе гробље спаљених покојника је оно већ помињано, из Новог Сланкамена, датовано око краја VIII столећа, као и у околним областима (Пљевља, Бугарска, Сомешени, Морава). Тимочани као да су још пре краја VII столећа прешли на скелетно сахрањивање (Корбово). У таквим променама хришћанство је сигурно имало одлучујући утицај. Тако се током VIII столећа раширио, а у наредном веку преовладао обичај скелетног сахрањивања. Покојник је полагао на леђа, пружених руку, са главом на северозападу, западу или југозападу. Најчешћи прилог је храна у виду комада меса, или нечег куваног и остављеног у посуди у гробу. Храна се остављала код ногу или код главе, али има и другачијих случајева. У једном гробу на „Дунаву“ комад меса је стављен на покојника.

У IX столећу постоји извесна разлика у обичајима сахрањивања, у областима северно од Дунава у односу на оне јужно. На југу, где је познато мало гробова, уз посуде је нађено мало предмета, на некрополама у Звечки, Гомолави, Винчи, можда Брестовику (кат. 28). У Панонији је под утицајем номада гробни инвентар много богатији. У женским гробовима је нађен разноврстан накит, појас о који је била окачена иглица, кесица са пршљенком, ножем, понекад и кресивом са кременом (кат. 81/5—11). Мушки гробови имају појасеве само са копчама или богате са оковима и привесцима, о које су били окачени нож, здела, кеса са кресивом, па и сабље или мачеви, и лук са стрелама у тоболцу (кат. 81/3—4). Још увек има

коњаничких гробова, у којима је уз покојника сахрањен и његов коњ са потпуном ормом и седлом са узengiјама. Таквих је гробова мање него у раније време, али се срећу све до доласка Мађара.

Покрштавање је донело велике промене обичаја приликом сахрањивања. У гробовима више нема хране, нити коња и оружја. На гробове покрштених Словена наишло се на Карабурми, „Дунав“, у Михајловцу, случајно у Раму и Прахову, у гробљима насталим самим крајем IX и почетком X столећа (кат. 101). Једна хришћанска некропола тога времена истражена је у Грабовици (кат. 41). На том су гробљу гробови имали белеге, по свој прилици дрвене крстове, јер нема примера преклапања гробова. Покојницима су руке прекрштене на грудима, по хришћанском обичају. У њима су једини налази накит у женским гробовима.

Понегде се може одредити однос насеља и гробља. Тако насељу IX—X столећа са „Реке“ одговара, углавном уништено гробље истог времена у Винчи. Некропола је била на Белом Брегу изнад Дунава, на другој страни речице Завојнице, удаљена око 300 m узводно од насеља. Пагански гробови насеља „Дунав“ (два гроба), нађени су око 250 m узводно од насеља, на обали, а хришћански на око 100 m удаљеном узвишењу у залеђу, на бившој римској кули. Насеље и гробље у Грабовици су на сличном растојању, само што некропола није на узвишењу. Код Михајловца је, опет на узвишењу и на римској кули откривено омање гробље истог времена (кат. 76). Избор узвишења за сахрањивање, па било то и рушевина старе куле која подсећа на хумку, могао би бити остатак паганског сахрањивања под великим хумкама, што није обичај Јужних Словена.

Хришћанство се у гробовима археолошки потврђује и крстовима, којих има два типа. Један су привесци огрлица који се ретко налазе. Углавном су бронзани, имају једнаке краке и код нас нађени примерци припадају XI столећу (кат. 64/17). Други, далеко чешћи облици су крстови реликвијари (кат. 39/4) дводелни привесци чије су половине повезане шарком. У шупљини њихове унутрашњости чуване су реликвије. На предњој страни реликвијара било је најчешће приказано распеће Христово, а на полеђини Богородица пространија од небеса. Гамзиградско гробље се налази испред капије града, и путем је раздвојено на два дела. У њему је нађен један крстић привесак. Крстови реликвијари су нађени у гробовима уз цркву, у унутрашњости града, што показује да су те крстове користили свештеници. Тако се у Гамзиграду свештенство сахрањивало у граду, поред цркве, а народ у гробљу ван града. Супротно овој појави, око цркве XI столећа у Мачванској Митровици сахрањивано је домаће, градско становништво, а црква није била унутар бедема (кат. 73).

Како су изгледале цркве и њихов украс, може се само наслућивати. Познато је пет-шест цркава X—XI столећа, по правилу једноставних, једнобродних грађевина са полукружном апсидом. У Мачванској Митровици је откривен источни део базилике са једном апсидом из X столећа. Изнад ње је подигнута у раном XI столећу базилика са три апсиде. У Великом Градцу је подигнута у X столећу мала једнобродна црква, а у наредном столећу је обновљена већа, рановизантијска црква, исто једнобродна. У X столећу је могла бити коришћена црква у римско-византијском утврђењу код Бољетина, а у XI столећу црква у утврђењу на Хајдучкој Воденици. У Гамзиграду је била велика базилика са петостраном апсидом споља и четворолисном крстионицом. Вероватно је у њој био велики бронзани крст (кат. 39/43).

Примање хришћанства није значило само примање вере. Тада је то значило примање у заједницу најразвијенијих народа Европе и Блиског

истока. Са хришћанством је стизало и знање светских језика и писама (грчки, хебрејски, латински). То је даље значило могућност стицања знања из књига и школовање на дворовима, у манастирима, или чак у Цариграду. Али писменост је у Подунављу постојала и пре примања хришћанства. Први трагови писмена везани су за Бугаре и хуно-бугарско, односно турско писмо. Оно се у различитим видовима јавља на посуђу, опекама, зидовима. Најстарији знак (слово?) је нађен на унутрашњој страни уломка словенског лонца из Футога (кат. 109/11). У истој кући је нађена мала камена посуда за млевење. Њен пречник од 0,1 m, показује да се могла користити једино за млевење, туцање и мешање зачина, лекова или лековитих трава. Онда би и уломак лонца са знаком могао имати неко магијско значење, којим се деловало против болести. У тој полуукопаној кући је живео врач, исцелитељ. Бугарски знаци се јављају на опекама из гробова у Сланкамену (кат. 81/12). Појава стављања опеке са записом одозго на гроб, први пут је утврђена у Челареву. Ту се уз менору налазе и хебрејски симболи (кат. 111/13). У Сланкамену је тај обичај пренет на други етнос, који је тада користио бугарско писмо.

У IX—X столећу честа је појава обележавања посуда намењених пићу неким графитом, накнадно урезаним знаком или натписом — то су ознаке власника посуде. Такви знаци нејасног смисла откривени су на посудама у „Дунаву“, Гамзиграду, Костолцу, итд. (кат. 64/31). Често су то цртежи, што би говорило да су власници посуда били неписмени, па су урезивали свој готем или хијероглиф, у значењу имена, или нечег сличног (кат. 101/66). На посудама се појављују и читави записи, можда имена. Такав је натпис на крчагу из Гамзиграда који није растумачен, јер ни писмо није одређено (кат. 39/30). Бугарски знаци (слова) се појављују и као печати грнчарских радионица. Обележавање крчага, који су ређи налази, указује на виши слој становништва. Они обележавају посуде да би нагласили своје власништво. Од њих су неки писмени, али већина није. Као занимљивост приказујемо и раме крчага са Чечана на Косову, јер је ту запис изведен пре печења посуде. Грнчар је написао „шест“ (6) и то оверио крстом. Значи да је запремина крчага била шест неких мерних јединица.

Глагољицу би требало очекивати после 862. године западно од Бугарске, а после 885. године и у њој. У Бугарској је преовладала ћирилица већ у X столећу, тако да је глагољица тамо кратко била у употреби и врло је ретка. Зато је изузетно занимљива појава опека у гробовима на Печачи, са накнадно урезаним глагољско-ћириличним ознакама уз крст. На једној је натпис прочитан као „До тебје“ (Бога, Христа), а на другој „Марија“. Нађене су у гробовима више главе покојника и датоване у X—XI столеће. Да појава опеке са крстом у гробу није изузетак, показује случајан налаз такве опеке из Голупца, као и опека из гроба на Рибници, са крстом и ознаком И(су)с Х(ристо)с (кат. 40/1; 44/1). Опека из Рибнице је датована у XII столеће. Може се нагађати да су тако обележавани гробови мисионара или свештеника. Заправо, ту је надгробни белег уместо на гроб стављен у раку.

На писменост и хришћанство тог доба указују и књиге. Оне нису сачуване, али су познате бронзане копче за затварање књига. Такве копче су нађене у остави са Трајановог моста, заједно са кадионицом. Књиге и кадионица су заједно били смештени у питос, који је закопан можда 1072 године. Друга слична копча је случајан налаз из Костолца (кат. 64/24).

Бијелобрдска култура

Мађари су народ угро-финског порекла који је почетком наше ере живео у Азији уз планину Урал. Временом се померају до слива Каме где живе у суседству турских племена, са којима се мешају. У IX столећу преселили су се у међуречје доњих токова Дњестра, Прута и Сирета. Са тог простора су заједно са Хазарима пљачкали до Франачке, и ратовали против Мораве до Беча. Затим су, на позив Византије, опљачкали бугарско доње Подунавље 894. године. То је изазвало Симеона на противнапад у којем су му помагали Печењези, па су Мађарима опустошили станишта. Зато су се Мађари преселили у Панонски басен, скоро у језгро Велике Мораве, између Дунава и река Вах, Хрон и даље на исток до горњег тока Тисе. Са тог простора су затим уследили мађарски напади на разне крајеве Европе. Походи су трајали све до битке код Аугсбурга (северозападно од Минхена) 955. године, када је немачки краљ Отон I сломио мађарску моћ. До тада су Мађари већ опустошили Панонски басен, и коначно се населили у међуречје Дунав — Тиса, на Тамишу, Береју (Туту), Моришу и Кришу, односно на простору који је увек привлачио номаде. У време Стефана I (997—1038), који је постао апостолски краљ, Мађарска је покрштена, да би већ 1001. године добила сопствену архиепископију.

Мађари су са собом опет донели номадску културу, која се од осталих није разликовала суштином, него у детаљима. Тако Мађари у гробове коњаника не сахрањују коња, већ његову кожу са добањом, доњим деловима ногу и репом. Предмети у мађарским гробовима су пореклом из степа између Црног и Каспијског мора до области Кавказа (сабље, појасеви, коњска орма са седлом и узенгијама, лук и стреле). Овакви налази су углавном познати и са Балкана. Мађаре од осталих номада разликује и облик врхова стрела; оне су по правилу делтоидне и увек пљоснате. Слично је и са женским накитом који није познат на Балкану. Издвајају се мађарске наушнице и наруквике. Наушнице имају изразито дугачак привесак од окачених шупљих јагода на издуженој харити и на гоњем предњем крају различито изведене додатке (кат. 6/20). Наруквике су од увијене жице са кружно обликованим крајевима, или отворене тракасте са апликацијама на крајевима. Сасвим нова појава у изради накита су, условно речено, двојни окови за оковатник хаљине. Рађени су од пресованог, најчешће сребрног лима, који може бити и позлаћен (кат. 55).

Описане особине мађарске материјалне културе у ношњи и опреми, одговарају X столећу или тачније, времену највеће моћи и учвршћивања у средњем Подунављу. Овакви налази су датовани различитим сребрним, западним или арапским новцем, увек пробушеним, који је ношен као апликација.

Од грнчарије су Мађари као номади мало шта донели. Њихово посуђе је гнетано, наликује ранословенском. Од облика се препознају на исти начин рађени котлићи (кат. 51/1, 8). Ово грнчарство још није поуздано развојено од оног које су донели Печењези.

Многе словенске избеглице прихватане су по околним земљама. Али известен број Словена је остао чак и у Бачкој и Банату, што потврђују ситни уломци словенске грнчарије у насељима са мађарским налазима. Тешко је рећи какав је био њихов међусобни однос. У сваком случају, мађарских налаза X столећа у нашој земљи има највише у Бачкој и западним деловима Баната. Западно од Дунава било је сасвим другачије.

ног језера и Дунава. Ту је, по свој прилици у Славонији, настала бијелобрдска култура.

Историја Славоније X—XI столећа је велика непознаница. Нема ни писаних извора ни довољно археолошких података, који би осветлили њену судбину. Стиче се утисак да је то била област неког словенског племена, којем је током времена заборављено име. Славонија се са запада ослањала на Хрватску (јер је њена северна граница у то време избила у долину Драве), са југа на Србију, са истока на Бугарску. У Славонији хришћанство није ухватило корена све до друге половине XI столећа. Прва фаза бијелобрдске културе датује се у другу половину X — прву половину XI столећа, односно између битке код Аугсбурга и угушења паганске побуне 1046. године. То је приближно време када је Славонија могла да одахне после мађарских претњи, а пре него што ју је хришћанска феудална Мађарска ставила под потпуну власт. Бијелобрдску културу одликује велика количина накита, претежно бронзаног и сасвим ретко сребрног. Друга и последња фаза трајала је до монголске најезде 1242. године, а одликује се само једном врстом накита, претежно сребрним „S“ наушницама.

Главна налазишта у Славонији су велика гробља у Бијелом брду код Осијека и Лијева Бара код Вуковара. На њима је нађен богат бронзани накит, који се састоји од наушница, крутих огрлица (торквеси), наруквица и прстења. Најособеније наушнице су карике са „S“ завршетцима на једном крају. Јављају се већ у IX столећу као вид једноставног словенског накита, а затим се шире до Балкана. Ретко се користе обичне каричице. Ретке су и наушнице ливене од бронзе или калаја у двостраним калупима, које подражавају тзв. волинске наушнице византијске израде (кат. 20/5). Као огрлице су биле омиљене оне направљене од увијеног једног или два комада жице, са петљом и куком на крајевима (кат. 16/7, 18; 36/1, 14, 18; 99/3). Користе се и огрлице са бобицама од стаклене пасте, али су оне малобројније. Наруквице се праве у три облика. Прве су једнаке огрлицама од увијене жице, са петљом и куком на крајевима. Друге се лију од бронзе, имају наспрамне главе барских птица на отвореним или затвореним крајевима. Могу имати тело од уплетене жице, а на крајевима ливене птичије главе. Последња врста су ливене наруквице округлог пресека, отворених, стањених крајева. Прстење је једноставно, тракасто, понекад са неким испупченим украсом. Овакви налази датовани су новцем првих мађарских владара до средине XI столећа.

Бијелобрдска култура је захватила Војводину, можда тек од средине XI столећа. Између Ловћенца и Фекетића, јужно од Бачке Тополе, откривено је неколико гробова. У њима су нађене каричице са „S“ завршетцима, огрлице са бобицама од стаклене пасте, лончићи и новац мађарских краљева Андрије I (1047—1060) и Саломона (1063—1074). Посуде су мале, неправилне, израђене на спорим витлима, са отиском крста на дну једне од њих. Једноставно су украшене утиснутим линијама и јамицама испод врата (кат. 69/3, 7, 9). Сличних посуда има у околини Панчева. Оба гробља се на основу новца и осталих налаза датују у другу половину XI столећа. Она су речити сведоци врло дугог трајања словенских старих паганских обичаја, нарочито у срединама где је требало одржати посебност. Становници околине Сомбора припадају изгледа оним Словенима који нису избегли пред Мађарима нити се мешали са њима.

Остали бијелобрдски налази у Војводини су спорадични, често случајни, па је њихово тумачење у историјском смислу непоуздано. Бијелобрдских налаза X—XI столећа има и дубоко у унутрашњости Балкана, на Приморју и на Косову, где је по свој прилици стигао са избеглицама.

То показује појава појединачних комада накита, међу којима као по правилу нема крутих огрлица и наруквица. Али свих врсти бијелобрдског накита има у гробљима око Бања Луке и Приједора, па и у Птују. Тамо се мешају са налазима из других култура. То показује непосредне везе суседних области.

За последњу фазу XII и прве половине XIII столећа, особене су само каричице са „S“ завршетцима. Они су омиљен сребрни накит на широком простору целог југа Панонског басена, од Птуја до Вршца. Познати су и златни примерци (кат. 59/1). „S“ каричице нису ношене као обичне наушнице, већ окачене о неку траку. Оне показују део ношње, капут(?) са тракама на којима су окачене каричице са „S“ завршетцима.

Док се о гробљима бијелобрдске културе зна прилично, о насељима једва да се нешто зна. Већа количина грнчарије нађена је у једном великом укопу нејасне намене код Јанковаца близу Винковаца (кат. 94). Ту су у великом броју заступљени лонци, међу којима има и великих и сасвим малих. Ни зделе нису ретке. Све је украшено уобичајеним словенским украсом, углавном изведеним чешљем. Грнчарија је прављена у неколико радионица, од којих је једна као печат имала крст. Налаз се може датовати негде између познијег X и ранијег XI столећа.

СЛОВЕНИ ПОД ВИЗАНТИЈОМ И МАЂАРСКОМ

Крај средњег века, протекао је у знаку борби за Београд и Браничево, између великих подунавских сила. Ту се одлучивало ко ће држати наше Подунавље. Словени су опстајали на Дунаву и даље, али традиционална култура се полако мењала и нестајала. Њено трајање се успешно прати грчаријом све до монголске најезде 1242. године. У почетку је Мађарска била та која је нападала и ширила се на рачун Византије до ратова 1127—1129. године. Затим је све до 1182. године Византија водила главну реч. На крају, наше Подунавље је подељено између Мађарске и Бугарске, које су померале границу уз повремене ратове.

Мађарска је током XI столећа израсла у снажну државу. То је било омогућено напуштањем номадског живота, покрштавањем и завршеним мешањем са другим народима. Затим је уследило ширење, које није познато у детаљима. У Банату се одржао независан кнез Ахтум до 1028. године, вероватно уз подршку Византије, а затим је мађарска граница избила на Дунав. О озбиљним борбама за Банат говори више случајних налаза мачева, типолошки датованих у другу половину X — прву половину XI столећа. Ови мачеви су могли dospети у земљу у време борби са Мађарима (кат. 3; 33/1; 80). Убрзо после тога, Мађари су заузели византијски Срем, који се простирао од Земуна до Вуковара. Освајање није забележено у историјским изворима, али показује се у гробљу на Великој хумци код Батајнице, у близини Београда. Ту је нађено мађарско гробље датовано новцем око средине XI столећа (кат. 5). На раније датовање указују неке паганске особине сахрана. Питање је да ли су тада Мађари заузели и десну обалу Саве, или је Византија задржала Мачванску Митровицу. Следећи напад је уследио 1072. године, када су опљачкали Београд. После тога је вероватно долина Колубаре остала под мађарском влашћу. Пошто су у међувремену избили на Јадранско море и потчинили Хрватску, заузели су 1127—1129. године Београд и Браничево. Београдска тврђава је срушена, да би се њеним каменом подигао Земун.

Византијско Подунавље тог времена погађали су и напади номада, који су угрожавали и сам Цариград. Њиховим нападима је нарочито била изложена источна Србија, јер су они долином Тимока продирали до Ниша и даље у Македонију. Печењези су нападали током XI столећа, један разоран поход Уза десио се 1064. године, а напади Кумана су почели од краја XI столећа. Временом су се и Печењези и Кумани измешали са

становништвом на обе стране Дунава. Обе државе укључују и једне и друге у своју војску и насељавају их на свом тлу.

Пошто су Мађари разарањем Београда отворили пролаз за даља освајања на југу, Византија се одлучила да енергичније брани границу. Византијска војска је прешла Дунав и потукла Мађаре код Храма (Банатска Паланка); затим је заузела Земун и опљачкала Срем. Изграђено је из темеља ново Браничево, јер стари положај рановизантијског Вимињакиона у равници није био подесан за одбрану. Због помагања Србима, цар Манојло I Комнин (1143—1180) је упао у Срем 1151. године, опљачкао га и одвео силно робље. Београд је обновљен и јако утврђен — тада је Горњи град добио свој данашњи изглед. Ратови су обновљени почетком шездесетих година. Цар Манојло је продро уз Дунав. Лепо је дочекан у Бачу, а успут, на десној обали Дунава, поздрављен је и грчким црквеним песмама. За кратко је Мађарска морала да се одрекне не само Срема, већ и Босне и Хрватске (Далмације).

Стање се из основа променило после смрти цара Манојла. Мађарска је опљачкала и срушила Београд и Браничево, као и друга византијска упоришта на Дунаву. Мада је Царевина формално још била господар, њена стварна власт у Подунављу је заувек нестала. У Бугарској је 1185. године избио устанак Петра и Асена, па се Византија морала помирити са губитком доњег Подунавља. Изгледа да је још неко време Видинска област са Ђердапом остала у византијској власти, али не дуго, јер је и Цариград пао у руке крсташа 1204. године. Негде у то време је престао живот у насељу „Буљино гнездо“ код Поповице (кат. 91).

За византијско наслеђе у нашем Подунављу почињу да се боре Мађарска и Бугарска. Почетком XIII столећа области Браничева и Београда прелазе из руке у руку, да би коначно Београд остао под Мађарима, а Браничево под Бугарима. Тако се после бројних сукоба стање смирило, а граница усталила. Ови догађаји се успешно прате археолошким налазима. То се на мађарској страни исказује непромењеним особинама археолошког материјала, који се само проширује и на област Београда; на бугарској, као продужене особине византијског Подунавља, осиромашене за увоз, али и са новим појавама у изради накита, односно променама у ношњи.

Доба Комнина

Византија је у Подунавље донела највише домете европске и медитеранске културе тога времена. У освојеним областима се њена власт зајачавала на богатим градовима и јакој цркви. У почетку се Византија задовољавала наслеђеним градовима, смештеним у рановизантијске тврђаве и градове. Притисак Мађара и обезбљујеност границе после угушења словенских устанака, принудио је Византијце да президају најважније градове. У Београду је градско насеље захватало цео римско-византијски Сингедон (550 × 400 m), са посебном тврђавом на ушћу. Током XII столећа тврђава је напуштена због учесталих ратова, али се поново користи од краја XII века (кат. 10). У Браничеву је старо градско насеље, у оквиру рановизантијског Вимињакиона („Светиња“, површине око 300 × 250 m) било напуштено после мађарског напада и пресељено у новоизграђени град. Пошто на положају старог римског Маргума, на којем је настао град Морава са земљаним и дрвеним бедемима, није било услова за изградњу новог утврђења, Маргум је напуштен 1127. године. На Тра-

јановом мосту је до 1182. године коришћено римско-византијско утврђење (кат. 63), са подграђем без зиданих бедема.

Цар Јован II Комнин (1118—1143) је подигао ново Браничево на брежуљку са друге стране Млаве. Касније је цар Манојло обновио Браничево, а из темеља обновио и Београд враћањем камена из Земуна, који су тамо пренели Мађари. Оба града су имала сличан план. На врху узвишења се налазило снажно утврђење четвороугаоне основе — Горњи град, површине 180×130 m, односно 370×180 m у Београду. На њега се надовезују бедеми који су обухватили шири део града — подграђе, и бранили приступ води. Прилази води су били важни не само због пића, већ и због пристајишта, јер је византијска надмоћност умногоме лежала и у флоти. Тамо где је то било могуће коришћене су и даље старе основе тврђава. Ни изнова подигнути градови нису одступали од старог плана, уколико нису морали. Тврђава у Брзој Паланци (Новиград), подигнута на брегу уз Дунав, има сличну правоугаону основу (80×30 m). Као и у Браничеву, и у Брзој Паланци су на угловима биле куле кружне основе.

Привреда под управом Византије креће новим правцем. Нестају особености појединих области у производњи. Разликује се само простор узводно и низводно од Вердапа. Нарочито се развила металургија гвожђа, те су гвоздени предмети постали обична појава. Занатске делатности су бројније и разноврсније, а веома напредује и трговина. Трговци доносе разноврсне нове ствари, као што су раскошно сликано и глеђосано посуђе и предмети од стакла. Пример извоза најбољег византијског стакла је део плаве боце украшене сликањем која је нађена у Ковину (кат. 59/3). Таква боца је приказана на живопису из 1164. године, у цркви св. Пантелејмона у Нерезима код Скопља. Домете трговачких путева у XII столећу показује и део катанца нађеног у Поповици, обликованог у виду козе (кат. 91/1), какви се праве у Бугарској на Волги, а продају се до Блатног језера и Коринта.

Путеви су познати из западних извора, односно описа крсташких похода 1096, 1147, 1196. године. Крсташи су се спуштали дуж десне или леве обале Дунава, прелазили у Византију у Митровици, најчешће у Београду, код Ковина, Браничева. Долазили су и бродовима до Београда и Браничева. Даље су по правилу ишли преко Ниша. За доње Подунавље се путовало преко Ковина, Браничева и Кладова. Случајно је сачуван податак о тргу у Браничеву, где су мештани наводно злостављали мађарске трговце, па је то био повод за мађарски напад.

Под византијским утицајем станишта у градовима постају надземна. То су дрвене грађевине са стубовима на угловима, што говори да су зидови били од дасака. Овакве зграде су нађене у Браничеву, на „Буљином гнезду“ у Поповици и у Мачванској Митровици. Те куће у једном углу имају пећ од глине и камена, са каменим зидом у углу. У сеоским насељима још увек има полузеमुница са глиним пећима у једном зиду, као у Рибници.

После угушења словенских устанака изменило се и грнчарство. Користе се две врсте кухињског посуђа, оно израђено на брзим витлима, источнобалканско, и прављено на ручном колу, домаћих особина. Општа одлика грнчарије XII столећа је смањивање и померање украса навише, тако да се он ограничава на раме и горњи део суда. Узрок овоме је утицај Византије, чије се посуђе не украшава урезивањем. На лонцима рађеним на брзим или бржим витлима украс постоји само на рамену. То је обично низ јамица изнад водоравних појединачних, или линија у тракама. Лонци су приближно једнаке висине и ширине, наглашеног рамена и профилисаног обода. Код оних домаће израде, украс се спушта ниже, на

трбух посуде. То је крај развоја старог начина украшавања. Изнад појединачних линија, које концентрично обухватају посуду, налази се низ јамица или једноставна валовница. За подручја Београда и Браничева уобичајен је украс јамица изнад густих, водоравних линија. Ови лонци су здепастих облика и једноставнијих обода.

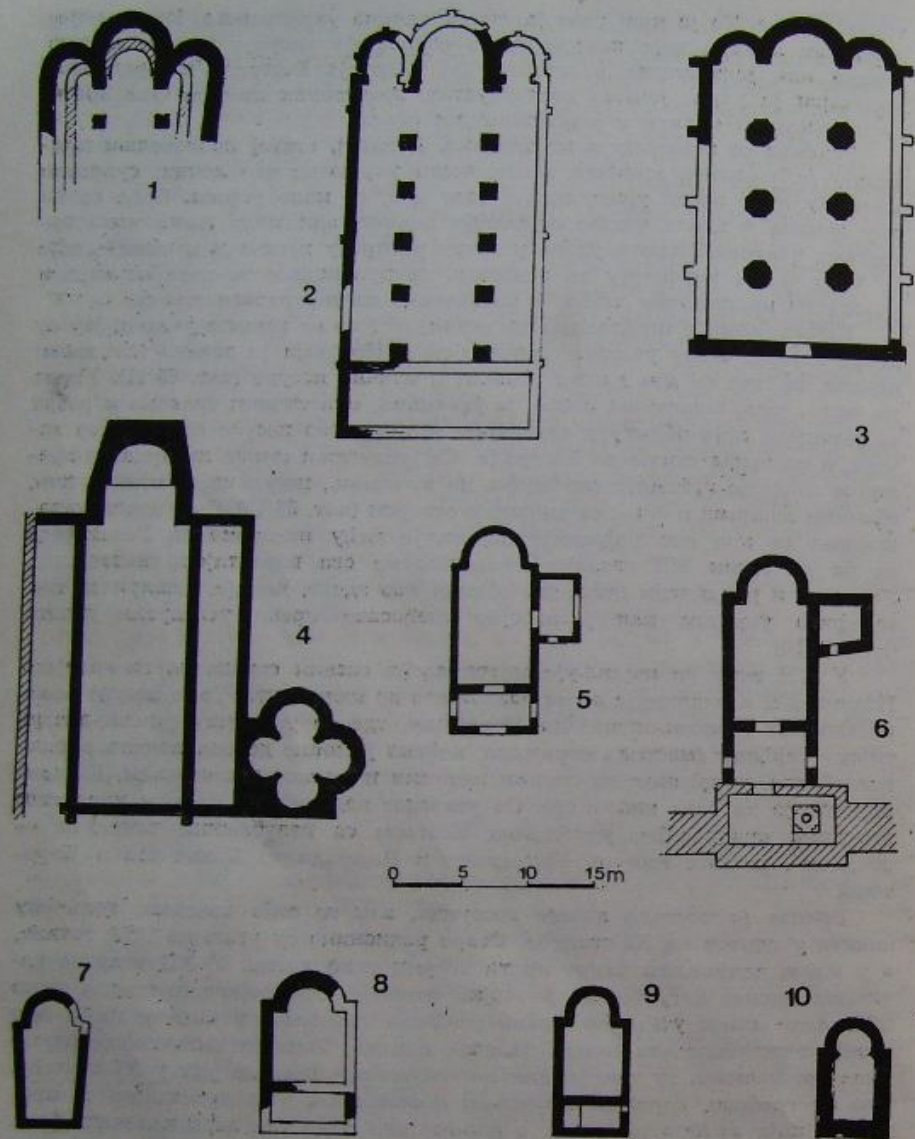
Разлике се запажају и на зделама. Домаћој, старој производњи припадају једноставне, коничне зделе, често украшене као лонци; супротне њима су нове зделе ужег, прстенастог дна, са мало украса. Сада се на дну лонаца и здела чешће појављују печати, али међу њима нема бугарских знакова. Поново улазе у ширу употребу вршници и чиније, које се међу собом разликују по отворима на вршницима за излазак паре и украсу на вршницима споља, а на зделама са унутрашње стране.

Крчизи домаће производње су ретки, обично се користе увози, јер су добре израде. Међу увозном грнчаријом најбројнија је зелено глеђосана: крчизи, крчизи са две дршке, бокали и сличне посуде (кат. 65/11). Украс на њима чине водоравна ребра са јамицама, пластичним тракама и ребра са јамицама која обликују сложеније мотиве. Ово посуђе се увози са истока, а на запад стиже до Београда. Са југоистока стиже лискунасти премаз и сликање црвенкастим бојама на крчазима, посудама са изливаном, обичним лонцима и оним са широким отвором (кат. 65/12). Овај начин украшавања се код нас најраније појављује међу налазима са Гамзиграда да би се током XII столећа проширио на сва византијска налазишта. Увозе се и различити отворени облици као зделе, чиније, тањира са тзв. зграфито украсом или једнобојно глеђосани преко утиснутих печата (кат. 65/10).

У XII веку се појављује и грнчарија сасвим страна за византијско Подунавље, а разликује се од налазишта до налазишта. То је посуђе новонастањеног становништва. На Караташу, где се у велику римско-византијску тврђавуместила стражара, нађено је више делова лонаца јајоликог облика, израђених на спорим витлима и украшених чешљем. Њихово порекло је за сада непознато. Са угарског подручја су уломци украшени низовима квадратића, удубљених алатком са назубљеним точкићем — „радлом“, каквих има од Митровице и Београда до Браничева и Караташа.

Бронза је постала лакше доступна, али то није повећало количину накита у односу на XI столеће. Старе радионице су угашене 1072. године, а у њима направљен накит прати се још неко време. У XII веку се количина накита у гробљима значајно смањује. Ова појава се можда може објаснити већим утицајем цркве (забрана стављања накита у гроб), али и већим сиромаштвом нижег staleжа, сељака. Типичне византијске наушнице тог времена су тзв. „волинске“ наушнице, настале још у XI столећу. Оне су сребрне, израђене најбољим филиграном и гранулацијом, са привеском који се наниже шири, а карика има и до три пара коленаца (кат. 6/1, 43/1). У насељу на Поповици нађена је наушница у виду карике са коланцем, изливена од бронзе у дводелном калупу, што је јединствен пример начина израде за ову врсту накита. Наушнице са једним, два, па и три коленаца праве се од сребра, техником гранулације, све до најраскошних, тзв. „наросканих“ наушница.

У XII столећу постао је омиљен накит прављен од стаклене пасте. То су на првом месту биле нарукнице, перле за огрлице, уметци за прстење, а врло ретко и дугмад и привесци. Нарукнице од стаклене пасте користе се на огромном простору од Балтика до Јадрана и Сирије, у свим областима до којих је доспео византијски утицај. Прављене су без сумње у свим великим градовима, а у Србији вероватно и у Нишу. Због

Сл. 11. — Основе цркава: 1. Мачванска Митровица; 2. Раковац; 3. Арача; 4. Гамзиград; 5. Бољетин; 6—7. Велики Градац; 8. Хајдучка воденица; 9. Рибница; 10. Петровчић.

крхкости су њихови делови уобичајен налаз у насељима XII века, али су у то доба ретке у гробовима. Најраскошнији примерци су били украшени сликањем, и вероватно су увожени из Цариграда (кат. 53/4). Оне домаће израде округлог или пљоснатог пресека некада су и увијене од више нити. Међу ретким налазима дугмади познат је само пар сликаних, из Гамзиграда. У XII столећу се јављају у већем броју и металне нарукнице, које ће ући у масовну употребу заједно са осталим накитом,

после слома Византије у Подунављу. То су отворене нарукнице тракастог и кружног пресека, и ретке тракасте са шарниром. Уз њих се и даље носе нарукнице од плетене жице, са петљама на крајевима.

Византија је позната по црквама, али оне код нас нису сачуване чак ни у епископским градовима као што су Видин, Браничево, Београд, Ниш. Да су ту цркве заиста постојале и биле веома раскошне, сведоче комади камене пластике. У Београду је нађен део стуба олтарске преграде, а у Костолцу део капитела, оба од белог мермера, која се по рељефу могу датовати у XI—XII столеће (кат. 10/23, 64/33). Из Срема су познате две тробродне базилике, у Мачванској Митровици и Ракову. У Мачванској Митровици је откривен само источни део базилике са три апсиде из раног XI столећа (сл. 11). У Ракову је очувана цела црква, али презиђивана током наредних векова (сл. 11). Из Ракова потиче и остава бронзаних икона са грчким натписима XII столећа (кат. 95/5—9). Црквице из времена византијске власти нађене су у Ђердапу. Таква је црква у византијској тврђави на Хајдучкој Воденици, која је коришћена после 1072. године. Око мале сеоске цркве на Рибници образовало се гробље у XII веку (сл. 11).

Археологија Панонског басена

Цео Панонски басен обухватала је мађарска држава. У њој је становништво било различито, од номадског до седелачког. Пред феудализацијом су номади почели да се повлаче из равница на исток, јер се њихов начин живота тешко уклапао у западноевропске феудалне односе. У Славонији, Срему и Банату већином су били настањени Словени. Они су углавном прихватили византијску цркву, што је успорило мађаризацију.

За развој градова су и даље биле најпогодније обала Дунава и других већих река. Ту су били и стари градови у Вуковару, Тителу, Ковину. Током ратова са Византијом настале су нове тврђаве. У Дупљаји се налазило једно ново утврђење, у целини направљено од дрвета на земљаном насипу (кат. 48), а такав је и Жидовар, и друга бројна, на исти начин обезбеђена насеља. Бач, управно и црквено средиште Бачке и Срема; вероватно је био град четвороугаоне основе, смештен на левој обали Бегеча око велике романичке цркве, и заштићен само земљаним бедемима са дрвеним зидовима. Ископавања у Ковину су показала да је град четвороугаоне основе са дрвеним зидовима на земљаним насипима, настао проширивањем некадашњег утврђења, током прве половине XII столећа. Ковин је имао и подграђе које се простирало даље низ греду, на чијим се најувисенијем крају уздизало утврђење од земље и дрвета. Могућно је да су слично изгледали Тител и Панчево, и да се у центру вароши налазила црква. У та времена, која нису баш увек била сигурна због присуства номада, и сеоска насеља су била обезбеђена дрвеним зидовима.

Станишта у градским насељима чиниле су надземне куће правоугаоне основе. Подизане су правилно, упоредо са бедемима, тако да су и све улице биле под приближно правим углом. Куће су грађене од дасака. У сеоским насељима су прављене словенске полуземунице са правоугаоним укопима какав је случај у „Перлеку“ код Бечеја. Номади још дуго не подижу трајна насеља. Њих археолошки откривају ровови (темељи дрвених ограда) и пећи у слободном простору или уз надземне објекте.

Насеља и свакодневни живот у Војводини и Славонији тек су на почетку упознавања. Мада у Војводини има више откритених објеката, најчешће су то појединачни налази истражени приликом заштитних ископавања. Међу таквим има и веома важних, као што је насеље у „Перлеку“ код Бечеја у којем је археолошки материјал из најстаријих кућа датован мађарским новцем краља Стефана IV (1162—1163). Изгледа несумњиво да је као и каричице са „S“ завршетком, грнчарија до Монгола кроз више столећа остала иста.

Као особеност грнчарства Панонског басена, издвајају се котлови, коришћени за кување хране на огњишту. Омиљени су од XI столећа до најезде Монгола, када су радионице у којима су прављени уништене. Иако су котлове у Панонску низију донели Мађари и Печењези, они се праве и под утицајем византијских бронзаних котлова. Словени су били углавном носиоци свег грнчарства у Мађарској, па су правили и котлове, који су постали заједничко наслеђе Паноније. Они су ретки у Митровици, Београду, Браничеву и низводно од Ђердапа. Јединствена за Панонију је и употреба крчага без дршке, са разгнутим ободом и ребром на врату, који су панонско наслеђе (кат. 33/3). Зделе су мало познате и ретке, али их има дуж Дунава. Не разликују се од оних на десној обали.

Као и увек, најзанимљивија је производња лонаца. Уочљиве су не само разлике међу областима, већ и производи страних грнчара. У Бачкој, Срему и Славонији, издвајају се лонци рађени на спором витлу, украшени појединачним валовницама (кат. 13/2; 17/7). Међу њима има разлика, које се још не могу правилно одредити. Ово грнчарство се наслања на оно јужно од Саве. У Банату, источном Срему и Београду, највише је лонаца наглашеног рамена, заобљеног обода, уобичајеног словенског украса — низ јамица или валовница изнад водоравних линија. Такође су рађени на спором витлу. Захваљујући глини са лискуном, издвајају се лонци и котлови прављени у области Вршца (кат. 34/14—19). У области Београда најчешћи су лонци украшени низом јамица изнад водоравних линија (кат. 10/3—6). Са севера у Бачку стижу лонци украшени „радлом“, утиснутим низовима квадратића, што није словенски начин украшавања (кат. 7/2, 3). Њих има и у Срему, а налажени су на десној обали Дунава до Караташа. У Перлеку је нађен лонац несумњиво немачког порекла, рађен на брзом витлу, са танким зидовима, окомотог обода (кат. 13/). У монголској најезди нестало је грнчарство са словенским особинама — спорим витлом и утиснутим украсом. Највећи део производње преузели су грнчари са немачког тла.

О занатима несумњиво развијеним у Војводини и Славонији, једва да се нешто може рећи. Мало светла бацају две оставе гвоздених предмета из Црвенке код Вршца. Оне су налик Гамзиградским оставама, јер су оставе ковача. Садрже ковачке чекиће, клешта, пољопривредно оруђе, узенгије, итд. Насеље у Црвенки је страдало у монголској најезди, тако да првој половини XIII столећа припадају и оставе и посуђе (кат. 34). Вршцац је због географског положаја био значајно привредно средиште. Поред грнчарства, ту су од гнајса прављени млински каменови, затим продавани на простору на коме није било камена. Штавише, камен са Вршачких брда коришћен је за грађевине у Ковину, а раније за прављење камених пећи по Банату.

Црква је имала посебно значајну улогу, јер су у нашем Подунављу сукобљавали Цариградска и Римска црква. Православна (Грчка) црква била је присутна скоро без прекида северно од Саве и Дунава. Она није била у могућности да у Панонији подиже велике цркве, поготову не после

Сл. 12. — Карта налазишта XI — прве половине XIII столећа.

смрти Василија II и ширења Мађарске до Дунава на југу. Мађарска држава је подржавала Римску цркву на нашем тлу, како би спутала утицај Византије у освојеним областима. Зато су подизане монументалне цркве у градовима и новооснованим манастирима.

Од великих романичких цркава, данас је у рушевинама црква манастира Араче, црква у Бачу је президана, а президана црква манастира Раковца је у рушевинама. По клесаном каменом украсу, издвајају се два слоја. Старији камени украс, краја XI — прве половине XII столећа, открит је у Раковцу, у манастиру на Сиги (Моноштор), Бачу (кат. 95/2—4). То је богат преплет, вреже и слично на порталу, прозорима и капителима. Византијски утицај на њима је очигледан и несумњиво су украс клесали далматински клесари. Млађи је украс манастира Араче, а изгледа и цркви у Ваноштору, Митровици и можда још неким. Пошто је започето истраживање тек једне цркве, Градине Раковац, тешко је било шта говорити о старијим грађевинама на местима тих цркви.

Десна обала Дунава пред монголску најезду

Време од краха византијске управе у Подунављу до монголске најезде је доба наглог олакшања. Престанком византијске власти нестали су порези. То се показивало кроз богаћење становништва. Истовремено слаби и Црква. Са становишта археологије ово се одражава у много богатијем накиту који се открива у гробовима. То је сада крупан сребрни накит. Мада се примењују византијске златарске технике, нов накит не може да се пореди са префињеношћу византијског рада.

Гробља овог времена су по правилу сеоска. Село нагло напредује, јер су нестали градови, носиоци византијске власти. Од градова се одржало Браничево, због погодног географског положаја. И у Браничеву и у Београду су тада трговали дубровачки трговци.

Грчарство овог времена је разноврсно, али осиромашено за увоз из великих византијских градова. Користе се различити лонци, лонци са писком, више врсти здела, крчази без и са дршкама, итд. Увозе се котлови из Баната, а увозу из Мађарске припадају и крчази без дршки. Нова појава су лоптасти крчази танког, високог врата и црвенкасте боје, украшени глечањем (кат. 65/6). Општа особина грчарије прве половине XIII столећа је да украс скоро нестаје. Таква је и грчарија у Брзој Паланци.

Међу накитом су на првом месту наушнице са једном шупљом биконичном јагодом. Воде порекло од половецких (куманских) неукрашених узора. На Дунаву добијају украс од гранулације и филиграна. Раскопнији примерци могу имати и две мање округле бочне јагоде. Нешто су ређе наушнице византијског порекла, са шупљом лоптастом јагодом, израђене матрицом, од посребрене бронзе. Најједноставнији облик наушница су сребрне или посребрене, ретко бронзане карике. Сребрне карике често имају коленца од зрнаца или филиграна, једно, два или три.

Огрлице се праве од стаклених бобица и каури пужића. Каури пужићи, који су набављани са Црвеног мора, раније су ретко коришћени.

Међу врло бројним наруквицама, губе се оне од шарене стаклене пасте, а преостају једноставне тамнозелене и плаве, скоро црне боје (кат. 21/2). Највише има бронзаних тракастих наруквица и оних од увијене жице. Прстење постаје једноставније и прави се од бронзе и сребра. То су само развијенији и разноврсније украшени облици оних из XII столећа. Најмлађе купасто прстење се прави на нов начин, ливењем, а украшава се филиграном и гранулацијом (кат. 68, 102).

Ова гробља су датована новцима византијских царева и мађарских краљева између 1144—1203. године. Новац XII столећа је дуго био у употреби, најмање до средине XIII столећа. Недостатак савременог новца, изазван је падом Цариграда 1204. године. У хаотичним приликама насталим потом на тржишту новца, углед византијског ковања није могао бити брзо замењен. У употребу улази мађарски сребрн новац, али се бронзани или посребрен византијски новац XII столећа ставља у гробове дубоко у XIII столећу. То умањује његову вредност за тачно датовање.

Оваква гробља су честа низводно од Ђердапа, али има их и узводно, око Браничева. Најзападније истраживано гробље са таквим накитом је оно на Белом Брегу у Винчи (кат. 28). Западно од Београда такви налази су спорадични. То показује границе бугарске државе. У њој је јак кумански утицај природан, јер су они имали значајну улогу у стварању Другог бугарског царства. Мађарску државу показују бројни налази каричица са „S“ завршетком, које су уобичајене између Београда и Смедерева (кат. 74/2). Ове позне врсте „S“ каричица су сасвим ретке даље на исток. Тако археолошки налази показују да се промене државних граница нису сводиле само на измену власти.

*

Крај средњег века у Подунављу означила је провала Монгола 1242. године. Монголи су пре тога срушили Бугарску на Волги и Кијевску државу, опљачкали многе руске кнежевине и Пољску. Упали су у Панонију и до темеља разорили Мађарску. Мађарски краљ је успео да по-

бегне у Трогир, у стопу праћен монголским хордама. У повратку са Јадрана, опљачкали су Србију и покорили Бугарску. Ова страховита разарања, праћена покољем становништва, могу се поредити једино са најездом Хуна пре осам столећа. Сва насеља у нашем Подунављу су спаљена, срушена или напуштена. На већини гробља обустављено је сахрањивање јер су насеља била угашена. Разарања су била тако темељна да више није било могуће обновити ни словенску грчарску производњу ни ношњу са „S“ каричицама. Етничка основа Подунавља из темеља је измењена. У наше крајеве касније стижу Руси, Немци и други. Са десне стране Дунава становништво се због безбедности повукло са обала реке. Једна епоха је нагло завршена, а њеним крајем почео је позни средњи век.

ЗАКЉУЧАК

Словенску археологију средњег Подунавља раздвајамо по номадским најездама и освајањима на мање временске одсечке. О најездама номада летописац Нестор је сажето записао:

... Словенску же тазыку. як же ркохо живущю на Дунаи. придоша ѿ Скүфа. рекше ѿ Козаръ. рекомни Болгаре. и сѣрдоша по Дунаевн. насилницѣ // Словеномъ вѣща. а по семъ придоша Оугре Бѣани. и наслѣдиша землю Словѣнскую. прогнавшѣ Боллохы. иже вѣща преже приыаѣ землю Словенскую. си во Оугри почаша выти. при Ракли црѣ. иже ходиша на Хоздрога црѣ Пѣрскѣ. :. Е си же воемена выша и Шаре иже воеваша на црѣ Иракли. и мало его не шша. си же Шари воеваша на Словѣны. и примычнша Дулѣвы сущаи Словѣны. и насилѣ твораху женамъ Дулѣвскимъ. аще поѣхати быше Швинну. не дадаше въпрачи конѣ. ни волу. но велашѣ въпрачи. Г. или. Д. ли. Е. женѣ в телѣгу. и повести Швинна. и тако мучаху Дулѣвы. ваху во Швин. тѣлоитъ велицѣ. а оумоитъ горди. и по треви ш Бѣ. и поидоша вси. и не шста ни единѣ Швиннѣ. и естѣ притча в Руси и до сего днѣ. погнвоша акн Швин. ихъ и ѿ ни племене. ни наслѣдка. по сихъ во придоша Печенизѣ. и пакы идоша Оугри Чернин. лино Кневъ. послѣ же при Шльзѣ. Поланомъ живущимъ ѿ севѣ. :.

/повесть временных лет./

Међу наведеним номадима који су нападали Словене, распознајемо Сармате, Хуне, Обре, Печењеге и Мађаре, али то није поуздано. У сваком случају, показало се да су управо номади изазивали највише разарања

... Словенском народу, који је живео у Подунављу, дођоше из Скитије, односно Хазарије, такозвани Бугари, населише се у Подунављу и подчинише Словене. Потом дођоше Бели Угари, преузеше словенску земљу прогнавши Волохе, који су пре тога заузели земљу Словена. Ти се Угри појавише у време цара Ираклија, док је ратовао против Хозроја, персијског цара. У то су време Обри ратовали против цара Ираклија и умало га не заробише. Ти су Обри ратовали са Словенима, мучили Дуљебе, такође Словене, и злостављали дуљебске жене. ... Обри су били телом високи и умом горди; и истреби их Бог и умреше сви, не остаде ни један Обар... Затим дођоше Печењези и затим прођоше Црни Угри поред Кијева." /Повесть временных лет, л. 5—6а/.

и промена. Али те промене никада нису измениле природу словенске пољопривредне културе. Оне се огледају у рушењу или напуштању старих насеља и подизању нових. Једина безболна промена била је примане хришћанства, када није било повезано са принудом туђе државе. То није чудно, јер су се Словени давно упознали са хришћанством.

Средњовековна историја Словена почиње после хунске најезде. Хунски савез се распао после Атилине смрти 453. године. У наредним деценијама образовала се нова средњовековна култура Словена. Историја и култура Словена у средњем Подунављу могу се свести на следећи начин:

1. Од најезде Хуна до досељења Бугара (око 450—680);
  - а) до доласка Обра 566. г.;
  - б) после доласка Обра.
2. Доба од доласка Бугара до доласка Мађара (око 680—900);
  - а) до слома Обра 791—804;
  - б) после слома Обра.
3. Доба од доласка Мађара до губитка самосталности (око 900—1070);
  - а, б, в) мање разлике се не могу поуздано одредити.
4. Словени у туђим државама до монголске најезде (1030—1242)
  - А — Словени под Византијом 1072—1182/1204.
  - Б — Словени у Мађарској око 1025—1242.
  - В — Словени у Бугарској 1185/1203—1242.

Током овог времена, у Подунављу је присутна култура досељених номада, увек у степским пределима, углавном у Бачкој. Смењују се Обри Првог и Другог каганата, Бугари, Мађари, Печењези и Кумани.

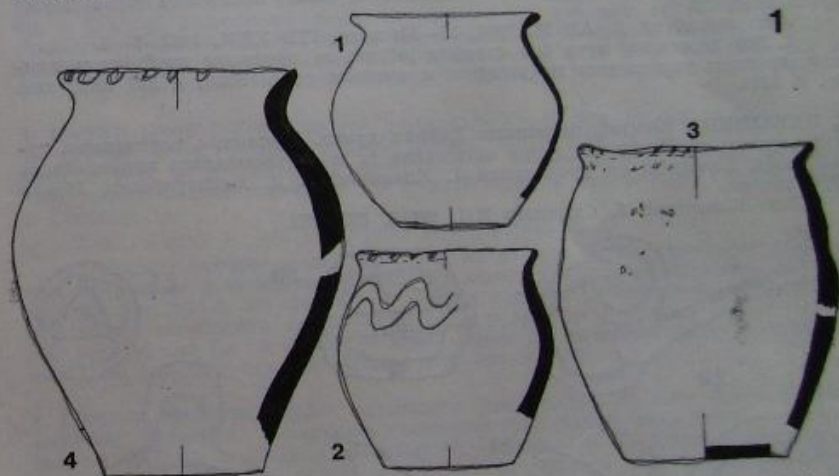
Све ово време, Јужне Словене су у целом Подунављу повезивале заједничке особине — начин становања, сахрањивања, израда грнчарије. Живели су увек уз воду, обале Дунава и његових притока, које су напуштали само у случајевима опасности. Куће су биле полуукопане, са зидовима од дрвета. Куће имају или камену пећ на поду у углу, или кружну пећ укопану у један од зидова. Овакве куће се користе до XI столећа, а затим се постепено губе; у равници на селу, користе се још дуго. Куће — полуземнице су све чиниле једнаким, јер се не могу ширити као надземне куће. Сахрањивање спаљених покојника у „равним пољима“, напуштено је између VI и VIII столећа, јер се прешло на скелетно сахрањивање. Већ од раног VII столећа Јужни Словени уводе у употребу споро витло, које користе све до најновијих времена. Та грнчарија се украшава утискивањем украса помоћу чешља, све до монголске најезде. Најкасније од друге половине VI столећа улази у употребу једнострану калуп за ливење, кога у X столећу замењује двострани калуп.

Значајније разлике међу Словенима у Панонском басену уочавају се тек од IX столећа. У почетку преовлађује утицај бугарског ханата са истока, а касније утицај кнежевина Мораве и Паноније са севера. Доласак Мађара је у првом тренутку ове разлике учинио већим. Али када је Мађарска обухватила цело средње Подунавље, словенска култура се уједначила. Култура доњег Подунавља на западу је захватала Срем. Од X столећа на јужне пределе средњег Подунавља све више утичу Србија и Хрватска, као словенско залеђе Панонцима.

На табели словенског археолошког материјала у нашем Подунављу, могу се видети све особености и промене до којих је долазило током векова. Истовремено се показују и многе неистражене области наше прошлости. То је на првом месту археологија Словена II—V столећа у Подунављу, сасвим непозната. За нашу средњовековну историју су веома занимљива нерасветљена збивања током X и почетком XI столећа. Решавање ових и многих других питања, тражи тимски рад археолога, који се не сме ограничити на једну државу.

КАТАЛОГ

1. АПАТИН, налазиште Циганска кичма. Приликом истраживања вишеслојног, праисторијског налазишта, са римским и сарматским налазима, В. Лековић је 1987. године открио полуукопану кућу са земљаном пећи. По налазима грнчарије кућа се датује у средину VI столећа, до доласка Обра. Налазе чува Центар за културу у Апатину.

1. Лончић рађен на брзом витлу, заглачане површине, светлосив, в 120 mm, о 110 mm; 2. лончић облика као претходни, али рађен зидањем, без витла, украшен валовницом на рамену и урезима ноктом по ободу, в 120 mm, о 105 mm; 3. лонац грубо рађен гнетањем, украшен по ободу урезима ноктом, в око 175 mm, о око 135 mm; 4. лонац рађен зидањем без витла, украшен јамицама на усни, в око 230 mm, о 135 mm; 5. здела скоро црне боје, рађена на брзом витлу, заглачане површине, в 82 mm, о 163 mm; 6. обод, врат и дршка крчага рађеног на брзом витлу; 7. делови великог лонца израђеног гнетањем, украшеног одозго на ободу јамицама, а на горњем делу трбуха валовницама урезаним чешљем.

2. БАЈМОК, налазиште Њива код Калварије, случајан гробни налаз, уз седећи скелет, из 1938. године. Збирка Имреа Фраја, Z. 65, из IX столећа. Налаз се чува у Градском музеју у Сомбору.

1. Висока посуда узаног врата, као крчаг без дршке, израђена из споровитлу, украшена валовницама и крупном цик-цак линијом урезивањем чешљем, в 250 mm, инв. бр. 30.

3. БАНАТСКИ БРЕСТОВАЦ (Ковин), случајан налаз друге половине X — прве половине XI столећа који чува Историјски музеј Србије у Београду.

1. Мач типа Z, у свему сличан Ковинском примерку који се чува у Темишвару, само оштећен. Недостаје накрсница, тауширани украс од другог метала на трогрбој јабуци, а дамасцирано сечиво са жлебом нема врх, д 860 mm, инв. бр. 407.

4. БАНАТСКА ПАЛАНКА, налазиште Рудине уз реку Караш. Случајни налази, изгледа из уништеног гробља IX—XI столећа, доспели су у Народни музеј у Вршцу пре другог светског рата.

Лит: Барачки С, 1977, 14.

1. Половина лунуласте наушнице са доњим делом обликованим у виду гроздића, ливењем у једноделном калупу, в 21 mm, инв. бр. Аа 4032; 2. већи део гроздолике наушнице са лунулом на пробој, израђене од бронзе ливењем у дводелном калупу, в 30 mm, инв. бр. Аа 4026; 3. две различите гроздолике наушнице ливене од бронзе у дводелном калупу, од којих је једна фрагментована, в 26 mm, инв. бр. Аа 4028, 4031; 4. бронзана „S“ бијелобрдска наушница о коју су окачене, међусобно повезане четири карике панцира, в 45 mm, инв. бр. Аа 4024; 5. јако неправилан лончић израђен на спором витлу, са урезаним јамицама и водоравним линијама, в 75 mm, о 80 mm, инв. бр. Аа 2762.

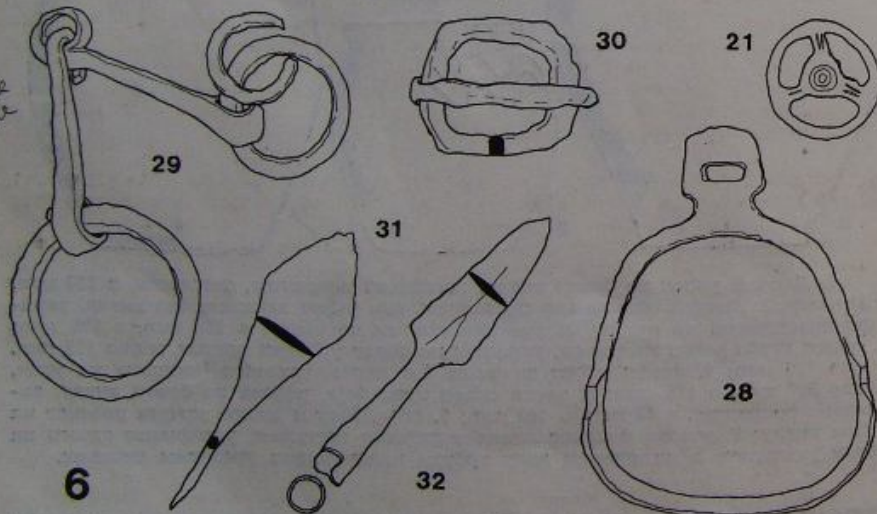
5. БАТАЈНИЦА (Земун), налазиште Бељарица на обали Дунава. Вишеслојни локалитет сондирао Д. Мркобрад 1980. године при чему су откривени средњовековни слојеви од XII до XV столећа. Изложени мач XI—XII века је случајан налаз, првобитно савијен. Предмете са овог налазишта чува Музеј града Београда.

Лит: Мркобрад Д, АР 22, 1981, 52—53; исти, ГГВ XXX, 1983, 5—8.

1. Део двосеклог мача без очуване јабуке, са крсницом пробијеном клином, кратком ромбоидном накрсницом и сечивом са жлебом, д 528 mm, инв. бр. И 2146.

6. БАТАЈНИЦА (Земун), налазиште Велика хумка. Приликом ископавања тумула вучедолске културне групе истражена је и средњовековна некропола са 102 гроба. Радовима су руководили Ј. Ковачевић и Д. Димитријевић, 1958. и 1959. године.

Лит: Ковачевић Ј, Старица XII, 1961/6, 282—283.

Гроб 11: 1. сребрна наушница „волинског“ типа израђена у техници филигран и гранулације, в 38 mm, инв. бр. З. 1660.

Гроб 23: 2. два прапорца ливена од бронзе, украшена паралелним линијама, в 24 mm, инв. бр. З. 1674; 3. пар сребрних „S“ наушница, в 23 и 26 mm, инв. бр. З. 1675; 4. ниска позлаћених, стаклених перли, инв. бр. З. 1676.

Гроб 31: 5. сребрна „S“ наушница, в 31 mm, инв. бр. З. 1728; 6. наушница — карика од сребрне жице, в 20 mm, инв. бр. З. 1728; 7. денар угарског краља Стефана (1000—1038), инв. бр. З. 1730; 8. денар угарског краља Петра I (1038—1041), инв. бр. 1731.

Гроб 51: 9. седам делова оплате рефлексног лука, д 61—186 mm, инв. бр. З. 1717; 10. окви тоболца или ведрa, јако оштећено гвожђе, инв. бр. З. 1718; 11. правоугаона, гвоздена прећица, д 55 mm, инв. бр. З. 1719; 12. две позлаћене, бронзане аплике у виду розете, оштећене, инв. бр. З. 1720/21; 13. осам стрела ромбоидног и делтоидног облика са трном, д 60—95 mm, инв. бр. З. 1772/26, 2438; 14. више делова гвозденог окова тоболца, д 93—131 mm, инв. бр. З. 1716; 15. коване узенигије са лучним табаном, в 160 mm, инв. бр. З. 1727.

Гроб 69: 16. наушница — карика од сребрне жице, в 23 mm, инв. бр. З. 1693; 17. бронзани прстен-карика, ливен од бронзе и канелован, в 23 mm, инв. бр. З. 1692; 18. бронзана, тракаста наруквица на шарнир, украшена кружницама у мотиву рибеље кости, в 60 mm, инв. бр. З. 1691; 19. печуркасто дугме ливено од бронзе, в 13 mm, инв. бр. З. 1694.

Гроб 87: 20. наушница на којој је преостала једна шупља, мања јагода, научена на карику са кукицом, д 90 mm, инв. бр. З. 1698; 21. три кружна развођача ремена, ливена од бронзе, в 33 mm, инв. бр. З. 1642/44; 22. наушница-карика од бронзане жице, в 27 mm, инв. бр. З. 1646; 23. три врха стрела ромбоидног и делтоидног облика, са трном, д 45—59 mm, инв. бр. З. 1650/52; 24. неправилно кружна гвоздена прећица, д 38 mm, инв. бр. З. 1645.

Гроб 95: 25. две бронзане, позлаћене аплике отиснуте на матрици са биљним украсом, д 9 mm, инв. бр. З. 1710; 26. гвоздено кресиво и кремен, инв. бр. З. 1711; 27. више делова коштане оплате лука, д 72—200 mm, инв. бр. З. 1709; 28. пар гвоздених узенигија са лучним табаном, в 167 mm, 170 mm, инв. бр. З. 1702; 29. једноставне, гвоздене жвале, д 275 mm, инв. бр. З. 1703; 30. две прећице за појас од гвожђа, правоугаоног облика, д 43—44 mm, инв. бр. З. 1704/5; 31. два врха стрела делтоидног облика, са трном, д 73 и 96 mm, инв. бр. З. 1706/7; 32. врх стреле троуглог облика, са тудцем, д 98 mm, инв. бр. З. 1708.

7. БАЧКИ МОНОШТОР (Сомбор), налазиште Старо село на острву Сиги. Ту је К. Губица више година ископавао остатке манастира са пластиком XI—XII века, о чему је објавио више извештаја. П. Веленрајтер је, мањим радовима 1950. године, открио грнчарију XII и XIII столећа. Налазе чува Градски музеј у Сомбору.

Лит: Gubitza K, АЕ XXII, 1902, 1—7 (са планом).

1. Делови великог лонца израђеног на ручном витлу, украшеног валовницом на рамену и водоравним линијама испод, урезивањем шиљатом златиком, инв. бр. 241, 251—2, 254, 256, 258; 2. уломци лончића израђеног зидањем на спором витлу, сигнираном крстом у кругу, и украшеног низовима јамица утиснутих радлом, инв. бр. 92; 3. уломци лонца израђеног на спором витлу и украшеног низовима јамица утиснутих радлом, инв. бр. 248, 250.

8. БАЧКО ПЕТРОВО СЕЛО, налазиште Чик, гробље из доба Првог аварског каганата. Некропола је случајно откривена 1960. године када је уништено петнаест гробова, а сачуван инвентар из гробова I и II. Током ископавања Ј. Ковачевића 1968—1973. године откривена су још 134 скелетна гроба. Налазе чува Градски музеј у Новом Бечеју.

Лит: Brukner O, АР 10, 1968, 170—173; Kovačević J, Balcanoslavica 1, 1972, 65—72.

Гроб 1: 1. двадесетак боцаца ниске од стаклене пасте различитих облика и боја, од којих су неке шарене, инв. бр. 431; 2. део сребрне карике, в 24 mm, инв. бр. 434; 3. пар запона од бронзе, један словенски са геометријским украсом и пет кракова на доњем делу, д 67 mm, други ромејски, лучни са подвижном стопом, д 75 mm, инв. бр. 605; 4. делови гвоздене нарукнице; 5. приљенах израђен од трбуха посуде, в 30 mm, инв. бр. 432; 6. коштани сисак (?), д 35 mm, инв. бр. 433.

Гроб 17: 7. пар наушница од лошег сребра са привеском од веће шупље јагоде повезане са кариком помоћу четири мање шупље лончице, инв. бр. 596—597; 8. седамнаест боцаца ниске од стаклене пасте различитих боја и облика, од којих су неке шарене, инв. бр. 358; 9. гвоздена прећица трапезастог об-

лика, д 40 mm, инв. бр. 348; 10. нож, д око 120 mm, инв. бр. 349; 11. бронзано звоно, д 56 mm, инв. бр. 350; 12. биконични пршљенак од глине, п 30 mm, инв. бр. 353; 13. оловни крстић једнаких кракова, са рупицом за вешање, д 29 mm, инв. бр. 352; 14. коштана плочица украшена урезивањем, д 60 mm, инв. бр. 356; 15. две гвоздене плочице, д 66 и 73 mm, инв. бр. 359; 16. делови два оштећена дугмета (?) израћена матрицом од бронзаног лима, инв. бр. 357; 17. две гвоздене пређице (?), п 30 mm, инв. бр. 354 и 355; 18. лончић рађен гнетањем, в 148 mm, о 111 mm, инв. бр. 351.

Гроб 28: 19. гвоздена копча, д 60 mm, инв. бр. 392; 29. нож, д 165 mm, инв. бр. 395; 30. кремен, д 35 mm, инв. бр. 397; 31. мач са траговима дрвених корица на којима су окови од сребрног лима, д 840 mm, инв. бр. 383; 32. копча и окови од различитог метала, инв. бр. 393/4, 396; 33. нож, д 167, инв. бр. 398; 34. предмет израћен од рога, д 146 mm, инв. бр. 399; 35. седам делова коштане оплате лука, инв. бр. 400; 36. два тробрида врха стрела са трном, инв. бр. 390/1; 37. гвоздена пређица трпезастог облика, д 55 mm, инв. бр. 387; 38. једноставне жвале, инв. бр. 401; 39. пар гвоздених узенгија кружног облика, в 185 mm, инв. бр. 388; 40. полулоптасти, шупљи окови од сребра, 21 комад целих и оштећених, инв. бр. 384; 41. гвоздена пређица, д 46 mm, инв. бр. 386; 42. коштани завршетак бича (?), оштећен, инв. бр. 385; 43. гвоздена пређица, д 35 mm; 44. гвоздено оруђе са усадником, д 130 mm, инв. бр. 389.

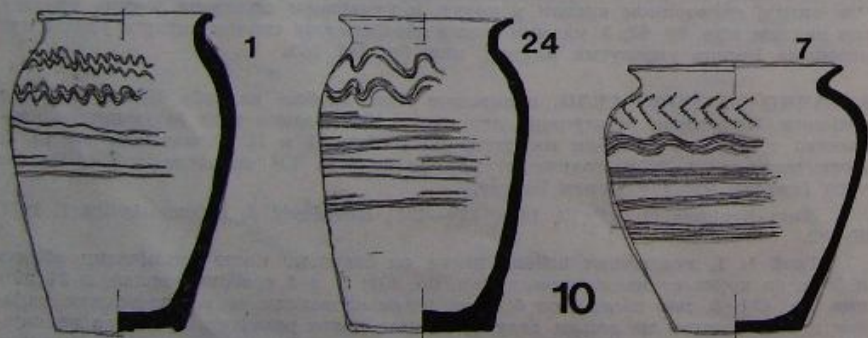
9. БЕЛЕГИШ (Стара Пазова), налазиште Стојића гумно. Истраживањима Земунског музеја 1963. године, на праисторијском локалитету, откривени су трагови насеља IX—X столећа које чува Земунски музеј.

Лит: Бајаловић — Бирташевић М, 1970, 60.

Општице 3: 1. лонац од беле глине израћен на ручном витлу са украсом од две валовнице на рамену под којима су водоравне линије урезане чешљем, в 192 mm, о 160 mm, инв. бр. 3. 3335.

10. БЕОГРАД, налазиште Београдска тврђава, средњовековни град настао у старим бедемима Сингедона. Систематским истраживањима насеља и некропола, која се спроводе од 1968. године, до почетка осамдесетих година — периода из кога потиче изложени материјал, руководили су: М. Бајаловић — Хаџи-Пешић на Горњем граду и Унутрашњем утврђењу, Д. Бојовић на Великом и Малом Калемегдану, Г. Марјановић — Вујовић на Доњем граду и Западном подграђу и М. Поповић на утврђењу. Материјал чува Музеј града Београда и Научноистраживачки пројекат Београдске тврђаве при Археолошком институту Србије.

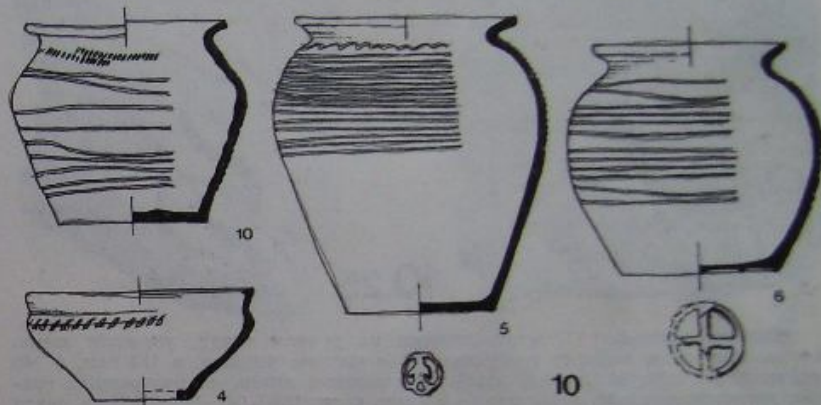
Лит: Бајаловић — Хаџи-Пешић М, Каталог МГБ 17, 1977, 64—69, са старијом литературом; Марјановић — Вујовић Г, ГГБ XXV, 1978в, 7—14, са старијом литературом; Поповић М, 1982, са старијом литературом; Јанковић М, ГГБ XXX, 1983в, 9—20; Vjelajac Lj, ВСН Suppl. XVIII, 1989, 109—118; Марјановић — Вујовић Г, ГГБ XXXVI, 1990, у штампи.

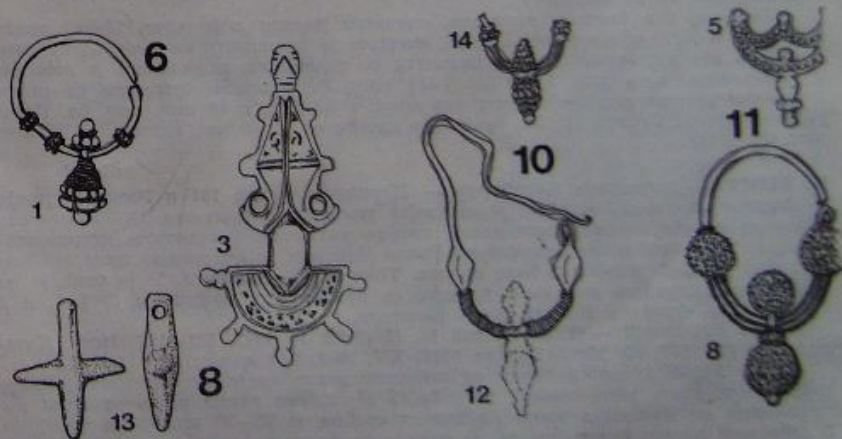
Велики Калемегдан: 1. лонац израћен на спором витлу спале осовине, са украсом две валовнице испод којих су водоравне траке урезане дрвеним чешљем, в 204 mm, о 114 mm, сигн. 97/11/59; налаз потиче из укопа IX столећа; 2. камени калуц за ливење прстења украшеног стилизованим животињама на једној и тракастих наруквица са шарниром, на другој страни, дим. 130×50×36 mm, сигн. С-34; нађен је у објекту XII столећа.

Мали Калемегдан: 3. неправилан лончић израћен на спором витлу, украшен низом уреза на рамену и водоравним тракама на трбуху, в 140 mm, о 140 mm, инв. бр. I 1896; 4. здела израћена на ручном витлу, украшена јамцима, в 76 mm, о 156 mm, инв. бр. I 1898; 5. лонац израћен на сигнираном ручном витлу и украшен урезаном валовницом на рамену и водоравним тракама испод, в 206 mm, о 160 mm, инв. бр. I 1906; 6. лонац израћен на ручном витлу сигнираном крстом у кругу и украшен урезаним, водоравним линијама, в 160 mm, о 140 mm, инв. бр. I 1926; налази потичу из јаме XII столећа.

Унутрашње утврђење: 7. лонац израћен на ручном витлу, сигнираном крстом у квадрату око кога је круг, украшен јеловом гранчицом на рамену и под њом валовницом и водоравним тракама урезаним чешљем, в 172 mm, о 138 mm, инв. бр. I 1775; 8. делови амфоре са две масивне дршке и левакстим отвором, израћене на брзом витлу и жлебљене, са урезаним грчком крстом и непро тумаченим записом, о 73 mm, сигн. 117а/V/4; 9. реконструисана амфора истог типа, в 365 mm, о 80 mm; налази припадају XI столећу.

Доњи град: 10. лончић израћен на спором витлу, украшен утискивањем чешља, валовницама и водоравним тракама, в 128 mm, о 92 mm, сигн. II/35; 11. лончић израћен на спором витлу, украшен валовницама урезаним густим чешљем, в 96 mm, о 92 mm, сигн. 1641/XIV/1; 12. наушница са четири пуне јагоде и доњим делом карике са навојима бронзане жице, недостаје централни привесак, в 45 mm, инв. бр. АСI 185; 13. наушница са доњим делом карике обмотаним бронзаном жицом, преломљена, в 24 mm, сигн. С-157; 14. гроздо-

лика наушница ливена од бронзе у дводелном калупу, в 30 mm инв. бр. I 1675; 15. мања гроздолика наушница ливена од бронзе у дводелном калупу, в 32 mm, сигн. С-22; 16. крст реликвијар ливен од бронзе, са урезаним крстом на једној страни, в 95 mm, инв. бр. I 791. Налази припадају X—XI веку.

10.25

Западно подграђе: 17. лонац израђен на ручном витлу, украшен двама валовницама испод којих су водоравне траке урезане чешљем, в 150 mm, о 149 mm, сигн. 169/II/30; 18. лончић израђен на ножном витлу, са водоравним тракама урезаним чешљем, в 110 mm, о 97 mm, сигн. 189/II/30; 19. конична здела израђена на ручном витлу и украшена урезивањем чешља, в 75 mm, сигн. 208/1/3; 20. посудица за ливење бронзе, троугаоног отвора, в 36 mm, о 36 mm, сигн. С-34/72; 21. бронзани, тракасти прстен елиптичне главе украшене окцима, в 21 mm, сигн. С-133; 22. купаста прстен ливен од бронзе, в 26 mm, инв. бр. I 1673; 23. гроздолика наушница ливена од бронзе у дводелном калупу, в 26 mm, сигн. С-135; налази припадају X—XII столећу.

Београдска тврђава, без ближих података: 24. лонац израђен на спором витлу и урпашен двама валовницама под којима су водоравне траке урезане дрвеним чешљем, в 198 mm, о 110 mm, у свему сродан лонцу бр. 1 са Великог Калемегдана, из IX столећа.

Београд, без ближих података, случајни налази које чува Музеј града Београда и Историјски музеј Србије, могућно је да потичу са Београдске тврђаве: 25. део мермерног ступца парапета са рељефним медаљоном и лоцицом од двочлане траке, дим. 280 × 220 × 210 mm; 26. бронзани буздован са пирамидалним перима распоређеним у три зоне, в 40 mm, п 40 mm, инв. бр. Историјског музеја Србије 77; 27. бронзани прстен са купастом главом, п 20 mm, инв. бр. I 768.

11. БЕОГРАД, налазиште Карабурма — Карпатска улица 131 и Роспи Ђуприја — Вишњичка улица, могућно једна, већа уништена некропола IX—X столећа лоцирана са обе стране Миријевског потока уз Дунав. Заштитним истраживањима Ј. Тодоровића 1954. године на Роспи Ђуприји је откривено шест гробова од којих је само у гробу 5 било налаза. Током 1959. године Ј. Тодоровић је на Карабурми истражио још осам гробова са налазима у гробовима број 1. и 2. Предмети се чувају у Музеју града Београда.

Лит: Бајаловић — Хаџи-Пешић М, II ИКСА II, 1973, 183—187; Иста, Каталог МГБ 17, 1977, 73; Иста, Збирке МГБ XV, 1984, 9 и даље.

Гроб 5/1954: 1. ниска перли од стаклене пасте претежно зелене боје међу којима има доста вишечланих, инв. бр. I 15; 2. део ниске крупних алки направљених од комадића жице од лонгера сребра, п 25—26 mm, инв. бр. I 13; 3. бронзани прстен квадратне главе украшене урезаним пентаграмом, в 21 mm,

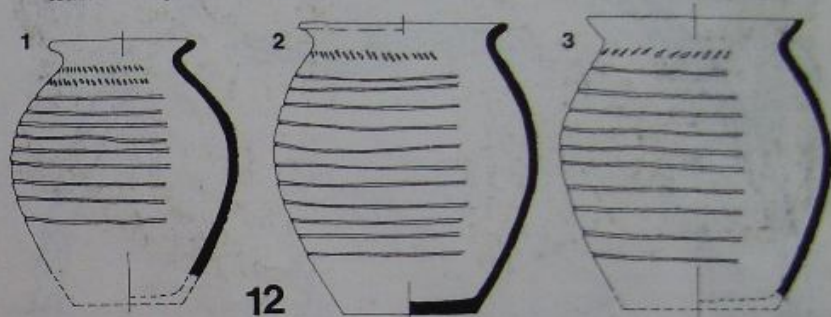
инв. бр. I 12; 4. два привеска за огрлицу направљена савијањем траке од лонгера сребра у облику петљица са крајевима повијеним на спољну страну, в 6 и 9 mm, инв. бр. I 14.

Гроб 1/1959: 5. бронзана наушница са лукуллом на пробоју, ливеном у калупу са имитацијом гранулације, в 26 mm, инв. бр. АСИ 187; 6. богата ниска перли од стакла, стаклене пасте, полудрагог камена, вретенастих и каури-пужића, инв. бр. АСИ 191; 7. три различита бронзана прапорца, в 20—22 mm, инв. бр. АСИ 188—190.

Гроб 2/1959: 8. пар раскошних наушница са четири округле јагоде израђене од чистог сребра у техници најфиније гранулације и филиграна, јако оштећене, инв. бр. I 494—495; 9. карика од дебеле, сребрне жице, п 23 mm, инв. бр. I 496.

12. БЕЧЕЈ, налазиште Ботра, средњовековно насеље на коме су откривене грнчарске пећи XI столећа. Заштитна истраживања Н. Станојевића, 1979. године. Материјал се чува у Градском музеју у Бечеју.

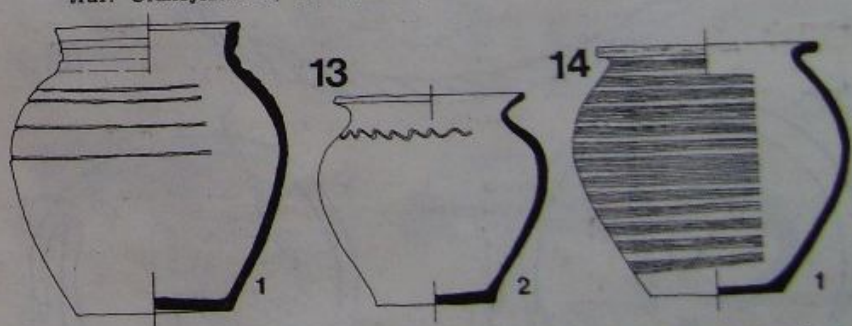
Лит: Станојевић Н, РВМ 26, 1980а, 89—119.

Налази из грнчарских пећи: 1. лонац израђен на ручном витлу и украшен водоравним линијама и јамицама урезаним шиљатом алатком, в 215 mm, о 125 mm, инв. бр. 940; 2. лонац израђен на ручном витлу, сличан претходном, само са једним низом урезаних јамица и нешто већи, в 250 mm, инв. бр. 941; 3. лонац у свему сличан претходном, в 250 mm, о 180 mm, инв. бр. 942.

13. БЕЧЕЈ, налазиште Перлек, средњовековно насеље XII—XV столећа. Заштитна ископавања Н. Станојевића 1981. године, при чему је у улогу једне од најстаријих кућа са грнчаријом нађен и старомађарски новац XII века. Материјал чува Градски музеј у Бечеју.

Лит: Станојевић Н, АР 23, 1982а, 127—128.

Налази из куће са новцем: 1. високи лонац усправног обода израђен на ножном витлу и украшен линијом која се спирално увија око грбуха, в 265 mm, о 180 mm, инв. бр. 1029; 2. лонац узаног дна и широког отвора, израђен на ручном витлу и украшен урезаном валовницом на рамену, в 180 mm, о 180 mm, инв. бр. 1030.

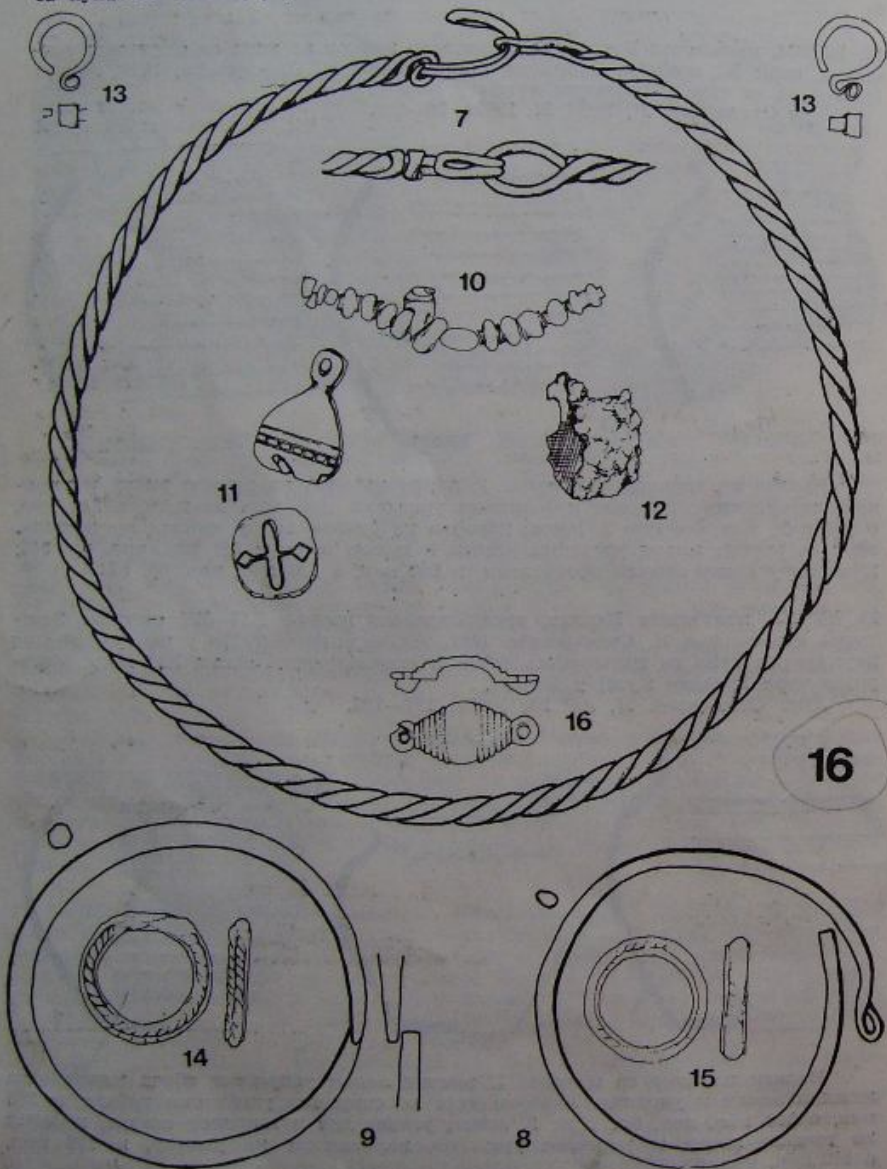
14. БЕШЕНОВО (Фрушка гора), налазиште Једине код Орловца, материјал касног VIII раног IX столећа чува Музеј Срема у Сремској Митровици.
Лит: Truhović L, Sirmium IV, 1982, 61—76.

1. Лончић зидан на спором витлу и украшен водоравним линијама, урезаним густим чешљем, в 110 mm, о 95 mm, инв. бр. 276.

15. БИГРЕНИЦА (Ђуприја), непознато налазиште са кога потичу случајни налази које чува Народни музеј у Светозареву.

Лит: Јовановић В, Студеница око 1200. године, 1988, 265.

1. Прстен са купастом главом, украшен филиграном, б 29 mm; 2. прстен са купастом главом, украшен гранулацијом, в 27 mm.

16. БИЈЕЛО БРДО (Осијек), локалитет у насељу Бијело Брдо, некропола са 232 истражена скелетна гроба. Ј. Бруншмид је крајем XIX столећа истражио 212 грובה, а В. Хофилер је 1907. године ископао још 20 грובה. Словенска Бијелобрдска култура је добила назив по овом налазишту из друге половине X и прве половине XI столећа. У југословенској стручној литератури локалитет се понекад помиње и као Бијело Брдо II јер је у близини откривена и старија средњовековна некропола, означена као Бијело Брдо I, коју је 1948. године истражио З. Вински. Предмети се чувају у Археолошком музеју у Загребу.

Лит: Brunšmid J, VHAD VII, 1904, 30 и даље; Vinski Z, Ljetopis JAZU 55, 1949, 225—238; Ercegović S, SHP 6, 1958, 165—187.

Гроб 87: 1. наруквиза са петљама, увијена бронзана жица, в 75 mm, инв. бр. С-278; 2. ливени прстен, алка од бронзе или лошег сребра, в 24 mm, инв. бр. С-279; 3. тракаст бронзани прстен са водоравним линијама, в 21 mm, инв. бр. С-280.

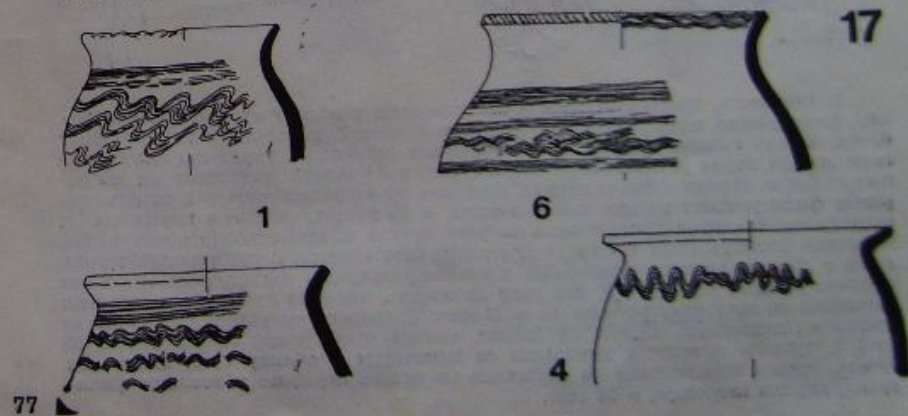
Гроб 160: 4. бронзана „S“ наушница, в 32 mm, инв. бр. С-385; 5. ливени бронзани прстен са испупчењима, в 25 mm, инв. бр. С-386; 6. кратка ниска, скоро безбојних, ситних перли, инв. бр. С-387.

Гроб 183: 7. торквес од увијених, бронзаних жица, в 160 mm, инв. бр. С-451; 8. поломљена гривна, од бронзане шипке, на једном крају повијене у кукицу, в 75 mm, инв. бр. С-453; 9. бронзана гривна стањених крајева, в 75 mm, инв. бр. С-452; 10. дуга ниска ситних, скоро безбојних перли и са каури-пужем, инв. бр. С-454; 11. бронзани прапорац украшен цртицама, в 26 mm, инв. бр. С-463; 12. гвоздени прапорац са залепљеном перлом и трагом тканине, в 28 mm, инв. бр. С-464; 13. десет ситних „S“ наушница од бронзе, в 15—20 mm, инв. бр. С-457—462; 14. бронзани прстен, алка са птичијим главама, в 25 mm, инв. бр. С-455; 15. напрсни прстен, алка од лошег сребра украшена цртицама, в 25 mm, инв. бр. С-456; 16. ливени, бронзани, елиптични оков украшен цртицама, д 30 mm, инв. бр. С-465; 17. три пробушена римска бронзана новца, в 20—23 mm, инв. бр. С-466—467.

Гроб 211: 18. преломљен торквес од увијених бронзаних жица, в 140 mm, инв. бр. С-548; 19. шест бронзаних „S“ наушница, в 16—24 mm, инв. бр. С-534—539; 20. две сребрне „S“ наушнице, в 16 mm, инв. бр. С-532—533; 21. бронзана алка, в 24 mm, инв. бр. С-544; 22. отворен бронзани прстен, стањених крајева, в 26 mm, инв. бр. С-543; 23. два бронзана прстена-алке, од којих је један украшен мотивом јелове гранчице, в 21, 22 mm, инв. бр. С-541, 545; 24. два тракаста бронзана прстена од којих је један оштећен, а други има стаклени уметак, в 18, 25 mm, инв. бр. С-542, 546; 25. поломљени бронзани прстен-алка, са ливеним испупчењима, в 26 mm, инв. бр. С-540; 26. ниска ситних, скоро безбојних перли, инв. бр. С-549; 27. бронзани прапорац украшен шрафираним пољима, в 23 mm, инв. бр. С-547.

17. БОЉЕВЦИ (Земун), налазиште Село, ископавања Д. Мркобрада од 1981. године; дуготрајно словенско насеље са најстаријим слојем из VIII столећа. Налазе чува Музеј града Београда.

Лит: Мркобрад Д, AP 23, 1982, 28—32; исти, Истраживања 2, 1985, 167—183; исти, Гласник САД 2, 1985, 188—192; исти, AP 25, 1986, 63—66.

Кућа 1: 1. делови обода лонца рађеног на спором витлу, украшеног валовницама и водоравним линијама урезаним чешљем.

Кућа 2: 2. део обода лонца рађеног на спором витлу, украшеног са унутрашње стране обода и на рамену валовницама урезивањем чешљем; 3. камени висак(?), в 115 mm.

Пећ 1: 4. делови обода лонца рађеног на спором витлу украшеног валовницама утиснутим чешљем.

Јама: 5. тег од дела опеке са жлебовима за везивање, в 70 mm.

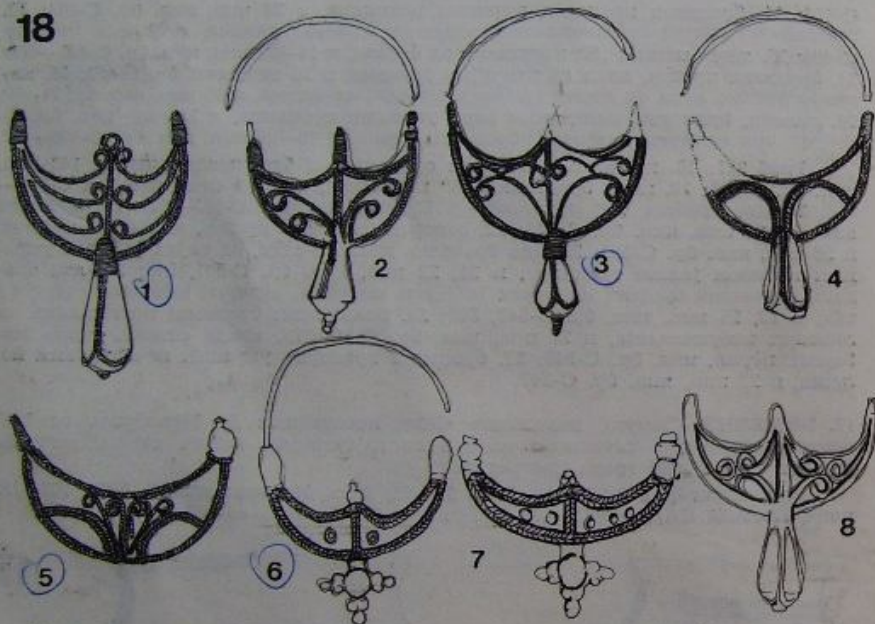
Јама 3: 6. делови обода лонца рађеног на спором витлу, украшеног валовницама, водоравним линијама и јамичама на рамену и ободу.

7. Лонац израђен на спором витлу, са отиском осовине на дну, украшен валовницама урезаним шиљатом алатком, в 150 mm, о 120 mm.

18. БОЉЕТИН, налазиште Градац на Лепени; античко утврђење у којем је нађена остава накита IX столећа, трагови насеља IX—XI века и некропола XII—XIV столећа. Радовима у оквиру Бердапа II руководила је С. Ерцеговић-Павловић и сакривање оставе одредила у X век, приписујући је путујућем трговцу — златару.

Лит: Ercegović-Pavlović S, ArchYug 1967a, 91—95; иста, Старинар XX, 1970a, 83—95; иста, Бердапске свеске, Посебна издања 1, 1986, 9—44.

18

1. лунуласта, тророга наушница са привеском у облику сузе, посребрен бакар, филигранска жица, карика недостаје, в 39 mm; 2. наушница од посребреног бакра, облика тророге лунуле са крушколиким привеском, украшена филигранском жицом којом је обмотан и средњи рог, в 44 mm; 3. наушница од посребреног бакра облика тророге лунуле која има крушколики привесак са апликацираном филигранском жицом као и лунула, в 38 mm; 4. оштећена наушница од посребреног бакарног лима, облика дворог лунуле са привеском у облику сузе, украшена филигранском жицом, в 27 mm; 5. наушница од посребреног бакарног лима у облику дворог лунуле без привеска, украшена филиграном и једном шуљом јагодом, в 15 mm; 6. два пара бронзаних, ливених лунуластих тророгих наушница са крстастим привеском, в 27 mm; 7. тророга лунуласта наушница са крстастим привеском, ливена од бронзе, слична претходним, без карике, в 28 mm; 8. тророга лунуласта наушница са привеском у облику сузе, ливена од бронзе, једина која подсећа на наушнице из оставе израђене у техници филигранска, карика недостаје, в 34 mm.

78

19. БОР, случајни налаз из околине града који припада X—XI столећу и чува се у Музеју рударства и металургије у Бору.

1. пар оштећених, сребрних, гроздоликих наушница израђених у техници филигранска и гранулације, в 40 mm.

20. БРЕСТОВИК (Београд), налазишта уз обалу Дунава са којих потичу случајно откривени предмети из насеља и некрополе VIII—XII столећа. Материјал чува Музеј града Београда.

Лит: Бајаловић—Вирташевић М, Збирке МГБ II, 1970; Бајаловић—Хаџи-Пешић М, Каталог МГБ 17, 1977, 76—77; Иста, Збирке МГБ XV, 1984.

1. Лончић рађен на спором витлу, украшен валовницама урезаним чешљем, в 142 mm, о 132 mm, инв. бр. I 724, АСI 222; 2. део великог, глејосаног тањира у маслинастој боји, са водоравним ободом украшеним печатима, в 60 mm, инв. бр. I 515; 3. бронзана лунуласта наушница са звездоликим привеском, ливена у једноделном калупу, в 25 mm, инв. бр. АСI 149; 4. лунуласта бронзана наушница ливена у дводелном калупу само са рељефним, гроздоликим привеском, в 26 mm, инв. бр. АСI 148; 5. бијелобрдска гроздолика наушница од бронзе, ливена у грубом дводелном калупу са четири бочна колена, в 26 mm, инв. бр. АСI 100; 6. ситна гроздолика наушница од бронзе, израђена у дводелном калупу, в 23 mm, инв. бр. АСI 94; 7. тракаста бронзана наруквица украшена окрима, п 50 mm, инв. бр. И 1983; 8. штитаст бронзани оков појаса, израђен у техници ливења са проламањем, в 15 mm, инв. бр. АСI 167; кружни, бронзани разводних ремена, ливен у једноделном калупу, п 30 mm, инв. бр. АСI 175; 9. кресио са широком плочом и крајевима повијеним на унутрашњу страну, д 58 mm, инв. бр. I 451; 10. половина бронзаног крста реликвијара са представом Богородице Оранте, в 46 mm, инв. бр. I 487.

21. БРЗА ПАЛАНКА, налазиште у центру насеља. Заштитна ископавања у оквиру Бердапа I, 1964. године у којима је С. Ерцеговић-Павловић истражила 32 гроба некрополе XII—XIV века, настале око цркве. Предмети се чувају у Народној музеју Крајине у Неготину.

Лит: Ерцеговић-Павловић С, Старинар XVII, 1966, 143—152.

Гроб 18: 1. ниска перли од стаклене пасте, каури-пужића, бронзаног, римског новца и бронзане наушнице са посебно ливеним привеском у секундарној употреби, инв. бр. С. 60—61, 72, 74; 2. десет наруквица од стаклене пасте, п 60 mm, инв. бр. С. 62—71.

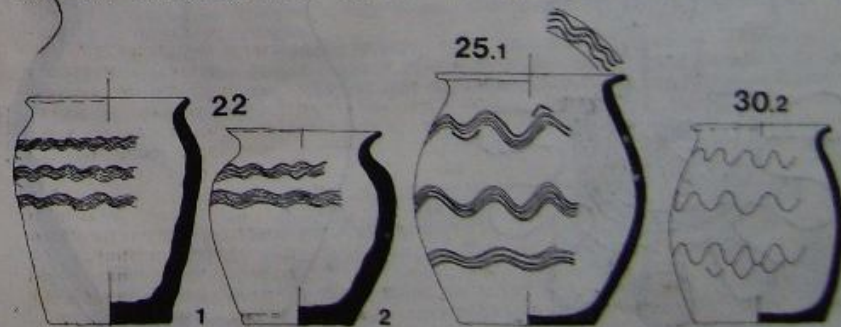
22. БРОДСКИ ДРЕНОВАЦ (Славонска Пожега), локалитет Плана, ископавања Археолошког музеја у Загребу 1952—1953. године; скелетна некропола IX столећа са 32 истражена гроба; материјал се чува у Археолошком музеју у Загребу.

Лит: Vinski-Gasparini K, Ercegović-Pavlović S, VAMZ I, 1968, 129—161.

Гроб 22: 1. лончић израђен на спором витлу, са три валовнице на рамену, утиснуте чешљем, в 130 mm, о 90 mm, инв. бр. С-756.

Гроб 29: 2. бокаст лончић рађен на спором витлу, са две валовнице на рамену, утиснуте чешљем, в 110 mm, о 90 mm, инв. бр. С-795.

23. ВАЈУГА, налазиште Песак, археолошка истраживања у оквиру Бердапа II. Локалитет на којем су откривене две средњовековне некрополе (гробље II из XIII—XIV века и III из XI—XII столећа) и једна рановизантијска (гробље I).

79

У близини ове последње откривени су остаци и једне полуукопане словенске куће дим. 2,20 × 2,50 m, са каменом пећи и налазима IX—X века.

Лит: Марјановић-Вујовић Г, Ђердапске свеске III, 19866, 184—222.

Налази из куће: 1. лонац израђен на спором витлу са украсом густих водоравних линија испод „јелове гранчице“ на рамену, урезане чешљем; 2. бокастији лонац израђен такође на спором витлу и украшен ретким водоравним линијама испод два низа јамоца на рамену урезаних шиљатом алатком.

24. ВАТИН (Југословенско-Румунска граница), налазишта Излаз, трагови насеља VIII столећа откривени у прошлом веку. Случајне налазе чува Народни музеј у Вршцу.

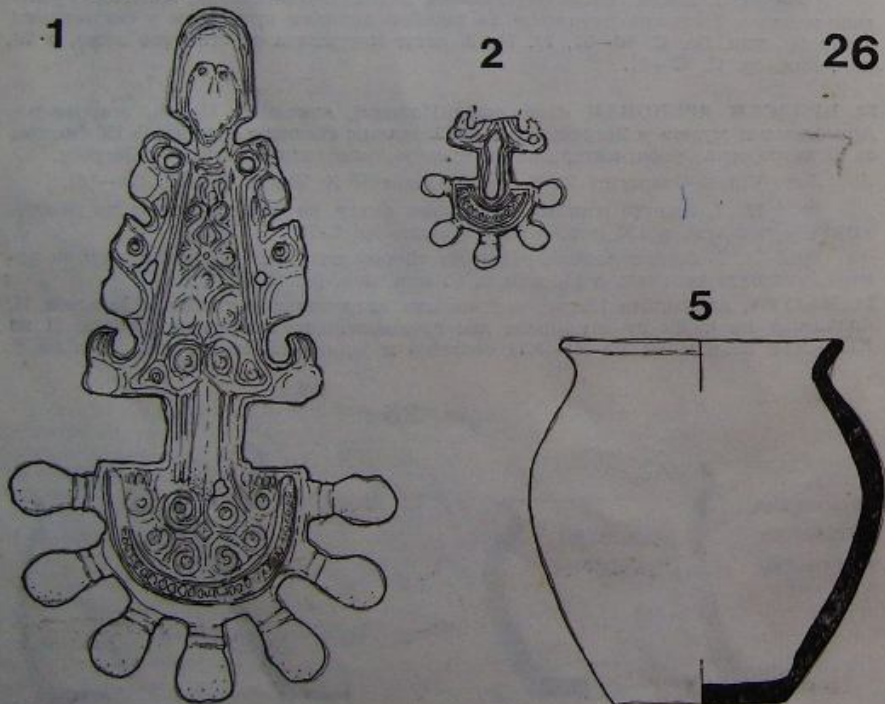
1. Лончић израђен на спором витлу и украшен урезивањем чешља на рамену у виду две водоравне траке са валовницом између, в. 105 mm, инв. бр. Аа. 3224.

25. ВАШИЦЕ (Сремска Митровица), налазиште Градина на Босуту, локалитет са којег потичу случајни налази IX столећа које чува Музеј Срема у Сремској Митровици.

Лит: Trbušević L, Sirmium IV, 1982, 61—67.

1. Лончић израђен на спором витлу, украшен валовницама урезаним чешљем на целој површини па и са унутрашње стране обода, в. 148 mm, о 108 mm, инв бр. 275.

26. ВЕЛЕСНИЦА (Кладово), село на Дунаву које носи име по словенском богу Велесу, заштитнику сточарства. На обали испод села налазило се гробље спаваних покојника. Одређено је случајним налазима запона и посуда, као и недостатком људских костију и насеобинских трагова. Пар стотина метара низводно, наишло се на занатске пећи VII столећа. Још даље се налазило насеље IX—X столећа. На истом месту простирало се насеље и касније, са мањим прекидима. Заштитним ископавањима 1980—1981. године руководиле су С. Ерцеговић-Павловић и Д. Минић. Материјал који се излаже чувају Музеј крајине Неготин (бројеви 4—5), Народни музеј у Београду (бројеви 1—3), Археолошки институт у Београду (бројеви 6—7).

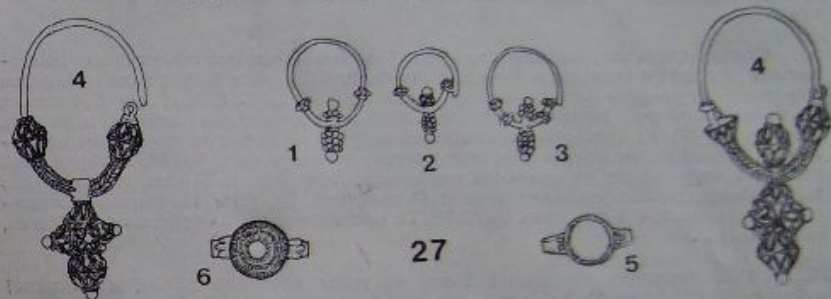
Лит: Јанковић Ђ, 1981, 194, са старијом литературом; Васић Р, Ерцеговић-Павловић С, Минић Д, Ђердапске свеске II, 1984, 125—128; Ерцеговић-Павловић С, Минић Д, Ђердапске свеске III, 19866, 289—292, са старијом литературом; Dimitrijević D, Kovačević J, Vinski Z, 1982, 122, са старијом литературом.

1. Запон ливен од лошег сребра, са људском маском на врху и седам кракова на доњем делу, са геометризираним биљним украсом, д 130 mm, инв. бр. 944; 2. доњи део запона изливеног од бронзе, са пет кракова, украса сличног претходном, првобитна дужина целог запона око 70 mm; 3. горњи део сличног запона изливеног од бронзе, првобитна дужина целог око 80 mm; 4. већи део мањег запона од бронзе, првобитне дужине око 40 mm; 5. лончић рађен гнетанњем (урна?) в. 130 mm, о 85 mm; 6. делови већег лонца рађеног гнетанњем (урна?).

1. Лонац рађен на спором витлу, украшен наизменичним валовницама и водоравним тракама урезивањем чешљем; X век.

27. ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ, налазиште Град, случајно откривена остатак накита X века у лонцу, при земљаним радовима. Предмете чува Народни музеј у Пожаревацу.

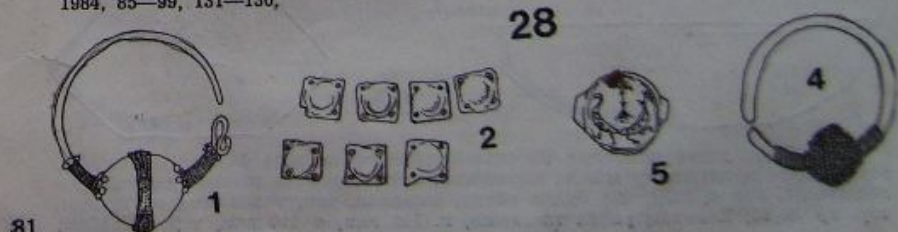
Лит: Минић Д, Томић М, Старијар XXIII, 1972, 125—129.

1. Пар гроздоликних, сребрних наушница рађених у техници гранулације, в. 30 mm; 2. пар ситнијих гроздоликних наушница рађених у техници гранулације, в. 25 mm; 3. пар гроздоликних сребрних наушница рађених у техници ливења, в. 28 mm; 4. пар сребрних наушница са четири јагоде у облику кошариче рађених у техници плетеног филиграна и гранулације, в. 69 mm; 5. сребрни прстен са гранулираном плочицом главе у коју је уметнута стаклена паста, в. 22 mm; 6. купаст бронзани прстен израђен ливењем, в. 25 mm; 7. лончић израђен на спором витлу сигнираном кругом, на рамену украшен дубоком валовницом, в. 103 mm, о 70 mm.

28. ВИНЧА (Београд), налазиште Бели Брег забележио је 1906. године М. Васић, истраживач чувеног праисторијског налазишта на овом месту. Ископавања велике, дуготрајне (IX—XVII век) српске некрополе Васић је први пут спровео 1911. и 1912. године. Систематска истраживања је започела Г. Марјановић-Вујовић, у оквиру пројекта САНУ 1978. године и до 1983. године открила 713 гробова из којих се налази чувају у тзв. Винчанској збирци. Старе налазе чува Народни музеј у Београду.

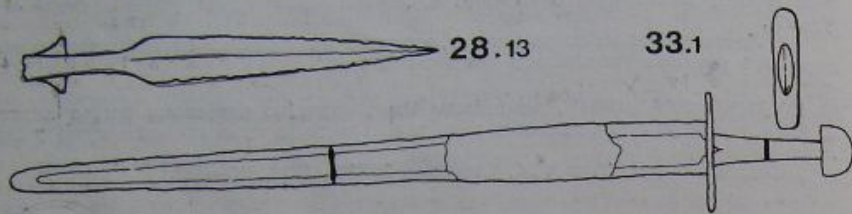
Лит: Васић М, Прилози XVIII, 1938, 366—374; Ковачевић Ј, Музеји 3—4, 19496, 11—147; Marjanović-Vujović G, InvArch 22, 1979a; Marjanović-Vujović G, Томић Г, Каталог НМ, 1982, 58—60; Marjanović-Vujović G, Каталог САНУ 50, 1984, 85—99, 131—136.

Гроб 63: 1. пар наушница са једном округлом јагодом од сребра, израђених у техници филиграна и грануларације, в 40—45 mm, тер. бр. С-10; 2. почелица-дијадема од квадратних, сребрних плочица величине 10 × 10 mm, тер. бр. С-11.

Гроб 460: 3. лончић шпороког отвора, израђен без употребе витла, са водоравним линијама на рамену, в 150 mm, о 110 mm, тер. бр. С-114.

Гроб: 548: 4. пар сребрних наушница са једном округлом јагодом украшеном ситним гранулама, в 38, 40 mm, тер. бр. С-116; 5. сребрни прстен затворене карике, са главом украшеном урезаним птицама и крстом између, в 12 mm, тер. бр. С-117; 6. ливени, сребрни прстен затворене карике и овално проширене главе, в 17 mm, тер. бр. С-115.

Стари налази из уништених гробова: 7. руком рађен лончић украшен валовницама утиснутим чешљем, в 84 mm, о 74 mm, инв. бр. 1411; 8. бронзана лунуласта наушница са звездоликим привеском, в 27 mm, инв. бр. 827; 9. пар бронзаних наушница са четири јагоде и навијеном жицом на доњем делу карике, в 50 mm, инв. бр. 56—57; 10. бронзана наушница са посебно ливеним чланковитим привеском и доњим делом карике увијеним жицом, в 28 mm, инв. бр. 54; 11. бронзани, ливени прстен-карика са урезаним попречним линијама, п 20 mm, инв. бр. 625; 12. гвоздено кресиво у облику лире, д 41 mm, инв. бр. 1152; 13. копље са крилцима на тулду, д 425 mm, инв. бр. 2816; 14. оловни крстић — привесак, в 36 mm, инв. бр. 511/1000.

29. **ВИНЧА** (Београд), налазиште Река, на ушћу Болечице (Завојничке реке) у Дунав. Ископавања М. Јанковић, заштитног карактера, 1984, 1986, 1987. године. Откривене су четири полуукопане куће, занатски објекти и један гроб, датовани од VI до почетка XI века.

Лит: Јанковић М, АР 25, 1986, 61—63; иста, Каталог МГБ 27, 1985, 120; иста, ГГБ XXXVI (у штампи).

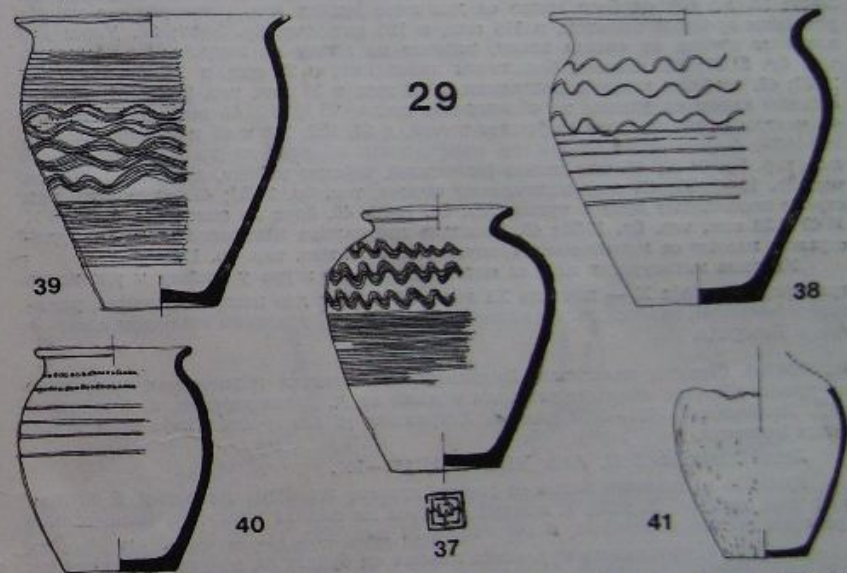
Станиште друге половине VI столећа, (највероватније 566—584), укопано, без пећи; за ватриште су можда коришћени нађени делови распале црепуље — поднице. 1. Лонац рађен на брзом витлу, заглачан, сив, в 180 mm, о 120 mm, тер. бр. 48/86; 2. лонац рађен гнетањем, в 145 mm, о 110 mm, тер. бр. 13/86;

3. лончић са дршком рађен гнетањем, в 90 mm, о 75 mm, тер. бр. 12/86; 4. здела или поклопац, рађено гнетањем, в око 80—100 mm, о 150 mm, тер. бр. 10/86; 5. плитка здела рађена на брзом витлу, сива, в 60 mm, о 220 mm, тер. бр. 94/86; 6. дубља здела рађена на брзом витлу, сива, са углачаним украсом, делови, тер. бр. 47/86; 7. обод, врат и дршка крчага рађеног на брзом витлу; 8. делови три пришљенка, тер. бр. 14, 15, 17/86; 9. три камена бруса, тер. бр. 40—42/86; 10. Гвоздени лунуласта привесак за огрлицу, украшен комадићима сребрног лима, д 50 mm, тер. бр. 38/86; 11. култни хлеб(?) од слабо печене глине, оштећен.

Датовање овог станишта извршено је византијским производима, пре свега грчаријом. Међу словенским предметима је важна лунула, као једини примерак накита, редак на словенским налазиштима. Култни хлеб (ако је то објашњење поуздано обзиром на очуваност предмета) је такође редак налаз, али ипак познат код Словена.

Гроб 1, женски, скелетни, згрчен на десном боку, са пређицом, чешљем у шаци и комадом печења као прилогом (сачувана свињска кост). Гроб је датован у другу половину VI, а ближе у последњу четвртину VI столећа. 12. Једнострано коштани чешаљ, д 172 mm, тер. бр. 113/87; 13. гвоздена пређица д 55 mm, тер. бр. 114/87.

Полуукопана кућа која је коришћена до почетка Ираклијеве владе, са каменом пећи и два слоја: 14. лонац рађен гнетањем, украшен чешљем наизменичним водоравним тракама и валовницама, в 125 mm, о 110 mm, тер. бр. 13/84; 15. здела рађена на спором витлу, в 60 mm, о 205 mm, тер. бр. 11/84; 16. два једнострана калупа од лапорца, за ливење предмета од лакше топљивих метала, величине 65 × 35 × 25 mm, 92 × 64 × 22 mm, тер. бр. 14, 15/84.

Кућа напуштена крајем IX столећа, са каменом пећи у северном углу: 17. неправилно јајолики лонац, зидан на спором витлу, са валовницама урезаним дрвеним чешљем, в 178 mm, о 110 mm, тер. бр. 35/87; 18. јајолики лонац зидан на спором витлу, са наизменичним валовницама и водоравним тракама урезаним дрвеним чешљем, в 212 mm, о 152 mm, тер. бр. 38/87; 19. пет коштаных шила, д 59—100 mm, тер. бр. 53—57/87; 20. гвоздени нож, д 122 mm, тер. бр. 41/87; 21. део биконијног каменог пришљенка са водоравним урезима, п 30 mm, тер. бр. 50/87; 22. пришљенак од меког кречњака, п 28 mm, тер. бр. 51/87; 23. делови горње половине каменог жрвња, тер. бр. 103/87.

Уништена грчарска пећ, чији је укуп дубине 1,4 m коришћен као отпадна јама, са деловима преко тридесет посуда из прелаза IX у X век. 24. Велики лонац зидан на ручном витлу, са валовницама урезаним дрвеним чешљем и водоравним тракама при дну, в 290 mm, о 210 mm, тер. бр. 71/87; 25. делови глачаног лончића са дршком, направљеног на брзом витлу, тер. бр. 72/87; 26. дом-

чји кратког обода израђен од грубе глине, украшен валовницама између којих је водоравна трака, урезано дрвеним чешљем, в 166 mm, о 100 mm, тер. бр. 73/87; 27. лонац израђен од јако песковите глине, зидан на ручном витлу, са валовницама урезаним дрвеним чешљем и водоравном траком испод, в 234 mm, о 130 mm, тер. бр. 74/87; 28. делови лончића зиданог на спором витлу од грубе глине, са валовницама урезаним дрвеним чешљем, тер. бр. 75/87; 29. лончић високог рамена, са валовницама урезаним дрвеним чешљем, в 145 mm, о 110 mm, тер. бр. 76/87; 30. лонац високог рамена и узаног дна, са валовницама изнад водоравне траке урезане дрвеним чешљем, в 230 mm, о 180 mm, тер. бр. 77/87; 31. делови лончића плетеног на спором витлу, са валовницама преко водоравних линија урезаних чешљем, о 114 mm, тер. бр. 78/87; 32. лонац са три валовнице изнад водоравних линија урезаних чешљем, в 190 mm, о 168 mm, тер. бр. 80/87; 33. високи лонац дебелих зидова са валовницама урезаним чешљем, о 168 mm, тер. бр. 81/87; 34. округли, оловни привесак са цветолоком розетом на једној и мрежом на другој страни, ливен у дводелном калупу, п 23 mm, тер. бр. 65/87.

Кућа из краја X — почетка XI века, са каменом пећи у јужном углу. Лонци бр. 35—38, настали у различитим радионицама, нађени су поред пећи и потичу из времена напуштања куће. 35. Лонац са много песка у глини, рађен на витлу обележеном „мишом“, са валовницама изнад водоравних трака урезаних коштаним чешљем, в 206 mm, о 122 mm, тер. бр. 27/87; 36. већи лонац са валовницама урезаним шиљком и водоравним тракама испод, в 234 mm, о 220 mm, тер. бр. 28/87; 37. лонац широког отвора са тракама водоравних линија урезаним дрвеним чешљем и валовницама између, в 232 mm, о 220 mm, тер. бр. 29/87; 38. лончић од беле глине са два низа јамца изнад водоравних линија урезаним дрвеним шиљком, в 176 mm, о 120 mm, тер. бр. 30/87; 39. Доњи део глчаног крчага од светле глине, рађеног на витлу са испупченом осовином, тер. бр. 31/87; 40. глинене биконични пршљеник, п 25 mm, в 19 mm, тер. бр. 23/87; 41. заобљен глинене пршљенак, п 28 mm, в 23 mm, тер. бр. 24/87; 42. Део античке опеке са усеком за обликовање шила, 75 × 85 × 46 mm, тер. бр. 9/87; 43. четири коштана шила са једним врхом, д 69, 132, 118 и 65 mm, тер. бр. 2/87, 14—16/87; 4. клизачка за лед од говеђе кости са усецима за каишеве, д 280 mm, тер. бр. 34/87; 45. три пиљка (астрагала), заједно нађена, д 28, 29 и 38 mm, тер. бр. 18—20/87; 46. нож полумљеног сечива, тер. бр. 26/87; 47. листовити врх стреле полумљеног врха и туалца, тер. бр. 10/87; 48. брус од сивог камена, 125 × 40 × 30 mm, тер. бр. 12/87; 49. бронзана гроздолика наушница, ливена у двостраном калупу са имитирањем гранулације, в 38 mm, тер. бр. 112.

Укопана металуршка пећ, са ситним комадима згуре у пепелу и уломцима грнчарије са краја X — почетка XI века. 50. Горњи део изгорелог лонца, украшеног јамцама, валовницама и водоравним линијама урезаним шиљатом алатком, града Београда.

30. ВОЈКА (Земун), налазиште Брдашица, систематска ископавања некрополе из времена Другог аварског каганата водили су Д. димитријевић, Ј. Ковачевић и Д. Прибаковић 1961—1962. године. Истражено је 120 гробова које чува Музеј града Београда.

Лит: Dimitrijević D, Acta VIII, 1971, 160—161.

Гроб 21: 1. лоптаста шоља са једном дршком израђена на витлу, в 82 mm, о 71 mm, инв. бр. З. 2126; 2. лончић израђен на спором витлу, са валовницама урезаним шиљатом алатком, в 146 mm, о 79 mm, инв. бр. З. 2127.

Гроб 24: 3. гроздолика наушница ливена од бронзе са псеудо-гранулацијом, в 28 mm, инв. бр. З. 2136.

Гроб 34: 4. лончић израђен на ручном витлу, са валовницама и водоравним тракама урезаним чешљем, в 110 mm, о 96 mm, инв. бр. З. 2430; 5. ниска перли облика семенке лубенице, од тамноплаве стаклене пасте, инв. бр. 2177; 6. бронзана наушница — карика, п 14 mm, инв. бр. З. 2178; 7. овална копча ливена од бронзе, са гвозденим трном, д 31 mm, инв. бр. З. 2179; 8. правоугаона пређица ливена од бронзе, са гвозденим трном, д 28 mm, инв. бр. З. 2180; 9. кована, гвоздена алка, п 35 mm, инв. бр. З. 2182.

Гроб 47: 10. лончић израђен на спором витлу и украшен валовницама урезаним чешљем, в 129 mm, о 77 mm, инв. бр. З. 2330.

31. ВОЈЛОВИЦА (Панчево) при вађењу шљунка из Дунава. Случајан налаз XIII столећа који чува Народни музеј у Панчеву.

Лит: Брмболић М, ГлПа 2, 1989, 38—40.

1. Горњи део мача са гљивастом јабуком, крсног ситнираном крстом, дугом, равном накрсном и сечивом са широким жлебом на коме су остали сачувани трагови таушираног, латинског натписа, д 265 mm, инв. бр. 2741.

32. ВРБАС (Бачка), налазиште циглана „Пошет“ где је 1956—1960. године истраживано гробље из времена Првог и Другог аварског каганата. Међу предметима из гробова уништених радом циглана, налази се и један словенски запови из VII столећа, који чува Војвођански музеј у Новом Саду.

Лит: Dimitrijević D, Kovačević J, Vinski Z, 1962, 63.

1. Словенски запови дњепарске врсте, ливен од бронзе, без механизма за закопчавање(1), д 117 mm.

33. ВРШАЦ, налазишта у самом граду и његовој околини са којих потичу случајно откривени предмети X—XI столећа. Материјал чува Народни музеј у Вршцу.

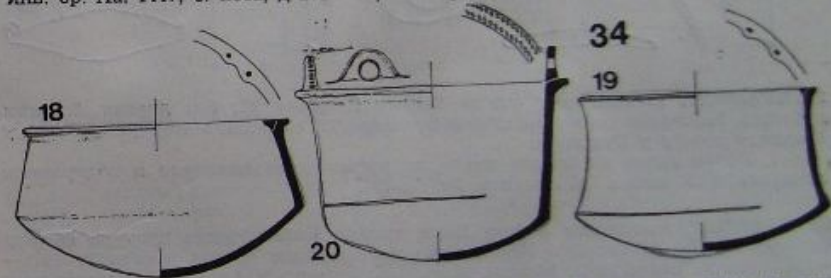
Лит: Vinski Z, VVM 11—12, 1966, 70—78; Барачки С, 1977; Vinski Z, SHP 13, 1983, 7—64.

1. Мач типа X, гљивасте јабуке, сужене крсноце, равне накрсноце и сечива са жлебом, д 848 mm, инв. бр. Аа 4540; 2. мрко глеђосан крчаг са листовитим отвором, израђен на брзом витлу и украшен жлебовима и пластичним ребрима са јамцама, в 240 mm; 3. крчаг без дршке израђен на ручном витлу, са пластичним ребром на врату и украсом урезане линије која се спирално спушта преко трбуха, в 260 mm, о 70 mm, инв. бр. Аа. 4708.

34. ВРШАЦ, налазиште Црвенка, удаљено око 5 km од центра града. Ту је Народни музеј из Вршца од 1950. до 1960. године извео низ мањих ископавања пратећи радове на вађењу песка. Од већег средњовековног насеља овде се излажу предмети прве половине XIII столећа и остава гвозденог алата, које чува Народни музеј у Вршцу.

Лит: Барачки С, РВМ 9, 1960, 186—195; исти, 1977, 16.

Остава 1: 1. три чекића, д 63, 103, 188 mm, инв. бр. Аа. 1436—1438; 2. ковачка клешта, д 293 mm, инв. бр. Аа. 1441; 3. два длета, д 361, 165 mm, инв. бр. Аа. 1433, 1439; 4. сврдло, д 311 mm, инв. бр. Аа. 1432; 5. брадва, д 223 mm, инв. бр. Аа. 1435; 6. две секире, д 109, 188 mm, инв. бр. Аа. 1440, 1443; 7. мотика, д 304 mm, инв. бр. Аа. 1447; 8. коса, д 275 mm, инв. бр. Аа. 1431; 9. четири српа, д 233, 328,

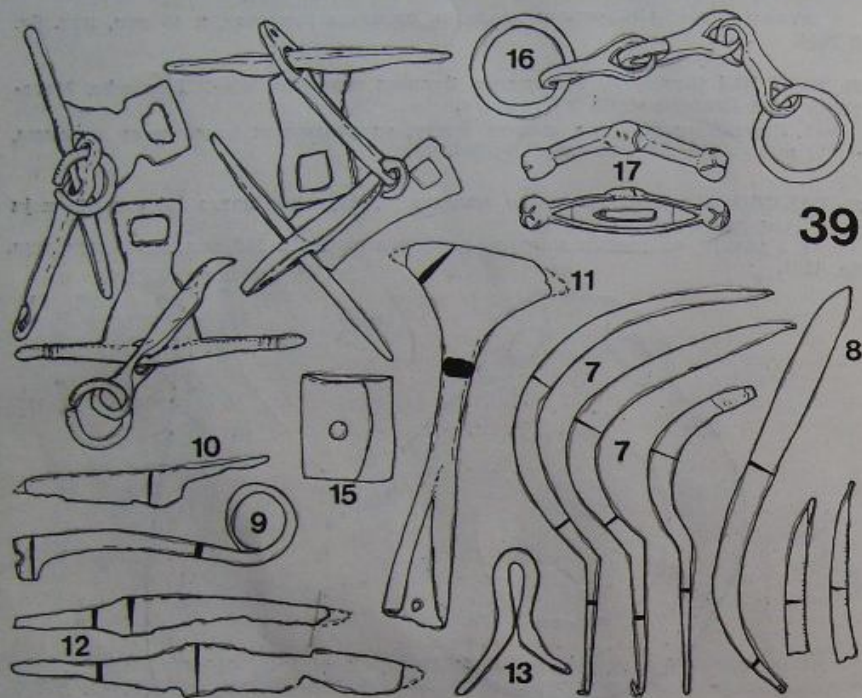
303, 276 mm, инв. бр. Аа. 1427—1430; 10. нож, д 132 mm, инв. бр. Аа. 1446; 11. оков ашова, д 146 mm, инв. бр. Аа. 1445; 12. потковица, д 143 mm, инв. бр. Аа. 1444; 13. узептија, в 143 mm, инв. бр. Аа. 1442.

14. Лонац израђен на спором витлу, са украсом валовнице на рамену и водоравним линијама урезаним шиљатом алатком, в 205 mm, о 180 mm, инв. бр. Аа. 659; 15. лонац израђен на спором витлу, са водоравним линијама урезаним шиљатом алатком, в 175 mm, о 155 mm, инв. бр. Аа. 660; 16. лонац израђен на спором витлу, са украсом јамца на рамену и водоравним линијама урезаним шиљатом алатком, в 140 mm, о 135 mm, инв. бр. Аа. 661; 17. лонац израђен на спором витлу, са украсом валовнице на рамену и водоравним линијама урезаним шиљатом алатком, в 138 mm, о 138 mm, инв. бр. Аа. 2150; 18. котлић скоро биконичног облика, са ушицама за вешање на водоравном, на унутрашњу страну проширеном ободу, в 193 mm, о 335 mm, инв. бр. Аа. 1745; 19. котлић средњег претходног али са усправнијим и вишим горњим конусом, в 205 mm, о 293 mm, инв. бр. Аа. 2148; 20. котлић усправних зидова, водоравног обода украшеног јамцама, са две усправне, наделене дршке за вешање, в 210 mm, о 292 mm, инв. бр. Аа. 4707.

Остава I: 4. четири чекића тупих крајева, д 202—220 mm, инв. бр. 384—387; 5. девет клешта, ковачких, различитих намена, д 688—954 mm, инв. бр. 375—383; 6. наковањ, инв. бр. 388.

Остава II: 7. пет целих и поломљених српова, д до 380 mm, инв. бр. 805—808, 341; 8. кратка коса са трном повијеним на врху, д 350 mm, инв. бр. 374; 9. део дршке дводелних маказа, д 125 mm, инв. бр. 313; 10. сечиво и део дршке једноделних маказа, д 108 mm, инв. бр. 316; 11. плевач са тулцем, д 158 mm, инв. бр. 313; 12. два оштећена ножа, д 137 и 170 mm, инв. бр. 312 и 809; 13. баглама, д 66 mm, инв. бр. 803; 14. дршка ведре, д 263 mm, инв. бр. 804; 15. прстенаст

оков, д 42 mm, инв. бр. 810; 16. три пара различитих жвала, укупне д 133—257 mm, инв. бр. 301, 302, 305; 17. крсница сабље с лоптастим завршецима и инкрустованим украсом, д 87 mm, инв. бр. 343.

Лонци: 18. лонац рађен на спором витлу, украшен валовницама изведеним чешљем, в 205 mm, о 185 mm, инв. бр. 856; 19. лонац рађен на ручном витлу, украшен водоравним линијама изведеним чешљем, в 280 mm, о 175 mm, инв. бр. 859; 20. лончић рађен на ручном витлу, украшен низом јамица изнад валовница и водоравних линија, в 95 mm, о 65 mm, инв. бр. 458; 21. лончић израђен на спором витлу, украшен вишеструким валовницама, в 110 mm, о 85 mm, инв. бр. 858; 22. лонац рађен на ножном витлу, украшен водоравним линијама, в 260 mm, о 185 mm, инв. бр. 857; 23. већи лонац рађен на ножном витлу, украшен косим низом косих уреза изнад валовница и водоравних снопова, све изведено чешљем, на дну отисак ознаке са витла у виду слова Y, в 315 mm, о 235 mm, инв. бр. 860; 24. лончић рађен на ножном витлу, украшен вишеструком валовницом утиснутом преко водоравних линија, све изведено чешљем, в 140 mm, о 85 mm, инв. бр. 782.

Остало посуђе: 25. велики лонац окомитог обода, рађен на ручном витлу, украшен на рамену јамицама и валовницом између водоравних линија, в 275 mm, о 110 mm, инв. бр. 789; 26. шоља којој недостаје дршка, рађена на спором витлу, украшена са три вишеструке валовнице, в 95 mm, о 90 mm, инв. бр. 217; 27. ниска конична здела са отиском крста у кругу на дну, в 50 mm, о 125 mm, инв. бр. 861; 28. конична здела рађена на ручном витлу, са два наспрамна отвора, украшена плитко утиснутим водоравним линијама, в 95 mm, о 140 mm, инв.

бр. 769; 29. жижак рађен на ножном витлу, в 45 mm, инв. бр. 218; 30. крчаг са две дршке, украшен глачањем, ребрима, утиснутим троугловима и ромбовима, са наикнадно урезаним нејасним натписом при дну, инв. бр. 763; 31. крчаг са две дршке, рађен на ручном витлу, украшен глачањем и утиснутим водоравним линијама (концентричном линијом), в 275 mm, о 75 mm, инв. бр. 768; 32. кљачањ са једном дршком која недостаје, маслинастозелено глеђосан, в око 220 mm, инв. бр. 219.

Разни предмети: 33. двосекла сечива два мача, д 684 и 744 mm, инв. бр. 408—409; 34. гвоздена кружна усенгија, в 157 mm, инв. бр. 300; 35. гвоздени крстолики оков, д 59 mm, инв. бр. 687; 36. коштана плочица са два отвора, украшена мрежом кружића са тачком, повезаних урезаним цртама, д 75 mm, инв. бр. 737; 37. двострани коштани чешаљ украшен кружићима, д 110 mm, инв. бр. 242; 38. биконични глинени пршљенак, рађен на витлу, п 27 mm, инв. бр. 132; 39. заобљен пршљенак рађен без витла, п 27 mm, инв. бр. 864; 40. полулоптаст камени пршљенак са водоравним урезима, п 22 mm, инв. бр. 464; 41. бронзана писалка са троугаоним проширењем, д 150 mm, инв. бр. 250; 42. део опеке са наикнадно урезаним грчким натписом у два реда, 175 × 122 × 47 mm, инв. бр. 747; 43. протесиони бронзани крст украшен утиснутим украсом, оштећен, очуване в 270 mm, инв. бр. 851; 44. бронзани двострани крст реликвијар са ушницом, са представом Распећа на једној, и Богородице на другој страни, в 60 mm, инв. бр. 30; 45. крст сличан претходном, али в 40 mm, инв. бр. 448.

Накит: 46. бронзана наушница са посебно ливеним чланковитим привеском, в 58 mm, инв. бр. 31а; 47. наушница као претходна, али са доњим крајем карике обмотаним жидом и другачијег привеска, в 43 mm, инв. бр. 31б; 48. два тракаста бронзана прстена украшена урезаним линијама, п 21 и 19 mm, инв. бр. 297 и 215; 49. бронзани прстен ромбодне главе украшене урезима, п 20 mm, инв. бр. 216; 50. бронзана копча облика лире без трна, д 38 mm, инв. бр. 583; 51. бронзани оков појаса са пет малих проширења и једноставним украсом, д 26 mm, инв. бр. 114; 52. делови наруквца од стаклене пасте плаве боје, једне увијене и друге са уметнутим и налепљеним капљицама стаклене пасте разних боја, инв. бр. 811 и 689.

Гроб из утврђења: 53. лончић израђен на спором витлу, украшен водоравном линијом између валовница, в 80 mm, о 83 mm, инв. бр. 869; 54. бронзани прстен са ромбодном главом без украса, п 20 mm, инв. бр. 774.

Из гробља испред улаза у град, откривено је 78 гробова.

Гроб 3: 55. пар сребрних, гроздоликих израђених у техници ливења, в 32 mm; 56. два бронзана, лоптаста дугмета, в 14 mm и 12 mm; 57. ливени, бронзани прстен ромбодне главе са урезаним укрштеним линијама, в 20 mm; 58. дужа ниска ситних перли од стаклене пасте са гроздићем наушнице, типа са посебно ливеним привеском, искоришћеним за привесак на огрлици. Налази имају инв. бр. Г/841 Зајечарског Народног музеја.

Гроб 44: 59. сребрна, гроздолика, ливена наушница, в 43 mm, инв. бр. Г/863.

Гроб 60: 60. карика прстена од бронзане траке, са искуцаном главом на којој недостаје лежиште за уметак, и уметак, в 24 mm; 61. дуга ниска ситних перли од стаклене пасте, са два лоптаста зрна од безбојног стакла. Налази имају инв. бр. Г/865.

Гроб 77: 62. изузетна дуга ниска ситних перли од стаклене пасте са три мало крупнија, лоптаста зрна од безбојног стакла; 63. пар неједнаких, сребрних, отворених каричица од којих већа на једном крају има јагоду у облику чауре мака, а друга има доњи део карике задебљао, в 13 mm и 10 mm. Налази носе инв. бр. Г/862.

Гроб 80: 64. пар сребрних, ливених, међу собом различитих наушница са штапићастим привеском са псеудогранулацијом, в 31 mm и 29 mm; 65. дуга ниска ситних перли од стаклене пасте, једном крупнијом главом и две са светлим, аплицираним нитима. Налази носе инв. бр. Г/937.

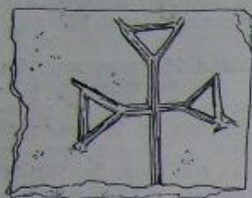
40. ГОЛУБАЦ, непознато налазиште, случајно откривени предмети XI—XII века чувају се у музејима у Пожаревцу и Београду.

1. Део античке опеке са урезаним крстом, која је служила као гробни беулег, дим. 195 × 150 × 40 mm, инв. бр. 2328, Народни музеј Пожаревац; 2. гвоздени буздован са пирамидалним перима распоређеним у три зоне, в 40 mm, и 68 mm, инв. бр. 364 Историјског музеја Србије у Београду.

41. ГРАБОВИЦА, локалитет Позајмиште на потезу Караула—Брзи Пруж. У оквиру истраживања Бердана II археолошким ископавањима С. Ерцеговић-Пав-

лових 1981. године је откривено 26 скелетних гробова словенске некрополе са краја IX и прве половине X века.

Лит: Ерцеговић-Павловић С, Минић Д, Ђердапске свеске III, 1986, 346—361.

40.1

Гроб 1: 1. пар гроздоликих наушница ливених од бронзе, в 37 mm; 2. гроздолика наушница урађена гранулацијом, в 24 mm; 3. бронзана наушница са посебно ливеним привеском, в 28 mm; 4. отворена бронзана карика, п 17 mm; 5. дуга ниска перли од стаклене пасте.

Гроб 6: 6. пар ливених, бронзаних наушница са четири јагоде; 7. дуга ниска перли од стаклене пасте.

Гроб 14: 8. два пара наушница са по четири шупље јагоде, централне су крупне, в 43—47 mm; 9. ножић, д 80 mm.

Гроб 17: 10. дуга ниска перли од стаклене пасте; 11. бронзани прстен, кружне главе са окцима; 12. гвоздени трн пређице.

42. ДВОРОВИ (Бијељина), код којих су откривени делови две урне и спалене људске кости. Налазе чува Земаљски музеј у Сарајеву.

Лит: Сremošnik I, ArchYug XI, 19706, 100—101.

1. Делови урне рађене гнетањем и украшене валовницама.

43. ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, налазиште Велики градац на месту античке тврђаве Талиате. У рановизантијском слоју нађени су уломци словенских лонаца. Стара тврђава је обновљена и коришћена као град у X—XI столећу (Бродарево). Некрополу са 105 гробова XI—XII века истражио је Р. Љубинковић 1966. године, која је настала после 1072. око обновљене цркве.

Лит: Минић Д, Старинар XX, 1970, 233—247; Janković Đ, Balcanoslavica 3, 1975a, 91—94; Јанковић М, 1981.

Гроб 43: 1. пар сребрних наушница волинског типа, в 40 mm; 2. бронзани, лунуласти привесак са имитацијом гранулације у ливењу, в 26 mm; 3. четири мања лунуласта привеска ливена од легуре бронзе и олова, в 19 mm; 4. бронзани прапорац украшен урезима, в 22 mm; 5. гвоздено дугме, в 12 mm; 6. дужа ниска перли од стаклене пасте; 7. отворена, бронзана карика, в 12 mm.

Гроб 72: 8. каричица од сребрне, тордиране жице, са кукицом на крају; 9. део карике бронзане наушнице, обмотан густом, спиралном жицом, 10. тракаст, бронзани прстен са оквиром за уметак од стакла; 11. две наруквице од стаклене пасте са сликаним украсом; 12. ниска перли од стаклене пасте; 13. златна наушница са кулом, у секундарној употреби; 14. античка фибула, у секундарној употреби.

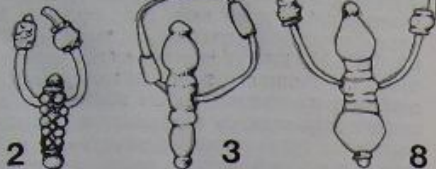
15. Делови словенског лонца рађеног на спором витлу, украшеног вишеструком валовницом; VII столећа.

44. ДОЊИ МИЛАНОВАЦ, налазиште Рибница, насеље са гробљем и прквима од XI до XIV века. При археолошким истраживањима Д. Минић 1968—1971. године откривен је већи број објеката насеља и две цркве, од којих се овде приказује она из XII столећа са гробом из истог времена. Налази се чувају у депоу будућег Ђердапског музеја.

Лит: Минић Д, Старинар XXXIII—XXXIV, 1984д, 259—263, са старијом литературом.

Гроб 47: 1. поломљена античка опека са накнадно урезаним крстом и формом IC Xb, дим. 286 × 250 × 45 mm.

41

2

3

8

45. ДУБОВАЦ (Ковин), налазиште Кошићев брег. Приликом заштитних ископавања В. Лековића 1986. године, откривена је полукопана кућа са краја VII столећа.

1. Лонац рађен зидањем на спором витлу украшен валовницама и водоравним сноповима в 205 mm, о 140 mm, тер. бр. 22; 2. уломци лонца рађених на спором витлу, украшених чешљем; 3. део лонца рађеног гнетањем, тер. бр. 19; 4. тава израђена гнетањем, п 200 mm, тер. бр. 8.

46. ДУБОВАЦ (Ковин), налазиште Ушће Караша — Куделиште, случајни налази са краја прошлог и почетка овог века. Део материјала касног VIII и раног IX столећа чува Народни музеј у Вршцу.

Лит: Ковачевић Ј, Старинар XII, 1961, 3—4, сл. 7; Dimitrijević D, Kovačević J, Vinski Z, 1962, 17; Барачки С, 1977, 18.

1. Бронзани, позлаћени привесак у облику лунуле са магичним оком, в 33 mm, инв. бр. Аа. 3422; 2. три бронзана, штитаста окова украшена у „Блатница“ стилу, в 18—28 mm, инв. бр. Аа. 3423—3425; 3. бронзани, позлаћени штитасти оков са украсом волута, в 22 mm, инв. бр. Аа. 3426; 4. лунуласта наушница са звездolikим привеском, ливена од олова у грубом калупу, в 25 mm, инв. бр. Аа. 3432.

47. ДУБРАВИЦА (Смедерево), налазиште Орашје, средњовековни град Морава настао над старим Маргумом. Истраживањима Народни музеј у Београду, почетком педесетих година, утврђени су остаци насеља и гробља почев од X столећа. Налазе чува Народни музеј, а случајни налаз мача са почетка XIII века Музеј града Београда.

Лит: Мано-Зиси Ђ, Марић Р, Гарашанин М, Старинар I, 1950, 163; Марић Р, Старинар II, 1951, 126; Jovanović V, Balcanoslavica 6, 1977, 147—148, 152; Јанковић М и Ђ, ГГВ XXV, 1978, 42.

1. Мач без очуване јабучице, кратке, сужене крсноце, са дужом равном накрсном и сечивом узаног жлеба у коме се на једној страни виде трагови таушираних цик-цак линија а на другој трагови слова, д 855 mm, инв. бр. I 2126.

48. ДУПЉАЈА (Бела Црква у Банату), налазиште Град, земљано утврђење величине око 100 × 100 m. Мањим сондажним истраживањима Покрајинског Завода за заштиту споменика културе 1972. године откривени су трагови насеља и део гробља XII—XIII столећа.

Лит: Барачки С, 1977, 18.

Гроб 6: 1. сребрна „S“ наушница која је изгледа била позлаћена, в 30 mm, инв. бр. Аа. 2760.

Налази из насеља: 2. лонац израђен на бржем витлу, са високим раменом украшеним урезаним водоравним линијама изнад којих су јамиче, в 205 mm, о 158 mm, инв. бр. Аа. 2759; 3. део трбуха лонца украшеног тракама утискивањем „радлом“, дим. 110 × 95 mm.

49. ЗВЕЧКА (Обреновац), налазиште Јендек, словенско скелетно гробље IX века. Ископавањима Ј. Тодоровић 1966. године истражена два гроба од којих је у једном било налаза. Материјал у Музеју града Београда.

Лит: Бајаловић — Бирташевић М, Збирке МГБ II, 1970, 58; Бајаловић — Хаџи-Пешић М, Каталог МГБ 17, 1977, 83; Минић Д, ГГВ XXV, 1978, 87—94.

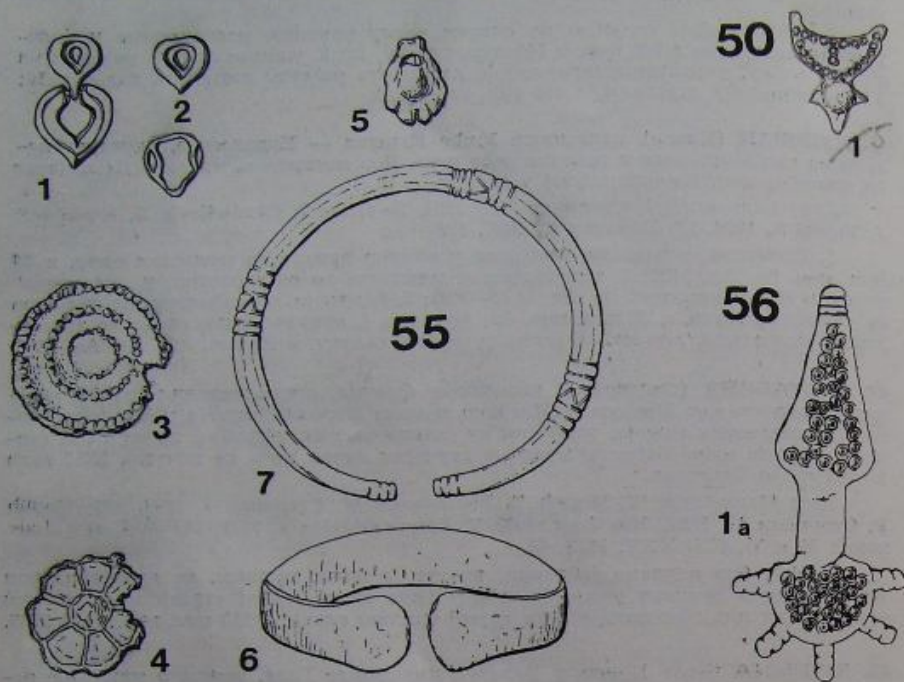
Гроб 2: 1. лончић израђен на ручном витлу, до дна украшен тракама водоравних линија урезаних дрвеним чешљем, в 123 mm, о 82 mm, инв. бр. I 881.

50. ЗЕМУН, налазиште Капела, Водне станице I—III, Говећи брод. Случајни налази VIII—X века које чува узеј града Београда.

Лит: Dimitrijević D, Kovačević J, Vinski Z, 1962, 104—105; Бајаловић — Хаџи-Пешић М, Збирке МГБ XV, 1984.

1. Оков од лошег сребра(?) израђен у техници ливења са проламањем али у грубом калупу или лоше изливен, в 15 mm, инв. бр. З 2418; 2. мали штитасти оков са украсом типа „Блатница“ ливен од сребра, в 14 mm, инв. бр. З 2408; 3. мали штитасти оков типа „Блатница“, ливен од бронзе, в 12 mm, инв. бр. З 3226; 4. већи штитасти оков са украсом типа „Блатница“, ливен од бронзе, в 24 mm, инв. бр. З 2406; 5. лунуласта наушница са звездolikим привеском, ливена од бронзе у дводелном калупу, са једном готово равном страном, в 25 mm, инв. бр.

З 2421; 6. гроздолика наушница са лунулом на пробој, ливена од бронзе у дводелном калупу, в 21 mm, инв. бр. З 3296.

51. ЗЕМУН, налазиште Шљункара, заштита истраживања С. Вранић и Д. Мркобрад 1985. године. Вишеслојни локалитет на којем је најмлађе, средњовековно насеље најмање очувано. Ископавањима су откривени, на великој површини трагови насеља са полукопанним кућама, глиненим и каменним пећима. Изложени материјал припада нивоу насеља IX и XI—XII столећа, а чува га Музеј града Београда.

Кућа са каменом пећи у Кв. Ж-13: 1. део обода котлића рађеног руком, са очуваним отвором за провлачење узице; 2. део обода лончића израђеног на спором витлу, украшеног водоравним тракама и валовницама урезивањем чешљем; 3. уломци горњег дела већег лонца израђеног на спором витлу и украшеног водоравним тракама и валовницама утиснутим чешљем; 4. део камена жрвња.

Глинена пећ број 2 са подом од уломака грнчарије: 5. лонац широког отвора, или дубока здела израђена на спором витлу и украшена валовницама, урезаним чешљем, на трбуху, усни и унутрашњој страни обода; 6. делови лонца израђеног на спором витлу и украшеног дрвеним чешљем, у виду валовница и водоравних трака; 7. доњи делови лонца израђеног на спором витлу и украшеног валовницама и водоравним тракама урезаним дрвеним чешљем.

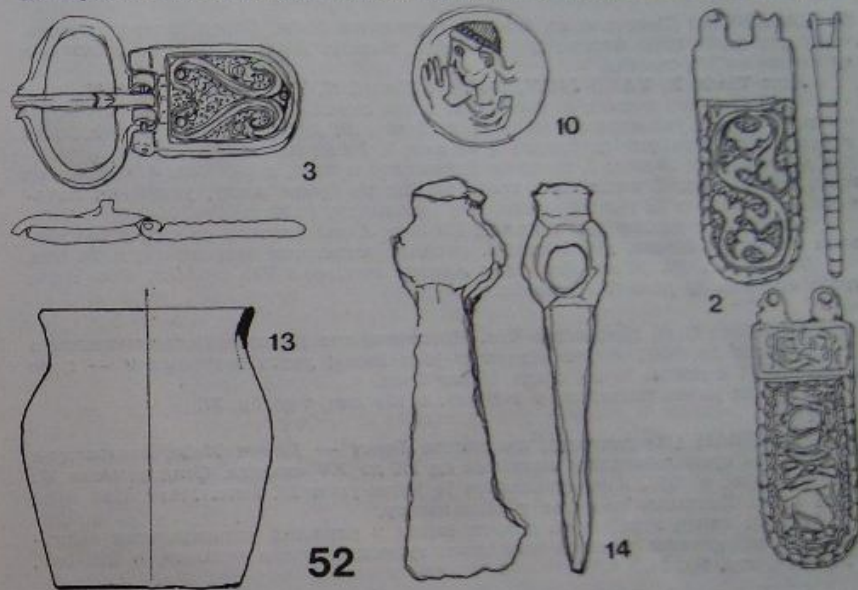
Глинена пећ у Кв. Л-13: 8. део обода котлића рађеног руком; 9. већи комад згуре гвожђа; 10. два дела грубог сача(?); 11. доњи део трбуха и део дна лонца рађеног на спором витлу са украсом валовница и водоравних трака урезаних дрвеним чешљем; 12. део трбуха лонца израђеног на спором витлу и украшеног водоравним, ретким линијама урезивањем шиљате алатке.

Глинене пећи IV и V: 13. лонац израђен на ручном витлу са украсом дубоко урезаних водоравних линија изнад којих су на рамену јамице; 14. лонац у свему сличан претходном, само мање очуван; 15. котлић израђен на исти начин, исто украшен као и лонци, са заобљеним дном и водоравним ободом проширеним на месту ушица за вешање.

52. ЗЕМУН ПОЉЕ, налазиште Земун Поље, сондирања Земунског музеја 1963. године. На периферији античког локалитета откривена су три гроба касног VIII — раног IX столећа. Материјал се чува у Земунском музеју.

Лит: Dimitrijević D, Archlug VII, 1966, 53—76.

Ратнички гроб 1: 1. велики језичак за појас, ливен од бронзе и позлаћен, украшен мотивом од пет медаљона са портретима на једној и лозицом „Блатница стила“ на другој страни, д 94 mm, инв. бр. З. 2523; 2. четири мала језичка за појас, ливена од бронзе и позлаћена, украшена мотивом од по два портрета на једној, и лозицом „Блатница стила“ на другој страни, д 45 mm, инв. бр. З. 2524/а-д; 3. појасна копча из два дела везана на шарнир, ливена од бронзе и позлаћена, на окову украшена лозицама „Блатница стила“, д 35 mm, инв. бр. З. 2526; 4. држач ножа у облику елисе, ливен од бронзе, са траговима позлаће, д 60 mm, инв. бр. З. 2527; 5. четири окова за рупице појаса, ливена од бронзе са проламањем, в 18 mm, инв. бр. З. 2528/а-д; 6. тринаест малих окова за кашпиће појаса штитастог облика, ливених од бронзе са проламањем, в 14 mm, инв.

бр. З. 2529/1—13; 7. оков са малим прстеном, ливен од бронзе са проламањем, д 21 mm, инв. бр. З. 2530; 8. гајка са појаса, од дебљег, бронзаног правоугаоног лима, в 28 mm, инв. бр. З. 2531; 9. правоугаони оков са већим прстеном, ливен од бронзе, д 26 mm, инв. бр. З. 2532; 10. пет кружних окова за појас, ливених од бронзе и позлаћених, са представом портрета у профилу, п 28 mm, инв. бр. З. 2525/а-е; 11. једноделна копча штитастог окова, ливена од бронзе, д 31 mm, инв. бр. З. 2533; 12. две перле од стаклене пасте плаве боје, обликоване у виду семенке од лубенице, д 11 mm, инв. бр. З. 2534; 13. лончић израђен гнетњем, без украса, в 113 mm, о 96 mm, инв. бр. З. 2535; 14. секира мало проширене оштрице чији је други крај обликован у виду чекића, д 155 mm, инв. бр. З. 2536.

53. ЗЛОТ (Бор), Лазарева пећина или Злотека пећина. Приликом ископавања Н. Тасића 1963—1969. године, откривени су и бројни средњовековни налази XI—XII столећа, који су тада датовани у праисторијско и турско доба.

Лит: Вуксан М, Гласник САД 6, 1990, 194—195, са старијом литературом.
1. Мањи лонац рађен на спором витлу, украшен урезивањем; 2. гвоздени нож са коштаном дршком; 3. гвоздени врхови стрелица; 4. делови нарукваница од плаве и зелене стаклене пасте, од којих неки украшени сликањем.

54. ЗЛОТ (Бор), налазиште Преваље, на којем је И. Јанковић мањим сондирањем открио рано словенско насеље, 1965. године. Налази се чувају у Музеју рударства и металургије у Бору.

Лит: Вуксан М, Гласник САД 6, 1990, 192—195.
1. делови лонца ненаглашеног рамена, рађеног на најпростијем витлу, украшени чешљем, из VIII столећа.

55. ЈАЗОВО (Кикинда), налазиште Пролетерска улица бр. 24—28. Заштитна ископавања вршио је М. Гирић 1966. године. Истражено је десетак гробова X века. Материјал чува Народни музеј у Кикинди.

Лит: Марјановић-Вујовић Г, Томић Г, Каталог НМ, 1982, 40; Станојевић Н, 1989, 48—49.

Гроб 5: 1. дванаест двојних, срцоликих привесака ливених од сребра и позлаћених, в 28 mm; 2. срцолики окови отиснути у сребрном лиму и позлаћени, в 11 mm; 3. дванаест кружних аплика са шупљим гранулама, отиснуте у сребрном лиму, позлаћене, п 32 mm; 4. четири аплика у облику розете отиснуте у сребрном лиму, са позлатом, п 25 mm; 5. тринаест каури-пужиха; 6. бронзана, отворена тракаста наруквица, п 62 mm; 7. ливена, бронзана наруквица округлог пресека са попречним жлебовима, п 75 mm.

56. КАМЕНОВО (Петровац на Млави), налазиште Међа. Поред Млаве су ископана два гроба 1960. године; оба скелетна, женски (1) и мушки (2), приписани су Гепидима VI столећа.

Лит: Vinski Z, VAHD LXIX, 1967, 40; Simoni K, VAMZ X—XI 1978, 78.

Гроб 1: 1. пар запона; а) словенски запон ливен од бронзе, са пет „прстију“ на доњем делу, украшен кружницама, д 78 mm; б) лучни ромејски запон ливен у једностраном калупу од бронзе, д 42 mm; 2. боца од стаклене пасте, коришћен као дугме, п 15 mm; 3. гвоздене једноделне маказе, д 170 mm; 4. ножић без врха, до 110 mm; 5. мања сива здела рађена на брзом витлу, украшена печатима, в 96 mm, о 72 mm; 6. биконични пршљенак, п 30 mm.

Гроб 2: 7. гвоздени врх копља, д 297 mm; 8. велики нож са уздужним урезицама на једној страни, д 252 mm; 9. оштећен листолики врх стреле, д 94 mm.

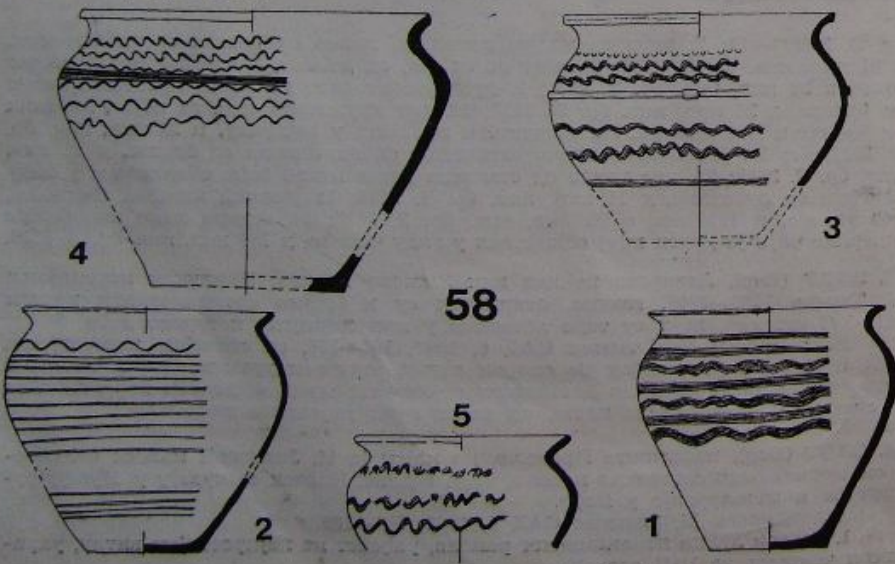
Запон кат. бр. 16 израђен је у Аквису почетком VII столећа. Оба гроба треба датовати у рано VII столеће.

57. КАЂ (Нови Сад), налазиште Чот. Ископавањима праисторијског налазишта П. Вилотијевића 1989. године откривен је и лонац друге половине V — прве половине VI столећа. Музеј града Новог Сада.

1. Лонац рађен гнетњем, в 147 mm, о 120 mm, тер. бр. 37.

58. КОВАЧЕВАЦ (Младеновац), налазиште Брест — Дивич Међе, вишеслојан локалитет са средњовековним налазима од IX до XV столећа. Сондирањима М. Јанковић 1986. и 1987. године захваћен је један укуп IX века. Материјал чува Музеј града Београда, одељење у Младеновцу.

Укуп 1: лонац израђен на спором витлу и украшен наизменичним валовницама и водоравним тракама изведеним густим, дрвеним чешљем, в 260 mm, о 240 mm, тер. бр. 24.

Површински налази: 2. делови лонца израђеног на спором витлу и украшеног на рамену валовницом под којом су скоро до дна водоравне линије урезане шљавом алатком, в 250 mm, о 260 mm, тер. бр. 1; 3. лонац израђен на спором витлу, ојачан пластичним ребром на трбуху и украшен валовницама изнад којих је низ јамица на врату и водоравна трака при дну, в 240 mm, о 280 mm, тер. бр. 2; 4. велики лонац израђен на спором витлу и украшен валовницама и водоравном траком, в 290 mm, о 350 mm, тер. бр. 3; 5. горњи делови лонца израђеног на спором витлу и украшеног валовницама урезивањем чешља, о 220 mm, тер. бр. 4; 6. гроздолика наушница, ливена од бронзе у дводелном калупу са малим отвором на средини карике, в 15 mm, тер. бр. 5; 7. перла полигоналног облика од стакла плаво-зелене боје, д 8 mm, тер. бр. 6; 8. проширена глава тракастог, бронзаног прстена, без украса, тер. бр. 7; 9. три глинене перле, плочастог, биконичног и овалног облика, тер. бр. 8—10.

59. КОВИН, налазиште Град, средњовековно утврђење на узвишењу изнад Понявице — рукавца Дунава. Град који са мањим прекидима траје током целог средњег века. Мала, заштитна сондирања спроводена у више махова дала су 1968. године и податке о гробљу XII—XIII столећа. Налазе чува Народни музеј у Вршцу.

Лит: Brukner O, Medović P, AP 10, 1968, 170—173; Вуксан М, Гласник САД 5, 1989, 117—123.

1. Златна наушница „S“ типа од дебеле, на једном крају искуцане жице, в 17 mm, инв. бр. Аа. 4759; 2. чанкаст бронзани новац Исака II Анђела (1185—1195), п 20 mm, тер. бр. 141/68; 3. део боце од плавог стакла, ливена са рељефним круговима, унутар којих је сликан украс, тер. бр. К 340/68.

60. КОЛАРИ (Смедерево) са непознатог налазишта потиче накит из гробља VIII—XII столећа. Материјал чува Музеј града Београда.

Лит: Бајаловић — Хаџи-Пешић М, Збирке МГБ XV, 1984, 13 и даље.

1. Луцуласта наушница са звездоліким привеском, ливена од бронзе у једноделном, грубом калупу, в 30 mm, инв. бр. I 1265; 2. пар ситних гроздолика наушница ливених од бронзе у дводелном калупу, в 23 mm, инв. бр. I 1262; 1274; 3. пар наушница са четири јагоде, ливених у дводелним калупима, в 32 mm, инв. бр. I 1263—1264; 4. бронзани прстен, затворена карика без украса, п 24 mm, инв. бр. I 1259; 5. бронзани прстен са квадратном главом украшеном окцима, в 21 mm, инв. бр. I 1261; 6. сребрни тракасти прстен са главом украшеном гранулама и филигранском жицом, в 25 mm, инв. бр. I 1267.

61. КОРБОВО, село на Дунаву познато по налазима из различитих епоха, са великом неистраженом римско-византијском тврђавом. Изгледа да је било настањено током целог средњег века. Зна се за случајне налазе ранословенских запона. Приликом ископавања В. Јовановића 1982. године, у једном скелетном гробу је поред осталих предмета нађен лонац VII столећа.

Лит: Јанковић Ђ, 1981, 194, Т XVI/15; Јанковић М, ЗНМ XI, 1983, 101 ил, Т II/6 — V/4—5.

1. Лонац рађен на витлу, украсен валовницама и водоравним сноповима изведеним чешљем, в 124 mm, о 110 mm, Филозофски факултет Београд.
2. Луцуласта наушница изливена од бронзе у једноделном калупу, в 24 mm, инв. бр. 100, Музеј Крајине Неготин.

62. КОРБОВО, локалитет Песак. Ископавања Музеја Крајине у Неготину 1957. године, а Филозофског Факултета у Београду 1960. и 1961. године, при чему је истражено укупно 53 скелетна гроба словенске некрополе краја XII и XIII столећа. Налази се у Музеју у Неготину.

Лит: Јанковић М, Старинар XXIV—XXV, 1975, 227—240.

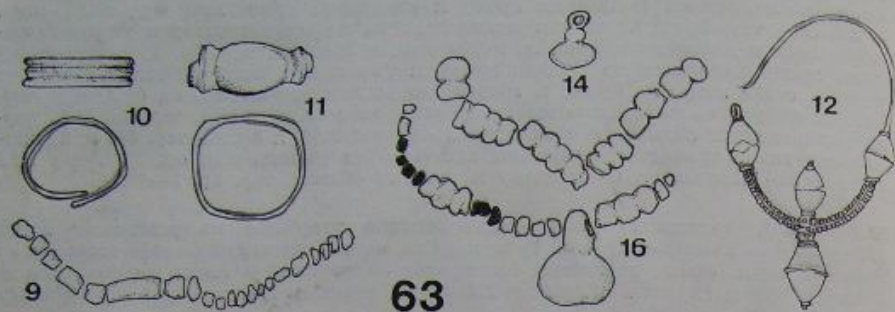
Гроб 1: 1. шест бронзаних, тракастих наруквица украшених урезаним цртицама и тачкама, п 50—60 mm, инв. бр. С. 102—107; 2. лептираст, бронзани привесак, в 30 mm, инв. бр. С. 99.

63. КОСТОЛ, локалитет Трајанов мост (Понтес). Заштитна истраживања у оквиру Ђердапа II од 1979. године воде М. Гарашанин, М. Васић и Г. Марјановић-Вујовић. При ископавањима античких утврђења, унутар бедема и на падинама између каструма и обале Дунава откривено је средњовековно насеље и некрополе од X до XII столећа. Истражене су полуукопане куће са кружним глиненим пећима у зидовима станишта или од наслаганог камена на поду. Из две нађене некрополе истражено је укупно 67 гробова од чега старијем, гробљу

X века, припада 25 скелетних гробова. Откривене су и четири оставе различитих предмета из XI stoleћа.

Лит: Јанковић М, Balcanoslavica 5, 1974, 99—100, сл. 7/7—14; Гарашанин М,

Васић М, Бердапске свеске I, 1980, 23—24; Гарашанин М, Марјановић-Вујовић Г, Бердапске свеске II, 1984, 44—47; Гарашанин М, Васић М, Бердапске свеске IV 1987, 81; Марјановић-Вујовић Г, Бердапске свеске IV, 1987, 117—119; Иста, Бердапске свеске IV, 1987, 135—136.

1. Неправилан лончић израђен на ручном витлу, в 66 mm, о 70 mm, тер. бр. А-268; 2. лончић израђен на ручном витлу, са урезаним валовницама чешљем на рамену и усни, в 125 mm, о 90 mm, тер. бр. А-2689; 3. скоро половина лончића, печеног у риђој боји и каљеног, са украсом валовница само на рамену, в 125 mm, о 110 mm, тер. бр. А-615; 4. скоро половина лонца израђеног на витлу сигнираном крстом у кругу и украшеног сноповима косих црта преко водоравних линија, в 190 mm, о 180 mm, тер. бр. А-1684; 5. скоро цео лончић рађен на витлу сигнираном крстом, украшен јамицама изнад водоравних линија, в 114 mm, о 110 mm, тер. бр. А-15; 6. готово цео лонац рађен на брзом витлу и украшен јамицама на рамену, в 162 mm, о 146 mm, тер. бр. А-234; 7. делови дна два лонца израђених на два различито означена витла, тер. бр. А-580, А-671.

Гроб 43: 8. каричица; 9. ниска перли од стаклене пасте; 10. отворен, тракаст прстен, п 20 mm; 11. ливени прстен ромбоидне главе, п 22 mm.

Гроб 52: 12. пар сребрних наушница са четири шупље јагоде, в 57 и 58 mm, тер. бр. 356; 13. оштећена наушница истог типа, в 25 mm, тер. бр. 356; 14. ливено, бронзано дугме, в 11 mm, тер. бр. 357; 15. веће, шупље дугме, в 22 mm; 16. ниска различитих перли од стаклене пасте.

Остава Б: 17. раоник кован од једног комада гвожђа, са повијеним ушицама, дим. 100 × 60 mm; 18. секира са благо наглашеним крилцима и проширеним, издуженим сечивом, дим. 175 × 140 mm; 19. мотика-тесло, искована од једног комада гвожђа, дим. 135 × 65 mm; 20. поломљен будак; 21. длето д 195 mm; 22. удица, оштећена; 23. бронзани крчаг изражене стопе, чланковите дршке са голубом на врху и животињом разјапљене чељусти којом се дршка држи за отвор. Крчаг је украшен урезаним биљним мотивима и под ободом има угравиран натпис на грчком језику, в 205 mm, о 65 mm.

64. КОСТОЛАЦ (Пожаревац), место поред кога се налазио велики антички град Виминациум. У VI stoleћу, рановизантијски Виминакион је добио нове беведе, израђене до обале Дунава („Светиња“). Ту је касније настао град Враничево, седиште епископије. Положај града до XII stoleћа није познат а затим је са Светиње пребачен на брег изнад Костолаца. На њему су Јован II Комнин и Манојло Комнин изградили снажно утврђење — Мали и Велики град. Са подручја Костолаца постоји велики број случајних налаза, који сведоче о значају места од VII stoleћа до краја средњег века. Налази се чувају у Народном музеју у Пожаревцу, Историјском музеју Србије, Народном музеју у Београду, и другде.

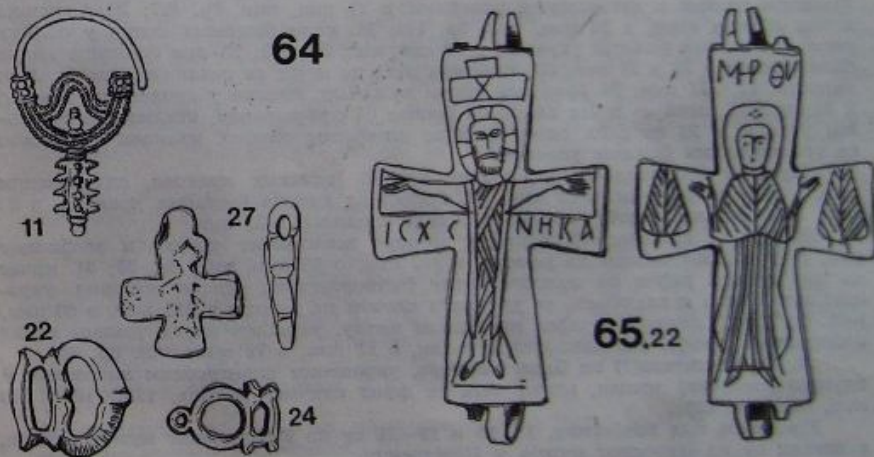
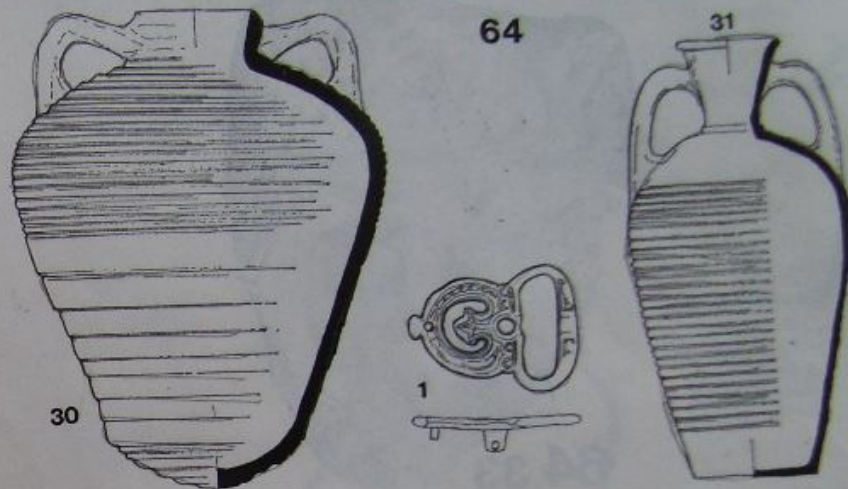
Лит: Васић М, Старинар I, 1906, 56—66; Ђоровић-Љубинковић М, Старинар II, 1951, 45; Поповић М, Старинар XXXVIII, 1988, 1—35 са старијом литературом.

Налази одмаклог VII stoleћа: 1. копча изливена од бронзе са проламањем Пергамон врсте д 48 mm; 2. бронзана копча ливена са проламањем, са три от-

вора на издуженом окуву, д 53 mm; 3. пет оловних привесака ливених у једноделним калупима, кругних са правоугаоним делом, д 33—35 mm.

Налази VIII—IX stoleћа: 4. два мала језичка од бронзе, један са позлатом, украшена круголиком лозицом, д 31 и 21 mm; 5. бронзани оков појаса у виду елисе, украшен стилизованом врежом, д 50 mm; 6. лоптаста посуда са две масивне дршке рађена на спором витлу, пригличане површине, в 150 mm, о 45 mm.

Накић IX—X stoleћа: 7. бронзана наушница са посебно ливеним члан-

ковитим привеском и бочним шупљим јагодама, поломљена; 8. минијатурна гроздолика наушница са два колена и ненаглашеним кариком, в 17 mm; 9. гроздолика наушница са лунолом, изливена од бронзе у дводелном калупу са проламањем, в 30 mm; 10. две кружно проширене главе тракастог бронзаног прстења, са урезаним представама пентаграма и птице.

Налази X—XI stoleћа: 11. три бронзане наушнице са шишаркастим привеском и проломљеном лунолом, израђене у дводелним калупима, в 42—45 mm; 12. три различите гроздолике наушнице са ојачаним доњим делом карике у имитацији филигран, ливене у дводелним калупима, в 28—40 mm; 13. бронзана наушница са четири јагоде ливена у дводелном калупу заједно са алком за

затварање карике, в 30 mm; 14. бронзана наушница комбинованог типа, са гроздоликим горњим делом привеска и коленима а чланковитим доњим делом привеска, ливена у дводелном калупу, в 32 mm; 15. наушница са четири јагоде, ливена од бронзе у дводелном калупу, в 47 mm, инв. бр. 114; 16. наушница са привеском у облику шишарке, ливена од бронзе у дводелном калупу, в 42 mm, инв. бр. 161; 17. бронзани крстић, привесак, једнаких кракова, украшен окцима, в 33 mm; 18. половина бронзаног крста реликвијара са рељефним ликом Бого-

родице и остатком натписа ΘV, в 50 mm; 19. ливени бронзани прстен са ниском купастом главом и наглашеним раменима, в 21 mm, инв. бр. 407; 20. бронзана копча облика лире, д 22 mm, инв. бр. 170; 21. мала бронзана копча у облику лире са ливеним биљним украсом, д 18 mm, инв. бр. 203; 22. две бронзане копче облика лире, д 23 и 21 mm; 23. бронзани оков за појас са стилизованим биљним украсом, 12 × 28 mm; 24. бронзана копча за књигу, ливена у дводелном калупу, д 22 mm; 25. оков за појас ливен од бронзе са проламањем, стилизованог биљног украса, д 26 mm; 26. оков за појас штитастог облика, изливен од бронзе са стилизованим биљним украсом.

Крстови XII stoleћа: 27. оловни крстић једнаких кракова, са нејасном пластичном представом, в 29 mm; 28. крстић од камена једнаких кракова, в 23 mm; 29. бронзани крстић са краћим бочним крацима, в 31 mm.

Посуђе XI stoleћа: 30. здџа амфора жљебљеног трбуха и заобљеног дна, са урезаним знаком на рамену, в 370 mm, о 90 mm, инв. бр. 33; 31. крчаг са две дршке, рађен на ножном витлу (четвороугаони отисак осовине), украшен жлебовима и глачањем, са урезаним словом на рамену в 340 mm, о 80 mm, инв. бр. 8; 32. лончић израђен на спором витлу, украшен низом јамица изнад водоравних линија, све изведено шиљком, в 92 mm, о 72 mm, инв. бр. 334.

33. Део капители(?) од белог мермера, украшеног акантусовим листовима у кружно извијеној врежи, изнад чега је фриз сличног мотива, 155 × 180 × 110 mm, инв. бр. 635.

Предмети под бројевима, 15, 16 и 19—21 су из Историјског музеја Србије, а остали су из Народног музеја у Пожаревцу.

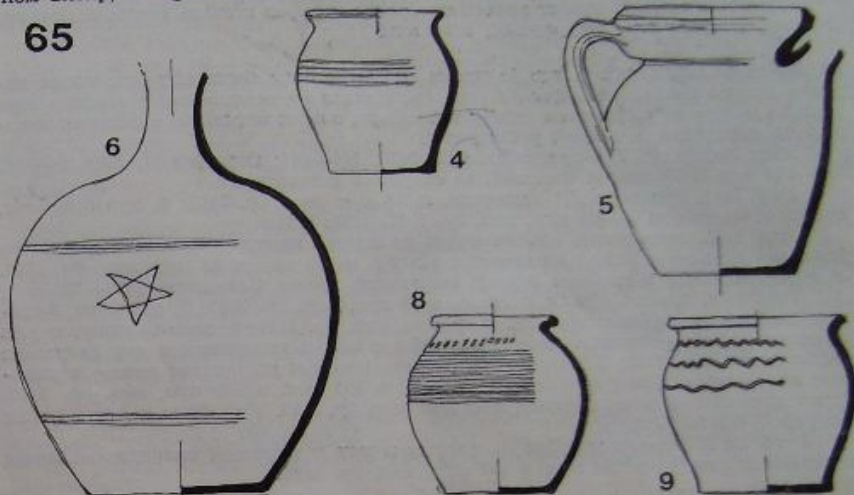
65. КОСТОЛАЦ (Пожаревац), локалитет Рудине (или Ланци), на коме се у XII—XIII stoleћу налазило подграђе Браничева, односно његов источни крај. Заштитна ископавања 1985. године водио је М. Поповић. Откривено је 14 кућа, три неправилна простора са пећима и други објекти. Живот насеља је прекинут у монголској најезди 1242. године. Налази се чувају у Народног музеју у Пожаревцу.

Лит: Иванишевић В, Гласник САД 3, 1986, 222—226; Поповић М. — Иванишевић В, Старијар XXXIX, 1989, 125—176.

Кућа 1: 1. лонац рађен на ножном витлу, украшен водоравним линијама на рамену, в 220 mm, о 155 mm; 2. лонац рађен на брзом витлу, са дршком и

писком, в 255 mm, о 305 mm; 3. котлић рађен на ножном витлу, скоро црне боје, са много лискуна у глини, в 205 mm, о 365 mm. Прва половина XIII stoleћа.

Кућа 5: 4. лонац рађен на ножном витлу, упрашен водоравним линијама на трбуху, в 130 mm, о 110 mm; 5. лонац рађен на брзом витлу са дршком и писком, в 220 mm, о 150 mm; 6. лоптаст крчаг без дршке, оштећеног обода, рађен на ножном витлу, украшен глачањем и са два пара урезаних линија, са накнадно урезаним пентаграмом, в око 360 mm; 7. део крчага рађеног на ножном витлу, са црвеним премазом, глачан. Прва половина XIII stoleћа.

Грчарија XII stoleћа: 8. лонац рађен на витлу, на горњем делу украшен низом јамица изнад водоравних, густих линија, в 145 mm, о 100 mm; 9. лонац рађен на витлу, украшен са три валовнице, в 145 mm, о 140 mm; 10. делови увозних здела, са различитим зграфито украсом; 11. делови увозних, зелено глејосаних крчага; 12. делови увозних крчага и бокала, обично са једном дршком и писком, пореклом из две радионице, украшених златастим премазом и сликањем тамноцрвеном бојом; 13. део дршке крчага са дугметастих испупчењем.

Различити предмети: 14. коштана шила, д 65, 85 и 96 mm; 15. коштана игла, д 64 mm; 16. коњска потковица, д 101 mm; 17. нож, д 235 mm; 18. гвоздена пређица, д 48 mm; 19. врх стреле са трном, у виду листа, д 93 mm; 20. камени брус, д 133 mm; 21. биконачни пршљенак од глине, в 21 mm; 22. бронзани крст реликвијар, са урезаним распењем на једној страни (натпис ICXC NHKA) и Богородицом на другој страни (натпис MHP ΘV), д 86 mm, ш 48 mm; 23. сребрна наушница са коленима, п 16 mm; 24. плосната алка од бронзе, упрашена урезивањем и убадањем, п 23 mm; 25. привесак — шкољка са рупицама за качење, д 61 mm; 26. пет делова наруквица од стаклене пасте, различитих; 27. прстен од бронзаног лима, украшен убодима, п 18 mm.

66. КУРЈАЧЕ (Пожаревац), случајан гробни налаз накита са новцем, чува Народног музеј у Пожаревцу.

Лит: Марјановић-Вујовић Г, Старијар XVIII, 1967, 217—219.
1. Пет наруквица са петљама, од увијене бронзане жице, п 55—60 mm; 2. пар крупних, наросканих наушница од бронзе, једна јако оштећена, в 45 mm; 3. наушница са једном округлом, ажурираним јагодом и псеудогрануларацијом, в 32 mm; 4. тракаст, бронзани, отворен прстен са две урезане фигуре на глави, в 19 mm; 5. тракаст, бронзани, отворен прстен са урезаном мрежом на глави, в 20 mm; 6. глава тракастог прстена, украшена гранулама и уметком од тамног стакла, п 18 mm; 7. чанкаст, бронзани новац Манојла I Комнина (1143—1180), п 24 mm.

67. КУСАДАК (Смедеревска Паланка), локалитет Бубоња, скелетно гробаје XI stoleћа. Ископавања Народног музеја из Смедеревске Паланке 1978. године. Налази се чувају у Народног музеју у Смедеревској Паланци.

Гроб 1: 1. сребрна „S“ наушница украшена гранулама, в 26 mm.
Гроб 2: 2. сребрна „S“ наушница украшена гранулама и на унутрашњој страни каричице, в 30 mm.

68. КУСАДАК (Смедеревска Паланка), локалитет Читлук, скелетно гробље XI—XIII столећа. Заштитно ископавање Народном музеју у Смедеревској Паланци 1983. године при чему је истражено 16 гробова. Предмети се чувају у Народном музеју у Смедеревској Паланци.

Лит: Катунар Р, Истраживања II, 1985, 175—181.

Уништен гроб: 1. купац прстен од бронзе израђен комбинаваним техникама ливења, аплицирања, ажурирања, в 31 mm.

69. ЛОВЂЕНАЦ (Сомбор), где је према суседном селу Фекетићу откривено изгледа велико гробље познијег XI столећа. Налази са ископавања почетком овог столећа чувају се у Градском музеју у Сомбору, али новац нађен приликом ископавања вероватно се налази у Сегедину.

Лит: Јовановић В, *Balkanoslavica* 6, 1978, 141—164; Станојевић Н, 1989, 54—55, 122—123 под Ловђенац и Фекетић, са старијом литературом.

Гроб 3: 1. бронзана „S“ каричица, п 24 mm инв. бр. 3152; 2. три бронзана, отворене карике, п 22—25 mm, инв. бр. 3151, 3153, 3154.

Гроб 5: 3. неправилан лончић рађен на спором витлу сигнираном крстом, са јамцима на рамену изнад водоравних линија, в 115 mm, о 97 mm, инв. бр. 3148. У гробу је нађен и сребрни новчић мађарског краља Саломона (1063—1074).

Гроб 7: 4. бронзана „S“ каричица, в 20 mm, инв. бр. 3157; 5. отворена, бронзана карика, квадратног пресека, п 23 mm, инв. бр. 3156; 6. ниска ситних перли од скоро безбојне стаклене пасте међу којима има и двочланих и две издужене и плаве, инв. бр. 3158; 7. неправилан лончић израђен на спором витлу и украшен валовницом изнад водоравних линија, в 100 mm, о 100 mm, инв. бр. 3160. 8. позлаћен шестоугаони предмет, п 40 mm, инв. бр. 3155. У гробу је нађен и новац Андреје I (1047—1060).

Гроб 11: 9. лончић израђен на спором витлу и украшен валовницом изнад водоравних линија, в 130 mm, о 107 mm, инв. бр. 3169.

70. ЉУТИЋИ (Пљевља). Приликом истраживања праисторијских хумки на превојима изнад Ђеотине, откривене су и хумке VII—VIII столећа. У њима није било спаљених остатака покојника већ само уломака грнчарије по ободу хумке, пречника око 2—3 m. Ископавања Д. Срејовића и М. Церовића 1985. — 1988. године; Завичајни музеј Пљевља.

1. Делови лонаца рађених гнетањем, на спором витлу и брзом витлу, украшени и неукрашени, словенске и ромејске производње. Датују се у раније VII столеће.

71. МАЈУР (Светозарево), изнад којег је на брду Говедарник било рановизантијско утврђење, са којег се случајни налази чувају у Завичајном музеју у Светозареву.

1. Бронзани запон са подвијеном стопом и рогом на глави, почетак VII столећа, д 40 mm, инв. бр. П 159; 2. оловни крстић изливен у једностраном калулу, в 28 mm, инв. бр. П 160; 3. оловни прстен са правоугаоном главом украшеном урезима, в 27 mm инв. бр. П 151. Последња два предмета су вероватно из VII столећа.

72. МАЛИ ИЂОШ (Сомбор) налазишта у самом селу, од којих је Кулски пут — Стару некрополу, копао К. Губица почев од 1906. године, при чему је открио 2 гроба I и 79 гробова II Каганата. Предмете чува Сомборски музеј. Налазиште Калварија — Оштинска циглана, такође на Кулском путу, са 21 истраженим гробом II Каганата, копали су 1954. и 1956. године Р. Рашајски, М. Шуљман и Ј. Секереш, а предмете чува музеј у Суботици. Мали Иђош III, гробље II Каганата, у улици Н. Тесле, код железничке станице, са 13 истражених гробова, копали су 1970. године Ј. Ковачевић и П. Поп-Лазич. Изнад гробова су утврдили и остатке насеља XI—XII века. Налазе чува Историјски музеј Србије.

Лит: Поп-Лазич П, ЗИМС 11—12, 1975, 67—82, са старијом литературом.
Гроб 91: 1. витак лончић рађен на спором витлу са чељем урезаним валовницама над водоравним тракама, в 145 mm, о 105 mm, инв. бр. 2290. IX столеће.
2. лончић сродан претходном, израђен на витлу сигнираном пентаграмом, в 153 mm, о 95 mm, инв. бр. 3150, није сигурно налазиште.
3. црепуља и делови лонаца украшени „радлом“ из млађег насеља.

73. МАЧВАНСКА МИТРОВИЦА, налазиште Зидине, средњовековно, дуготрајно насеље са три црквене грађевине и истовременом некрополом, под савременим насељем, на којем су систематски радови изведени између 1968. и 1970. године у оквиру пројекта археолошког истраживања Сирмиума. Изложени материјал IX—XII столећа чува Музеј Срема у Сремској Митровици.

Лит: Милић Д, *Sirmium* XI, 1980, са старијом литературом; Поповић В, *Sirmium* XI, 1980а, VI—IX, са старијом литературом; Ерцеговић-Павловић С, *Sirmium* XII, 1980, са старијом литературом; Поповић В, *Sirmium* XII, 1980б, V—VII, са старијом литературом.

1. Лонац израђен на ручном витлу, украшен валовницом на рамену и испод ње водоравним линијама урезаним дрвеним шиљком, в 166 mm, о 122 mm, инв. бр. MM 375; 2. горњи део већег лонца израђеног на ручном витлу и украшеног крупним валовницама урезаним дрвеним чељем, о 170 mm, инв. бр. MM 873; 3. оловна ампула за миро са рељефним крстовима са обе стране, в 58 mm; 4. коштана свирала са два отвора, д 72 mm; 5. пар сребрних, гроздоликих наушница са привеском у облику клипа кукуруза, в 33 mm; 6. бронзана наушница са посебно ливеним привеском у облику бочице, в 30 mm; 7. бронзана, гроздолика наушница код које су ливењем, на доњем делу карике, имитирани навоји жице, в 38 mm;

Гроб 18: 8. сребрни и позлаћен крст привесак са представом распећа на једној и грчком текстом на другој страни, в 54 mm;

Гроб 215: 9. дуга ниска перли од стаклене пасте и каури-пужића; 10. наушница „S“ типа са навојима жице на доњем делу карике, в 22 mm; 11. купасти прстен од бронзе са четири окца на глави, в 23 mm; 12. два пробушена мађарска новчића од сребра, из времена од Коломана (1095—1114) до Гезе II (1141—1161).

Случајан налаз: 13. пар златних, лунуластих наушница израђених у техници филиграна и гранулације, в 46 mm, инв. бр. 212 — Народни музеј у Београду који овај налаз чува.

74. МИРИЈЕВО (Београд), налазиште Ђуртово брдо, ископавања Музеја града Београда 1955, 1958—1959. године водила М. Бајаловић-Бирташевић. Истражено је 160 гробова некрополе XII—XIV столећа. Материјал се чува у Музеју града Београда.

Лит: Бајаловић-Бирташевић М, Београд 1960.

Гроб 20: 1. пар сребрних наушница са једним гранулираним коленцем, в 26 и 27 mm, инв. бр. С. 90, 91; 2. пар бронзаних „S“ наушница, в 30 и 35 mm, инв. бр. С. 88 и 89; 3. наруквица од бронзанае шипке на једном крају обликована у „S“ завршетак, п 57 mm, инв. бр. С. 87; 4. наруквица од стаклене пасте тамно-зелене боје, п 62 mm, инв. бр. С. 86; 5. тракаст бронзани прстен са главом од плаве стаклене пасте, в 20 mm, инв. бр. С. 85; 6. дуга ниска разнобојних, ситних перли, каури-пужића и бронзаних привеска — прапорац, два римска новчића, кружно савијених трака, инв. бр. С. 92—97.

Гроб 100: 7. две бронзанае каричице, в 12 и 13 mm, инв. бр. С. 112; 8. Дуга ниска перли од стаклене пасте, међу којима има и оних са златним листићима и „окцима“, допуњена бронзаним прапорцима, каури-пужићима, коштаном привеском, котурићима бронзаног лима и на кружној плочици, матрицом отиснутом представом Богородице која крунише владара, као на новцу(?), инв. бр. С. 111, 113, 127—129.

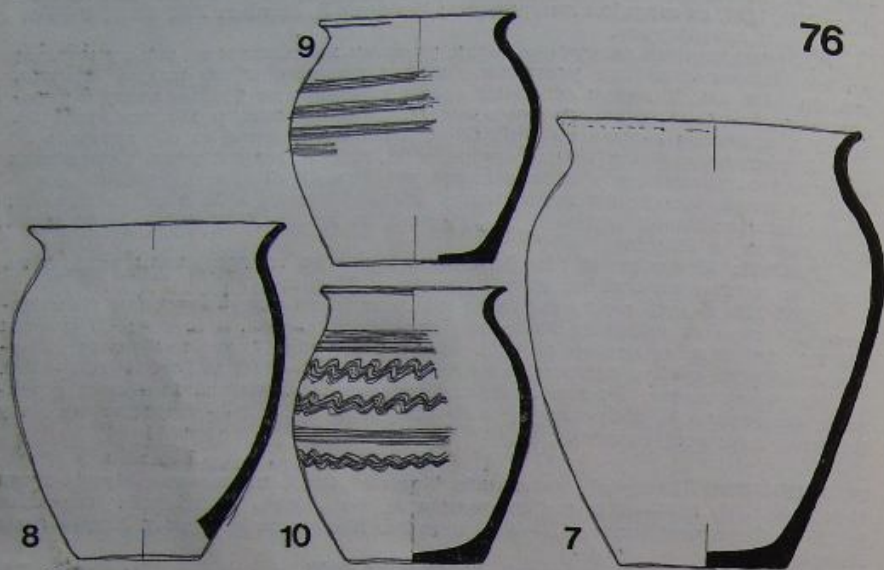
75. МИХАЈЛОВАЦ (Брза Паланка), налазиште Благо. Касноантичко утврђење сондирано у два маха, 1964. и 1981. године у оквиру Београдских истраживања. Приликом радова Љ. Зотовић и Љ. Продановић 1964. и М. Томовић 1981. год., једним делом је захваћено и средњовековно гробље са укупно 8 истражених словенских гробова. У једном од њих нађен је накит раног X столећа.

Лит: Продановић Лј, Zotović Lj, AP 6, 1964, 55—57; Томовић М, *Београдске свеске* III, 1986, 404.

Гроб 4: 1. гроздолика наушница израђена у техници гранулације од лошег сребра, в 48 mm; 2. наушница која на доњем делу карике има намотану жицу и оштећен цеваста привесак, в 24 mm.

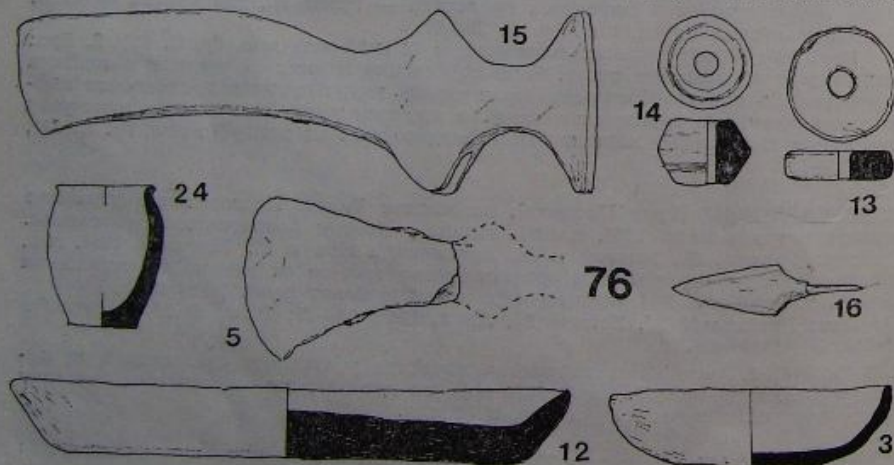
76. МИХАЈЛОВАЦ, налазиште Кула. Током 1981. и 1982. године истраживао је насеље смештено на обали Дунава наспрам Великог Острва. Откривено је десетак мање или више укопаних кућа, и више надземних станишта. У кућама су нађене различите пећи, направљене од камена, глине, са решетком и дијнаком, итд. Наишло се и на јаме и трапове. Насеље је двослојно. Датовање је од 615—680. године. Центар за археолошка истраживања у Београду.

Лит: Ристић М. — Богосављевић Д, АР 23, 1982, 124—125; Јанковић Ђ, Ђердапске свеске III, 1986, 443—446; исти, Зборник Б. Бабића, 1986, 105—107.
Полуукопана кућа у квадрату II д 4: 1. Лонац рађен гнетањем, в 260 mm, о 280 mm, тер. бр. 63; 2. лонац рађен на витлу, украшен валовницама и водоравним сноповима изведеним чешљем, в 195 mm, о 180 mm, тер. бр. 64; 3. зделица израђена гнетањем, в 35 mm, о 85 mm, тер. бр. 65.

Надземно станиште у квадрату II г-в 12—13: 4. минијатурни лончић рађен гнетањем, в 55 mm, о 40 mm, тер. бр. 51; 5. део секире, тер. бр. 52; 6. део ножа, тер. бр. 54.

Налази из различитих целина, из слоја и случајни налази са обале: 7. Велики лонац рађен гнетањем, в 340 mm, о 230 mm, тер. бр. 50; 8. Лонац рађен гнетањем, в 260 mm, о 190 mm, тер. бр. 66; 9. лонац рађен на спором витлу,

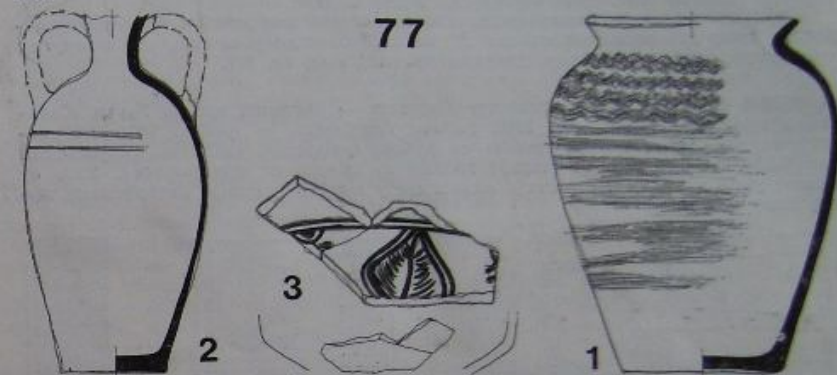

украшен водоравним сноповима, в 190 mm, о 150 mm, тер. бр. 53; 10. лонац рађен на спором витлу, украшен наизменично валовницама и водоравним сноповима изведеним чешљем, в 205, о 140 mm; тер. бр. 52; 11. посудица израђена гнетањем, в 32 mm, тер. бр. 32; 12. тава рађена гнетањем, в 26 mm, о 220 mm,

тер. бр. 11; 13. плоснат глинени пршљенак, п 43 mm, тер. бр. 6; 14. биконични пршљенак, п 35 mm, тер. бр. 14; 15. секира, д 230 mm, тер. бр. 3; 16. врх стрелице са триом, д 75 mm, тер. бр. 1; 17. део жвала, тер. бр. 16; 18. два оштећена ножа, тер. бр. 41, 54; 19. уломци рановизантијског посуђа са почетка VII stoleћа. Укоп IX—XI stoleћа: 20. уломци лонаца рађених на спором витлу, украшених валовницама изведеним чешљем, из IX—X stoleћа; 21. лонац рађен на спором витлу, украшен водоравним линијама и низом јамица, све изведено шиљком, в 225 mm, о 140 mm, тер. бр. 67; 22. комади згуре.

77. МОКРАЊЕ. На Мокрањској стени изнад села, налазило се касноантичко и велико рановизантијско утврђење (Петрес). Ту је откривен слој са почетка XI stoleћа, јер је утврђење обновљено током борби Византије са Самуиловом државом. Мали заштитни радови обављени су 1976. и 1980. године. Налази се чувају у Музеју Крајине у Неготину.

Лит: Јанковић М. и Ђ, АР 18, 1976; Сретеновић М, Ђердапске свеске II, 1984, 224.

Лонац рађен на спором витлу, украшен урезивањем чешљем, валовницама изнад водоравних снопова, в 240 mm, о 150 mm; 2. крчаг са две дршке, рађен на спором витлу, љубичасте боје, в око 250 mm; 3. део зделе која је имала наглашену стопу, рађена на брзом витлу, украшене сликањем и глеђи.

78. МУШИЋИ (Бајина Башта), налазиште Крише на левој обали Дрине. Заштитним ископавањима Земаљског музеја у Сарајеву 1966. године И. Чremoшник је на римским грађевинама, срушеним у Великој сеоби народа, открила млађе укопе, претежно са налазима грнчарије V—VII stoleћа. Један део грнчарије припада средини V века, други део касно ромејској грнчарији позног VI — раног VII stoleћа, а трећи ранословенској из првих деценија VII века. Предмети се чувају у Земаљском музеју у Сарајеву.

Лит: Čremošnik I, GZM XXV, 1970, 45—111.

1. Уломци три посуде широког отвора, рађених различитим начином без витла, пригачане површине, инв. бр. 4908, 4995, 5005, 5286. 2. Део на унутрашњу страну повијеног обода већег лонца, рађеног без употребе витла, усне испуцале у ватри, инв. бр. 5031; Датују се око средине V stoleћа.

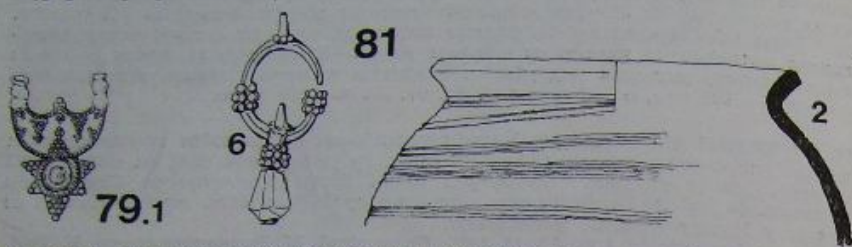
3. Уломци обода четири лонца рађена гнетањем, инв. бр. 5014/1, 5017/1, 5020/1, 5669/1. 4. део обода и рамена лонца украшеног чешљем, споро витло(?), инв. бр. 4988; 5. део лончића који је имао дршку, рађеног гнетањем(?), инв. бр. 5095; 6. део таве рађене гнетањем, са стране украшене удубљењима, инв. бр. 5694; 7. оштећена шила израђена од парожака срндаћа и јелена, инв. бр. 5007/1. 2. Прве деценије VII stoleћа.

79. НОВИ БАНОВЦИ (Земун), налазиште Пургер, случајан налаз VIII века који се чува у Музеју града Београда.

Лит: Бајаловић — Хаџи Пешић М, Збирке МГБ XV, 1984, 55.

1. Лунуласта, бронзана наушница са звездоликим привеском, ливена у дводелном калупу са једном скоро равном страном, а са другом у богатој, одличној псеудогранулацији, в 25 mm, инв. бр. З 3271.

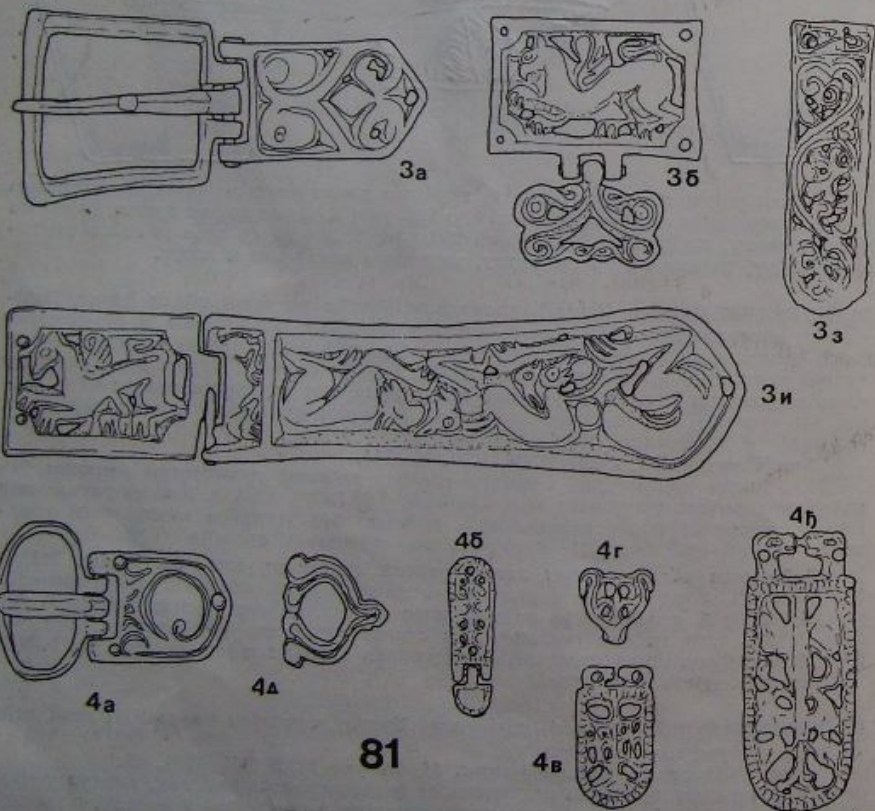
Једна скоро идентична наушница (из истог калупа или пар са нашом) такође са налазишта Пургер, поклоњена је крајем XIX века Археолошком музеју у Загребу: Vinski Z, SHP 2, 1952, 29—52.

80. НОВИ САД, непознато налазиште у околини града, случајан налаз мача XI—XII stoleћа који чува Историјски музеј Србије.

1. Мач без јабуке и накрснице, са сечивом које има жлеб и трагове тауширања у виду два пута поновљеног „S“ на највишем делу сечива, као и очуван трн дршке који је при врху сужен, д 890 mm, инв. бр. 371.

81. НОВИ СЛАНКАМЕН, налазиште Чаревци — циглана, где је Јован Ковачевић започео истраживања 1980. године. Откривено је гробље VIII—IX stoleћа са два слоја. Млађе гробље са дубоко укопаним скелетно сахрањеним покојницима, оштетило је старије гробље са спаљеним покојницима. Зато су делови урни и спаљених костију налажени у млађим ракама. Војвођански музеј, Нови Сад.

Делови урни VII stoleћа: 1. доњи део лонца рађеног на спором витлу, украшен утиснутим линијама; 2. горњи део лонца рађеног на спором витлу, украшеног чешљем — водоравним сноповима, тер. бр. 198.

Гроб бр. 20 (уз друге налазе): 3. бронзани делови појаса, сакупљени са различитих старијих појасева; а) позлаћена копча украшена стилизованом врежом; б) два позлаћена окова са представом грифона; в) пет сличних окова, али са привеском, од којих је један грубљи и без позлате; г) правоугаона гајка од лима; д) оков у виду елисе; е) десет правоугаоних плочица са по две нитке; ж) пет већих правоугаоних плочица са по две нитке; з) две мање двоструке плочице са паром нитки и траговима позлате; 4) четири двострука језичка, украшена представом асиметричне вреже, састављени од распарених језичака, од којих су неки позлаћени; 5) велики позлаћени језичак, са представом стилизоване вреже (као на копчи) на једној страни, и борбом животиња на другој страни, са накнадно додатим оковом без позлате, са представом грифона на обе стране; тер. бр. 151—182.

Гроб бр. 26 (уз друге налазе): 4. бронзани делови појаса, ливени са проламањем; а) копча са заобљеним оковом украшеним кружним листићем; б) дванаест издужених окова са привеском и крајње поједностављеним биљним украсом; в) два цела двострука језичка и једна половина, са стилизованим украсом и две животињске главе на врху; г) десет малих срцастих окова за каишиће; д) четири већа срцолика окова; е) већи двоструки језичак са представом бијаче и две животињске главе на врху; тер. бр. 203—233.

Накит: 5. пар наушница од калајсане бронзе, са коленима и кружним додацима на привеску и карници, в 44 mm, тер. бр. 257; 6. пар позлаћених бронзаних наушница, са коленима и привеском од зеленог стакла, в 44 mm, тер. бр. 245; 7. пар наушница од бронзане жице квадратног пресека, са привеском образованим увијањем једног краја, в 30 mm, тер. бр. 372; 8. ниска бобица од стаклене пасте претежно црне боје, тер. бр. 373; 9. пафта (два дела) израђена од позлаћене бронзе, украшена стакленом пастом у разним бојама, п 27 mm, тер. бр. 90.

Други предмети: 10. коштана игленица, д 80 mm, тер. бр. 405; 11. глинени припљенак, п 32 mm, тер. бр. 245; 12. комад опеке са урезаним знаком „У“, д 70 mm, тер. бр. 402.

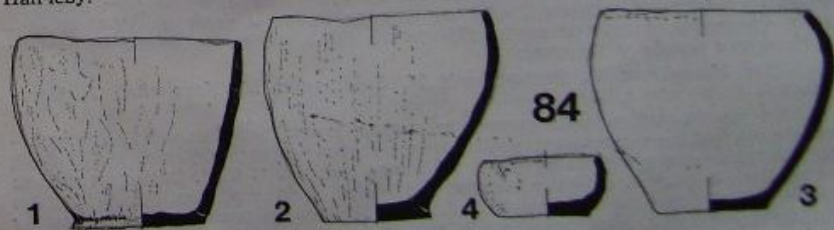
82. ОПОВО (Панчево), налазиште Козија леђа. Бројни уломци грнчарије, вероватно из насеља IX stoleћа потичу из Мајерове збирке коју чува Народни музеј у Панчеву.

1. Уломци петнаестак лонца израђених на спором витлу и украшених урезивањем чешља у виду само валовница, само водоравних трака или у комбинацији ова два мотива, инв. бр. Н. 29—38, 114—118.

83. ОПОВО (Панчево), налазиште Селиште. Материјал XI—XII stoleћа који потиче из Мајерове збирке чува Народни музеј у Панчеву.

1. Лонца израђен на ножном витлу, украшен водоравним линијама испод низа јамица на рамену, в 180 mm, о 165 mm, инв. бр. ЗАМ. 21.

84. ОПОВО-БАРАНДА (Панчево), суседна села на обали Тамиша у чијој је околини нађено више особених судова без ближих података о условима налаза. Из збирке А. Мајера потиче суд из Опова са локалитета Селиште (2), и такође из Опова са локалитета Козија леђа један цео и део другог лонца (1 и 5). Народни музеј у Панчеву је 1961. године обавио и маля, заштитна ископавања на циглани код Баранде на локалитету Водице, па су том приликом(?) нађена још два суда у површинском слоју (3 и 4). Материјал се чува у Народном музеју у Панчеву.

1. Лонац широког отвора, рађен грубо, гнетањем, в 100 mm, о 135 mm, инв. бр. Н 43; 2. лонац широког отвора и обода окренутог унутрашњости суда, рађен без витла, поравнате површине, в 118 mm, о 118 mm, инв. бр. Н 14; 3. лонац широког, на унутра повијеног обода, рађен без употребе витла, лепо поравнате површине, в 112 mm, о 110—130 mm, инв. бр. С 3879; 4. зделица рађена гнетањем, изнутра грубо пригличана, в 45 mm, о 80 mm, инв. бр. З 3899; 5. део обода већег лонца рађеног гнетањем, инв. бр. Н 118.

Посуде под бројевима 1—4 повезује врста — додатак глини — пре свега зрна калцита. Околност да су све посуде целе или мало оштећене, показује да су нађене при површини, те су вероватно из спаљеног гробља. Датују се најкасније до средине V столећа. Део лонца под бројем 5 већ припада VI веку.

85. ОСИЈЕК, случајни налази из околине или самог града, из VI—VII(?) столећа. Предмете чува Музеј Славоније у Осиеку.

1. Лончић израђен на витлу сигнираном осмобраком звездом; имао је тракасту дршку, в 96 mm, о 95 mm, инв. бр. 145; 2. лончић са урезаним валовницама који је имао тракасту дршку, в 85 mm, о 80 mm, инв. бр. 144.

86. ОСИЈЕК, локалитет Зелено поље на којем су утврђени трагови насеља и гробља. Налазиште није истраживано; случајне налазе IX столећа чува Музеј Славоније у Осиеку.

1. Лончић израђен на спором витлу, украс валовница изведен дрвеним чешљем, в 97 mm, о 83 mm, инв. бр. 6194.

87. ПАНЧЕВО, налазишта у самом граду и његовој околини; предмете чува Народни музеј у Панчеву.

1. Лонац рађен на спором витлу, украсен валовницама урезаним чешљем, XI—XII столеће, в 130 mm, о 150 mm, инв. бр. Н 2820 (ископавања Панчевачког музеја 1981. године); 2. лонац рађен на ручном витлу, украсен шиљком, XI столеће, в 94 mm, о 90 mm, инв. бр. С 701 (исто налазиште, случајан налаз).

3. Лонац рађен на спором витлу украсен шиљком, XI столеће, в 100 mm, о 120 mm, инв. бр. С 702 (случајан налаз у Стаклари Панчево, којег као и предмете 1 и 2 чува Народни музеј у Панчеву).

4. У Народном музеју у Вршцу чува се једанаест наушница изливених од бронзе: шест лунуластих, ливених са проламањем, од којих три са гроздоликим привеском а три са шишаркастим привеском; четири наушнице са гроздоликим привеском; једна наушница са гроздоликим привеском и четири коленаца, инв. бр. А 4146—4153, 4156, 4158—4159.

88. ПАНЧЕВО, Горњоварошка (Милорадовићева) циглана, налазила се на левој обали Тамиша, око 3 km узводно од ушћа у Дунав. Ту је уништено гробље VIII—IX столећа, а наводно је нађена и матрица VI—VII столећа (кат. бр. 89/7). Народни музеј Панчево.

Лит: Dimitrijević D, Kovačević J, Vinski Z, 1962, 24—27, са старијом литературом.

1. Гајка израђена од бронзаног посребреног лима, украсена утискивањем и урезивањем, позно IX столеће, д 30 mm, С 545.

89. ПАНЧЕВО, Доњоварошка (Најева) циглана налазила се на левој страни ушћа Тамиша и Дунав. Радам циглане уништено је дуготрајно средњовековно насеље и гробље, а сачуван је изванредан број предмета. Предузета су заштитна ископавања 1947. године, којима је руководио Ђ. Мано-Зиси, из сарадњу М. Љубинковић, М. Гарашанина, Ј. Ковачевића и Р. Веселиновића. Тада је откривен праисторијски слој, гробље и насеље III—IV столећа, гробље из околних VI—VII столећа, полуукопана кућа са изгледа каменом пећи из VI—VII столећа, полуукопана кућа и други објекти из IX столећа. Предмети се чувају у Народном музеју у Панчеву.

Лит: Мано-Зиси Ђ, Љубинковић М, Гарашанин М, Ковачевић Ј, Веселиновић Р, Музеји 1, 1948, 53—95.

Налази VI—VII столећа потичу из насеља и гробља. Насеље: 1. два уломка лонца рађених гнетањем, украсених на ободу јамичама, инв. бр. С 2476, 2482; 2. словенска гвоздена преџица, д 65 mm, инв. бр. С 2791. Случајни налази из гробља: 3. лончић рађен гнетањем, в 105 mm, о 90 mm, инв. бр. А 2905 (из гроба VIII са налазима III столећа?); 4. лончић рађен на витлу, украсен помоћу чешља водоравним сноповима, в 150 mm, о 100 mm, инв. бр. С 256 (млађи?);

5. три врха копаља различитих дужина, инв. бр. С 2277, 2278, 2280; 6. гвоздени умбо штита, инв. бр. С 274. Наводно је у Горњоварошкој циглани нађена матрица, али тамо нема истовремених налаза: 7. матрица за отискивање језичака изливена од бронзе, д 75 mm, инв. бр. Н 560.

Налази IX — почетка X столећа, из насеља: 8. уломци лонца рађених углавном на спором витлу, украшаваних чешљем, инв. бр. између С 709 и С 2727.

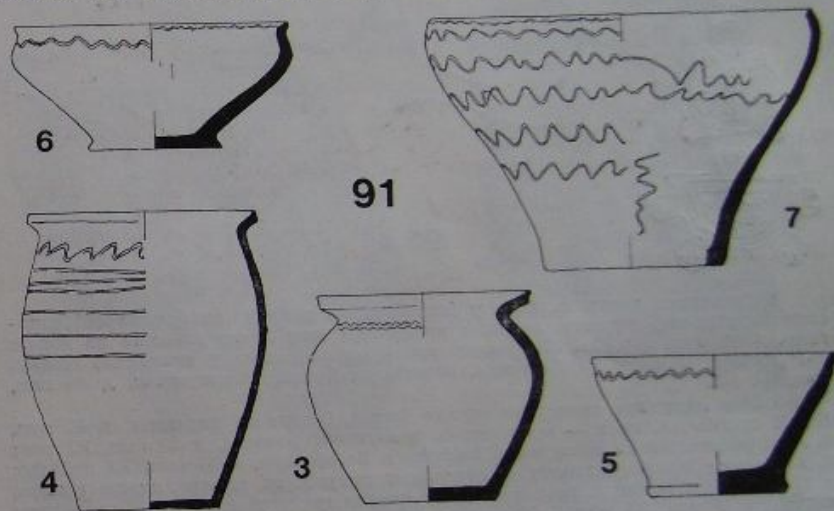
90. ПЕТРОВЧИЋ, локалитет Забран. Заштитним ископавањима Земунског музеја 1963. године утврђена је већа некропола око цркве у насељу. Истражена су 34 гроба, зидане гробнице XII—XIV века и једнобродна црквица са полукружним апсидом. Налази се чувају у Музеју града Београда.

Лит: Станојевић Н, 1989, 91—97.

Гроб 7: 1. отворена, бронзана карика, п 42 mm, инв. бр. З. 2542; 2. ниска перли од разнобојне стаклене пасте и каури-пужиха, инв. бр. 2544; 3. отворен, тракаст прстен од бронзаног лима, п 19 mm, инв. бр. З. 2543.

Уништен гроб: 4. пар сребрних наушница са биконичним јагодама, израђеним у техници филиграна и гранулације, в 44 mm, инв. бр. З. 2539, 2540.

91. ПОПОВИЦА (Неготин), где је на налазиштима Градишта и Буљино гнездо у подграђу, 3. Жеравица врши ископавања 1970. године. На Градишту је установљен слој XII столећа, који је датован и случајно нађеном оставом новца,

са наводно последњим комадима цара Исака II Анђела (оставе више нема у Музеју у Неготину, од када је дата на објављивање). На Буљином гнезду су открити кривене четири куће са подовима од набоја и кружним пећима од глине. Бројни налази из подграђа, са новцем Јована II Комнина и Алексија III Анђела, датују се у позно XII столеће, до почетка XIII столећа. Налази се чувају у Музеју Крајине у Неготину.

Лит: Žeravica Z, Balcanoslavica 3, 1974, 121—159; исти, Средњовековно стакло на Балкану, 1975, 53—60; Жеравица З. и Ј, Старијар XXVIII—XXIX, 1979, 201—211.

Случајни налази: 1. део бронзане браве у виду рогате животиње, д 50 mm; 2. копча од позлаћеног гвожђа, д 60 mm.

Грнчарија: 3. лончић византијске израде на ножном витлу, украсен једноструком валовницом, в 115 mm, о 120 mm, тер. бр. 1; 4. лонац месне израде на спором, ручном витлу, украсен шиљком — валовницом изнад водоравних ливеница, в 240 mm, о 185 mm, тер. бр. 17, 18; 5. здела месне израде украсена једноструком валовницом, в 80 mm, о 140 mm, тер. бр. 23, 44; 6. здела византијске израде, наглашеног рамена, украсена једноструком валовницом на рамену и

ободу, в 70 mm, о 155 mm, тер. бр. 203; 7. чинија украшена једностраним валовницама споља и изнутра, в 210 mm, тер. бр. 97, 103, 185.

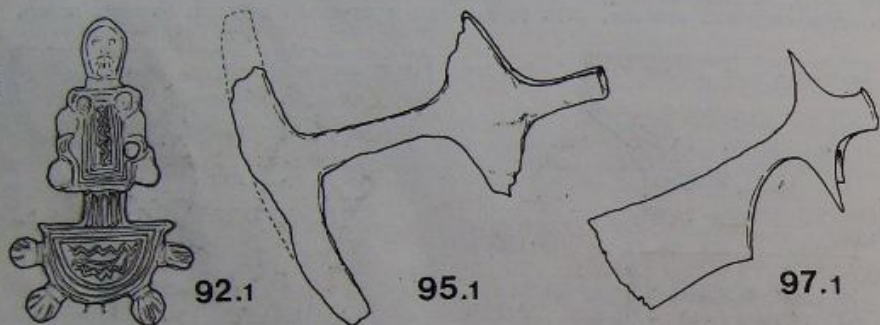
Стаклена паста: 8. Уломци разноврсних наруквица, једноставних, увијених, тракастих, једнобојних или са нитима других боја.

Коштани предмети: 9. игле за шивење различитих дужина; 10. плочице различитих намена, украшене урезивањем.

Метални предмети: 11. тракаста бронзана наруквица отворених крајева; 12. делови поломљене бронзане наруквице од ушлетене жице, са петљама на крајевима; 13. наушница са коленцем изливена од бронзе у двостраном калупу; 14. ножеви и друга гвоздена оруђа; 15. гвоздени врхови стрела са тулцима.

92. ПРАХОВО, налазиште Село где је био византијски град Аквис површине око 29 хектара, један од највећих градова на Дунаву и у унутрашњости Балкана. Аквис је запустео у познијем VII столећу, а поново је насељен у време Симеона. О значају града у средњем веку сведоче новци са распоном од цара Лава VI (886—912) до цара Романа IV (1068—1071). По предању звао се Деч. Мања сондажна ископавања спровела је 1959. године Д. Вучковић-Тодоровић. У Музеју Крајине у Неготину чува се низ случајних налаза.

Лит: Јанковић М, *Balkanoslavica* 3, 19756, 75—87; иста, ЗНМ XI, 19836, 102 и даље; Јанковић Ђ, 1981, 43 и даље, са старијом литературом.

1. Словенски запон изливен у једностраном калупу, од бронзе са једноставним украсом, брадатом људском маском на врху и пет кракова на доњем делу, д 65 mm, инв. бр. 178 (једнак примерак налази се у приватној збирци у Неготину); 2. копча VII столећа, ливена од бронзе, недовршена, д 45 mm, инв. бр. 193.

3. Пар наушница са четири шупље јагоде, бронза са позлатом, в 45 mm, IX—X столеће; 4. крст — привесак са представом распећа, д 37 mm, XI век; 5. крст реликвијар са представом распећа и Богородице, д 50 mm, XI столеће; 6. прстен од бронзе, изливен у дводелном калупу, са пирамидалном главом, в 23 mm, XI столеће; 7. бронзана копча овалне прећице, изливен у дводелном калупу, д 28 mm, XI век; 9. Уломци лонаца рађених на спором витлу и украшених урезивањем чешљем, X—XI столеће; 10. две оштећене, мале коничне зделе израђене литањем, без украса.

11. наушница са три петље, направљена увртањем дебље, бронзане жице, п 25 mm, инв. бр. I 1980; 12. бронзана наушница са посебно ливеним привеском и два бочна колена, в 38 mm, инв. бр. I 1982/2031; 13. наушница са четири јагоде ливена од бронзе у дводелном калупу, в 43 mm, инв. бр. I 1981. Предмете 11—13 чува Музеј града Београда.

93. ПРАХОВО, локалитет Идече на путу Прахово—Радујевац. Ископавањима Љ. Вуковић од 1962. до 1964. године истражено је 60 скелетних гробова словенске некрополе XII—XIII столећа. Материјал се чува у Народном музеју Крајине у Неготину.

Лит: Јанковић М, *Старинар* XXIV—XXV, 1975, 227—240.

Гроб 32: 1. Сребрна наушница са два гранулирана колена, в 33 mm; 2. бронзана наушница са једном шупљом јагодом са псевдогранулацијом, в 30 mm.

Гроб 36: 3. ниска перли од стаклене пасте и каури-пужића, инв. бр. С. 142, 151; 4. две наруквице од бронзаних, увијених жица, п 40, 50 mm, инв. бр. С. 141.

Гроб 50: 5. наушница од лошет сребра са шупљом, биконијом јагодом, в 45 mm, инв. бр. С. 152; 6. отворена бронзана наруквица са змијским главама, п 58 mm, инв. бр. С. 153; 7. тракаст бронзани прстен са геометријским украсом на глави, п 20 mm, инв. бр. С. 152.

94. ПРИВЛАКА (Винковци), налазиште Голе њиве, где је М. Шмалцел приликом ископавања старијег гробља открила велики укол, дуг око 7 m. У уколу је нађена грчарија X столећа. Грчарија се обрађује на Филозофском факултету у Загребу, Одсек за археологију.

1. Уломци различитих лонаца, рађених на спорим витлима, украшени валовницама и водоравним спловима утиснутим чешљем; 2. дно лонца са отиском крста са витла; 3. део зделе рађене на спором витлу, украшене чешљем; 4. део зделе без украса.

95. РАКОВАЦ (Фрушка гора), дуготрајно средњовековно насеље са црквом и гробљем под савременим насељем истражује Војвођански музеј од 1963. године. Изложени су предмети IX—XII столећа које чува Војвођански музеј у Новом Саду.

Лит: Станојевић Н, *Каталог ВМ*, 1982г, са старијом археолошком литературом; Nagy S, 1985, са старом историјском литературом.

1. Секира са крилцима и јако проширеним сечивом, дим. 137 × 107 mm, инв. бр. АС 2568; 2. део довратника са релефним круговима и ромбовима преплетеним од трочлане траке, бели кречњак, дим. 240 × 170 mm, инв. бр. АС 1949; 3. део камене пластике са стилизованим палметима од трочланих, релефних трака, бели кречњак, дим. 210 × 175 mm, инв. бр. АС 2707; 4. део капители(?) са палметом у медаљону и крином од трочлане релефне траке, бели кречњак, дим. 210 × 155 mm, инв. бр. АС 2750; 5. икона Богородице „Заступнице“ ливена од бронзе, са представом Богородице која се обраћа руци Христа Логоса и грчким текстом на раму, дим. 65 × 61 mm, инв. бр. АС 997; 6. икона Богородице „Заштектост на раму, дим. 65 × 61 mm, инв. бр. АС 997; 7. Христ „Пантократор“, икона литичком језику, 88 × 70 mm, инв. бр. АС. 994; 8. Икона Св. Ђорђа у оклопу, вена од бронзе, дим. 61 × 53 mm, инв. бр. АС 998; 9. икона Св. Николе и Св. Василија, ливена од бронзе, са грчким текстом који се односи на војни запис непознатог ктитора, дим. 72 × 65 mm, инв. бр. АС 999; 10. икона Св. Николе и Св. Василија, ливена од бронзе, са именима угравираним грчким писмом, дим. 70 × 53 mm, инв. бр. АС 1000.

Предмети 5—9 су део оставе икона XII столећа.

96. РАМ, непознато налазиште, случајни налази IX—X столећа (1—3) које чува Историјски музеј Србије, и XII столећа (3) које чува Народни музеј у Пожаревцу.

1. Пар позлаћених наушница са четири шупље јагоде, израћених у сложе-
ној техници филигран, в 52 mm, инв. бр. 407; 2. тракаст бронзани прстен са
овално проширеном главом украшеном окцима, в 20 mm, бр. пр. 23; 3. отворена,
тракаста, бронзана наруквица мало проширених крајева, украшена пунцирањем
и цизелирањем, п 53 mm, инв. бр. 174.

97. РИТИШЕВО (Вршац), налазиште на њиви М. Крајине. Случајан налаз IX
столећа откривен је још крајем прошлог века, а чува га Народни музеј у Вршцу.
Лит: Барачки С, 1977, 16—17, са старијом литературом.

1. Секира са крилцима Моравског типа, д 185 mm, инв. бр. Аа. 4467.

98. РИТОПЕК (Београд), налазиште Плавиначки поток, гробље IX—XI столећа са
којег потичу налази из уништених гробова. Материјал чува Музеј града Београда.
Лит: Бајаловић — Хаџи-Пешић М, Каталог МГБ 17, 1977, 94—95; Иста,
Збирке МГБ XV, 1984.

1. Сребрна наушница са гроздоликим привеском само са доње стране ка-
рике, израћена у техници филигран и гранулације, в 38 mm, инв. бр. АС1 197;
2. наушница од бронзане жице увијене у облику стошца, в 17 mm, инв. бр. АС1
150; 3. бронзана наушница са лунулом на пробој ливена у дводелном калупу
чија је једна половина готово равна, в 39 mm, инв. бр. АС1 196; 4. бронзана
лунула ливена у дводелном калупу чија је једна половина готово равна, в
32 mm, инв. бр. АС1 147; 5. тракаст бронзани прстен ромбоидне главе, израћен
у једноделном калупу, украшен окцима, в 20 mm, инв. бр. АС1 48; 6. бронзани
крст, привесак са рељефном представом распећа, в 53 mm, инв. бр. АС1 159.

99. РУМЕНКА (Нови Сад), према подацима Бунарџић Радована, археолога Му-
зеја града Новог Сада налази потичу из скоро уништеног гробља са око 50 гро-
бова X—XI века. Изложени предмети припадају женском гробу и чувају се у
Музеју града Новог Сада.

Лит: Demo Z, PodZb 1983, 271—298, сл. 2, нап. 16.

Уништен женски гроб: 1. две бронзане гривне округлог пресека и сужених
крајева, једна преломљена, п 70 mm; 2. две бронзане нарукнице, полукружног
пресека, са попречним жлебовима, једна преломљена на три дела, п 64 mm;
3. торквес од три бронзане, увијене жице, са петљама на крајевима, преломљен
на неколико делова, п око 140 mm; 4. седам целих и шест оштећених дводел-
них привесака од лошег сребра, в 42 mm.

100. СВЕТОЗАРЕВО, локалитет Пањевачки рит, ископавања М. Стојића 1990. го-
дине праисторијског насеља и словенског насеља VII—IX века. Материјал чува
Завичајни музеј Светозарево.

Објект 36: 1. делови лонца раћеног без употребе витла; 2. горњи део лонца
украшеног помоћу чешља, валовницама и водоравним сноповима; друга по-
ловина VII столећа.

Објект 38: 3. део таве IX столећа.

Објект 11: 4. лонац израћен на спором витлу, без украса, в 185 mm, о 133
mm; 5. лонац израћен на спором витлу, украшен са три вишеструке валовнице,
в 190 mm, о 160 mm; 6. лонац раћен на спором витлу, украшен низовима више-
струких валовница, в 190 mm, о 220 mm; IX век.

101. СЛАТИНА, село близу Брзе Паланке, код којег је на потезу „Дунав“, поред
обале Дунава са леве стране ушћа Слатинске реке, истраживано словенско на-
сеље 1980—1982. године. Насеље је смештено у равници уз рановизантијску твр-
ђаву Халиканибурго, на положају који је коришћен у праисторији и римском
добу, на римском путу. Има раносредњовековну фазу (крај VI — око 680. г.) и
средњовековну фазу (VIII — прва половина X столећа). Старијем насељу припа-
дају по правилу полуукопане куће са каменним пећима и један велики трап, укуп-
но 7 објеката. У млађем насељу су коришћене поред каменних пећи и кружне,
укопане у зид куће. Три-четири објекта су из VIII столећа, а тридесетак из
IX — прве половине X столећа (од тога 8 јама и 3 пећи изван кућа). Налази се
чувају у Центру за археолошка истраживања Филозофског факултета у Бео-
граду. Пагански гробови су откривени на узводном крају насеља, а хришћански
на вису у залеђу насеља. Рановизантијска тврђава је обновљена и коришћена
током прве половине X столећа.

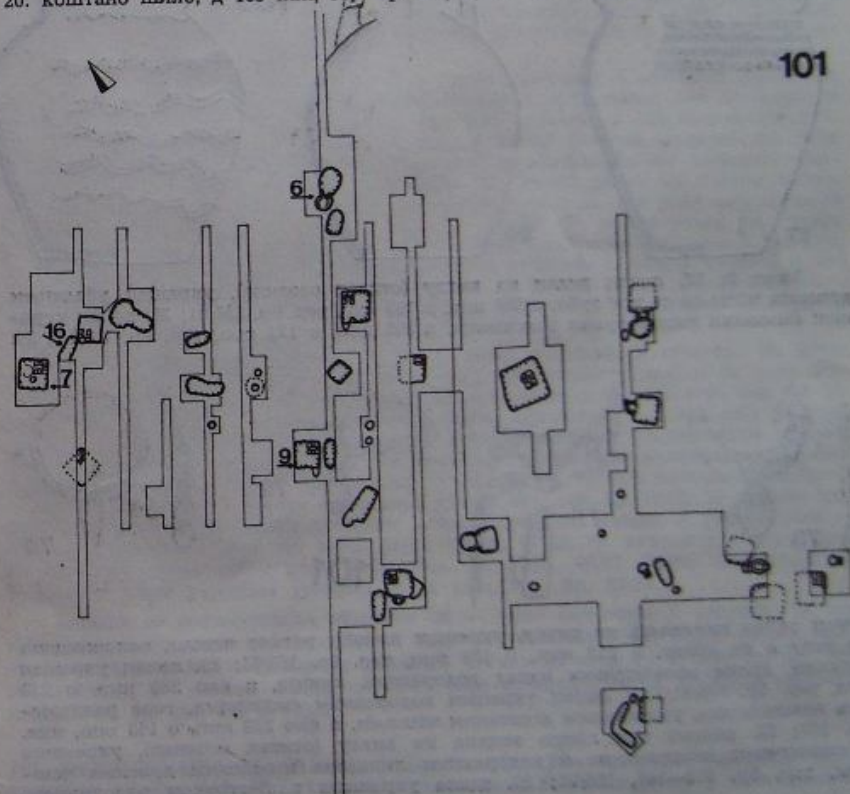
Лит: Манојловић В — Ружић М, АР 22, 1981, 164—166; Тошић М — Милен-
ковић М, АР 23, 1982, 122—133; Јанковић Ђ, Београдске свеске II, 1984, 196—198;
исти, Београдске свеске III, 1986, 384—387.

Налази VII столећа: 1. лонац раћен гнетањем, в 210 mm, о 135 mm, тер.
бр. 67/82; 2. лонац раћен гнетањем, в 110 mm, о 90 mm, тер. бр. 151/82; 3. лонац
раћен на витлу, украшен валовницама и водоравним сноповима, изведеним чеш-
љем, в 225 mm, о 140 mm, тер. бр. 186/82; 4. горњи делови великог лонца раћеног
гнетањем, који је попуцао приликом печења, па су му избушили отворе на
врату како би га нечим везали и учврстили, о 260 mm, тер. бр. 293/82; 5. бикони-
чни пршљенак раћен на витлу, п 36 mm, тер. бр. 197/82; 6. конични пршљенак
раћен на витлу, п 29 mm, тер. бр. 198/82; 7. горњи део лонца раћеног на брзом
витлу, тер. бр. 184/82. Предмети 4—7 наћени су у трапу.

Укоп 16, издужен, без пећи, ранијег VIII столећа: 8. делови лонца раћеног
на најпростијем спором витлу, украшеног валовницама изведеним јединозубом
алатком, пречника отвора већег од висине; 9. лонац сличан претходном, али
украшен помоћу чешља; 10. делови лонца уобичајених сразмера, украшених
валовницама изведеним чешљем односно шиљком; 11. оштећен тег од првендас-
тог камена, са једним отвором, тер. бр. 92/82. Укоп 22, издужен, без пећи, касни-
јег VIII столећа: 12. делови лонца раћеног плетењем, украшеног вишеструким
валовницама, пречника отвора већег од висине, в око 170 mm, о 190 mm; 13. део
тега од опеке са рупом и жлебом за обликовање шила, тер. бр. 93/82; 14. парче
таве, в 24 mm, тер. бр. 166/82; 15. оштећена и цела коштана шила, д 80—120 mm,
тер. бр. 168—170/82. Укоп 23 са укопаном земљаном пећи: 16. део велике пре-
пуље, в 135 mm; 17. део стопе зделе раћене на брзом витлу, сиве боје, п око
55 mm; 18. део рамена крчага раћеног на ручном витлу, са урезаним бугарским
знаком.

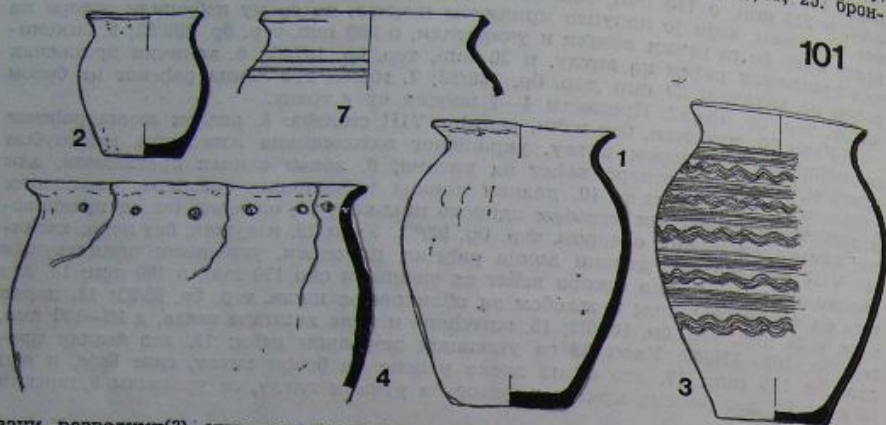
Највећи број укопа насеља Дунав припада IX — првој половини X сто-
лећа. Укопи 7 и 9 су полуукопане куће четвороугаоне основе са каменом пећи
у углу, а укоп 6 је заобљене основе и има пећ укопану у земљу. Укопи 4 и 5
су издужени, без пећи, и налазе се уз укоп 9, односно 6.

Укоп 7: 19. три обраћена рога, д 105—220 mm, тер. бр. 109, 156—157/81;
20. коштану шилу, д 105 mm, тер. бр. 112/81; 21. биконићни глинени пршљенак,

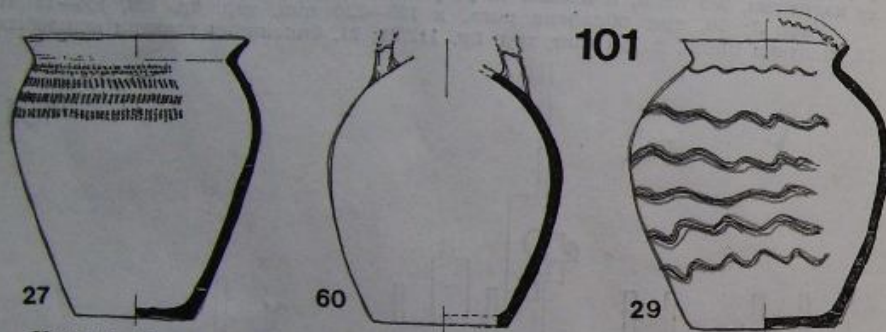

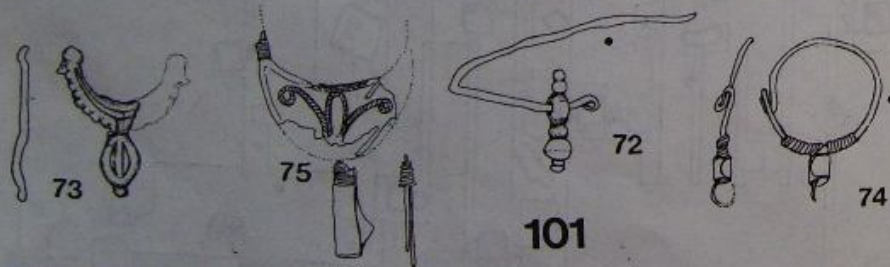
в 18 mm, п 30 mm, тер. бр. 112/81; 22. сечиво бритве са рупицом за причвршћивање на дршку, д 68 mm, тер. бр. 111/81; 23. излизан срп, д 220 mm, тер. бр. 110/81; 24. две гвоздене алатке (шило?), д 90, 130 mm, тер. бр. 89/81; 25. брон-

зани разводник(?) украшен попречним урезима и животињским главама на крајевима, д 47 mm, тер. бр. 88/81; 26. цеваста перла од тамноплаве стаклене пасте обмотана жутом нити, д 13 mm, тер. бр. 98/81.

Укоп 9: 27. лонац зидан на витлу (отисак осовине), украшен убадањем дрвеним чешљем са три зуба, в 200 mm, о 195 mm, тер. бр. 138/81; 28. лонац украшен низовима вишеструких валовница, в 208 mm, о 136 mm, тер. бр. 139/81; 29.

лонац рађен плетењем на витлу, украшен помоћу ретког чешља валовницама по телу и на ободу, в 210 mm, о 130 mm, тер. бр. 162/81; 30. лонац украшен чешљем, двама валовницама изнад водоравних линија, в око 235 mm, о 230 mm, тер. бр. 165/81; 31. лонац украшен водоравним сноповима, горе раздвојеним валовницама, урезивањем коштаном чешљем, в око 220 mm, о 140 mm, инв. бр. 167; 32. делови три лонца зидана на витлу (отисак осовине), украшена наизменичним валовницама и водоравним линијама изведеним дрвеним чешљем, тер. бр. 163—164, 166/81; 33. здела украшена вишеструком валовницом,

в 60 mm, о 135 mm, тер. бр. 159/81; 34. делови крчага светлоружичасте боје са белим премазом, украшеног глачањем и жлебовима на трбуху, тер. бр. 171/81; 35. део рамена сиве посуде украшен углачаном мрежом, тер. бр. 171/81; 36. биконични пршљенак израђен без витла, в 14 mm, п 33 mm, тер. бр. 155/81; 37. део тега израђеног од опеке, тер. бр. 144/81; 38. коштано шило, д 96 mm, тер. бр. 85/81; 39. два оштећена коштана шила, тер. бр. 84 и 140/81; 40. перла од плаве стаклене пасте са белом валовницом, п 7 mm, тер. бр. 149/81; 41. прстен(?) од бронзаног лима, ш 7 mm, тер. бр. 143/81; 42. оштећена наушница(?) од двоструке увијене бронзане жице са петљицама, д 32 mm, тер. бр. 147/81; 43. римски бронзани новац са рупицом у средини, у којој је део гвоздене нити, п 22 mm, тер. бр. 153/81; 44. кашикасто длето(?), д 94 mm, тер. бр. 105/81; 45. гвоздена удица, д 22 mm, тер. бр. 151/81; 46. две стрелице четвороугаоног пресека са наглашеним трном, коришћене за лов, д 73 и 70 mm, тер. бр. 141 и 150/81.

Укоп 4: 47. лончић грубе израде, украшен чешљем од дрвета са три зуба, валовницама, в 140 mm, о 60 mm, тер. бр. 168/81; 48. део античке опеке са усецима за обликовање шила на обе стране, 100 × 85 × 35 mm, тер. бр. 80/81.

Укоп 6: 49. лонац рађен на спором витлу, украшен валовницама изнад водоравних трака урезаним дрвеним чешљем, в 310, о 220 mm, тер. бр. 161/81; 50. део таве рађене лепљењем, в 30 mm, о 340 mm, тер. бр. 83/81; 51. делови биконичних пршљенака, тер. бр. 79, 82, 101/81; 52. део античке опеке са усецима за обликовање шила на једној страни, 80 × 65 × 35 mm, тер. бр. 92/81; 53. тег од камена за рибарску мрежу, са једном рупом, в 95 mm, тер. бр. 77/81; 54. нож оштећеног трна, д 100 mm, тер. бр. 78/81; 55. кружни оков копче од посребреног бронзаног лима, 25 × 25 mm, тер. бр. 87/81; 56. крај бронзане наруквнице(?), тер. бр. 135/81; 57. наушница са коленима и биконичним привеском од намотане жице, в 45 mm, тер. бр. 134/81.

Укоп 5: 58. део обода лонца украшеног вишеструким валовницама, тер. бр. 160/81; 59. део античке опеке са усецима за обликовање шила од кости, 170 × 130 × 40 mm, тер. бр. 95/81; 60. гвоздена дршка ведра са преврћеним крајевима, д 210 mm, тер. бр. 94/81.

Налази из различитих укопа IX — прве половине X столећа: 61. лонац зидан на спором витлу, украшен низом окомитих црта изнад две вишеструке валовнице и водоравних снопова, све изведено чешљем, в 225 mm, о 150 mm, тер. бр. 139/82; 62. лончић рађен на спором витлу (отисак осовине), на телу украс од водоравних линија, а на ободу и усни валовнице, све изведено чешљем, в 235 mm, о 240 mm, тер. бр. 159/82; 63. лонац рађен на спором витлу, украшен двама валовницама између водоравних снопова, све изведено дрвеним чешљем, в око 210 mm, о 200 mm, тер. бр. 149/82; 64. лонац рађен на спором витлу, украшен по телу и на ободу валовницама изведеним чешљем, в 215 mm, о 130 mm, тер. бр. 250/82; 65. тава рађена без употребе витла, в 25 mm, о 160 mm, тер. бр. 33/80; 66. делови крчага рађених на спором витлу, украшених глачањем, ретко са жлебовима, тер. бр. 122/81, 128—129/82; 67. горњи део лонца рађеног на ножном витлу, заглачане површине, тер. бр. 129/81.

Коштани и метални предмети IX — прве половине X столећа: 68. коштана шила, д 98—102 mm, тер. бр. 68 и 70/81; 69. предмет израђен од рога сридаћа, д 125 mm, тер. бр. 207/82; 70. оштећени ножеви, д 75—110 mm, тер. бр. 16, 218/82; 71. врх малог копља оштећеног врха, првобитна дужина око 95 mm, тер. бр. 20/82; 72. бронзана наушница са посебно ливеним чланковитим привеском, в око 35 mm, тер. бр. 44/81; 73. оштећена наушница изливена од сребра, лунчуста са привеском, в око 40 mm, тер. бр. 39/81; 74. три наушнице од бронзе, доле са намотаном жицом и лимом, в 25—30 mm, тер. бр. 70/82; 75. четири оштећене наушнице од танког сребрног лима, украшене жицом и филиграном — лунуле и привесци, тер. бр. 20/82, 61/81, 136/81, 67/82; 76. делови три наруквнице од стаклене пасте скоро црне боје, тер. бр. 91/81, 40/82, 22/80; 77. прстен од бронзаног лима украшен урезима, п 22 mm, тер. бр. 63/81.

Налази из металуршких објеката IX — прве половине X столећа: 78. комад глинене преграде са отвором, из пећи за топљење руде; 79. доњи део лонца, пршљенак и део посудиче за топљење метала из пећи бр. 2, тер. бр. 212, 263, 266 и 290/82; 80. делови лонца, оштећен нож извијеног врха, коштани предмет, пећ 3, тер. бр. 334, 219 и 202/82.

102. СМЕДЕРЕВСКА ПАЛАНКА, локалитет Влајића брдо на Орашком путу, случајни налази XII—XIII века. Предмете чува Народни музеј у Смедеревској Паланци.

Лит: Јовановић В, Студеница око 1200. године, 1988, 265.

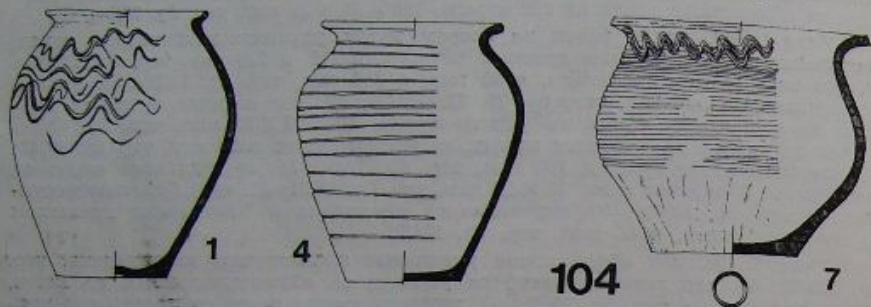
1. Глава крупног, купастог, бронзаног прстена израђеног у комбинованој техници, в 20 mm.

103. СОМБОР, случајан налаз са непознатог налазишта из околине града. Лонац друге половине V — прве половине VI века који је могао бити искоришћен за урну. Налаз чува Градски музеј у Сомбору.

1. Лонац рађен гнетањем, в 250 mm, о 115 mm, инв. бр. 3983.

104. СРЕМСКА МИТРОВИЦА, налазишта над античким Сирмиумом откривена при систематским археолошким истраживањима 1959. и 1960. године на сектору II, на локалитетима 27, 29, 31 са којих потичу налази из насеља и гробља касног VIII и IX столећа. Овај и материја XI века са непознатог налазишта из Сремске Митровице, који је такође изложен, чува Музеј Срема у Сремској Митровици.

Лит: Trbuhović L, Sirmium IV, 1982, 61—76, са старијом литературом.

1. Лончић израђен на спором витлу и до средине висине украшен урезивањем чешља у виду јамица, валовница и водоравне траке, в 142 mm, о 94 mm, инв. бр. 277; 2. лончић израђен на ручном витлу и украшен водоравним линијама урезаним густим, коштаним чешљем, в 130 mm, о 100 mm, инв. бр. 278; 3. лончић израђен на ручном витлу и до средине висине украшен ретким водоравним линијама урезаним шпљатом алатком, в 128 mm, о 112 mm, инв. бр. 279; 4. лончић израђен на ручном витлу и украшен ређим водоравним линијама, урезаним шпљатом алатком, в 134 mm, о 102 mm, инв. бр. 280; 5. лончић израђен на ручном витлу и украшен урезаним водоравним линијама шпљатом алатком, в 120 mm, о 90 mm, тер. бр. 69; 6. делови лонца широког отвора израђеног на спором витлу и украшеног валовницама и са унутрашње стране обода, урезивањем дрвеним чешљем, тер. бр. 82а/9; 7. лончић израђен на витлу са спалом осовином па је дно поправљено, украшен урезаном валовницом на рамену и водоравним тракама на трбуху дрвеним чешљем, в 120 mm, о 140 mm.

105. ТЕКИЈА (Казан у Ђердапу), Хајдучка Воденица у којој је 1966/70. године истраживана рановизантијска тврђава, Дукепрату. Подигнута је на месту касноантичке куле 534/5. године, а Словени су је освојили четрдесетих година, после чега је остала пушта до 596. године. Тада је добила пристаниште и једну нову кулу, а бедеми су удвостручени. Нова посада је доведена из префектуре Тракије, а била је попуњена и Словенима. Живот у тврђави је обустављен почетком Ираклијеве владе. Поново је настањена негде у X—XI столећу.

Лит: Јовановић А, Старинар XXXIII—XXXIV, 1984, 319—330, са старијом литературом; Ерцеговић-Павловић С, 1986, 47—81, са старијом литературом.

Налази краја VI — раног VII столећа: 1. четири различита лонца рађена на брзом витлу, са дршкама, в 88, 118, 120 и 130 mm, о 80, 102, 112 и 120 mm, тер. бр. 143/69, 10/67, х, 118/69; 2. поклопац за лонац рађен на витлу, п 120 mm; 3. делови амфора различитих врста и намена; 4. поклопац за амфору украшену чешљем, п 70 mm; 5. глинени биконични пршљенак, п 38 mm; 6. врх копља, д 198 mm, тер. бр. 2/67; 7. секира, д 160 mm, тер. бр. 119/69; 8. длета узаног и широког сечива, д 160 и 167 mm, тер. бр. 207/70; 9. косир, д 320 mm, тер. бр. 157/69; 10. део тестере, д 126 mm; 11. четири ножа, д 112—185 mm; 12. гвоздени део браве или катанца, д 85 mm; 13. гвоздена дршка ведра, д 177 mm, тер. бр. 4/67; 14. гвоздени клин, д 60 mm; 15. део оклопа, д 82 mm, тер. бр. 1/70; 16. део бронзане наруквице, тер. бр. 233/70; 17. коштана оплата дршке, д 113 mm, тер. бр. 175/70; 18. коштану оруђе од рога срндаћа, д 120 mm, тер.

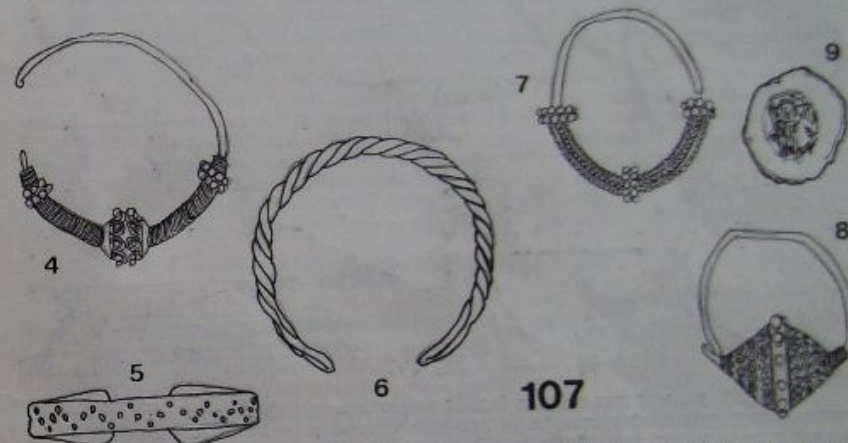
бр. 174/70; 19. обрађен рог срндаћа, д 222 mm; 20. четири оштећена жишка доњеподунавске врсте, првобитних дужина око 120 mm; 21. четири стопе чаша од зеленкастог стакла, п 40—45 mm, и део ојна од истог стакла; 22. уломци словенских лонаца рађених гнетањем; 23. посудица обликована без вилта, без издвојеног обода, в 90 mm, о 60 mm; 24. две топке са по једним отвором, в 110 и 115 mm, тер. бр. 19/67.

106. ТРЂАНЕ (Пожаревац), случајан налаз, откупљен после истраживања великог гробља на потесу Старо гробље. Можда овај налаз XII столећа припада некој другој некрополи. Предмети се чувају у Народној музеју у Пожаревцу.

1. Торквес од четири дебеле, увијене бронзане жице, са петљом и повијеном петљом, за затварање, који је преломљен на два дела, п 142 mm; 2. пет наруквица од увијених, бронзаних жица, са петљама, п 55—65 mm; 3. узана, тракаста бронзана наруквица украшена урезаним цртицама, подељеним у поља, п 54 mm.

107. ТРЂАНЕ (Пожаревац), налазиште Старо гробље. Истраживањима Г. Марјановић-Вујовић 1976—1978. године откривено је 373 скелетна гроба некрополе XII—XIII столећа. Материјал се налази у Народној музеју у Београду.

Лит: Марјановић-Вујовић Г, 1984а.

Гроб 5: 1. пар наушница са биконичном јагодом израђених у техници филигран, в 40 mm, тер. бр. 35; 2. бронзани прстен отворене карике, са урезаном људском фигуром на глави, в 20 mm, тер. бр. 36; 3. тракаста, бронзана наруквица украшена пунктираним цик-цак линијама, п 50 mm, тер. бр. 37.

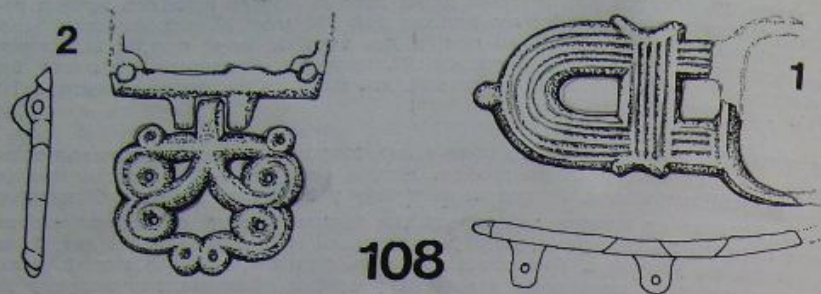
Гроб 149: 4. пар наушница са једном малом, ажурираном и гранулираном јагодом и два бочна колена, в 48 и 52 mm, тер. бр. 130; 5. тракаста, бронзана наруквица украшена пунктирањем, п 50 mm, тер. бр. 132; 6. наруквица од увијених бронзаних жица, п 55 mm, тер. бр. 131.

Гроб 349: 7. наушница наросканог типа израђена у техници филигран и гранулације, в 32 mm, тер. бр. 308; 8. наушница са биконичном, шупљом јагодом украшена филигранском жицом, в 32 mm, тер. бр. 309; 9. Чашкасти новац Алексија III Анђела (1195—1203), п 23 mm.

108. ЂУПРИЈА, у значајној римско-византијској тврђави (Nogtea Margi), средњовековно Равно, случајно је нађен низ предмета који се чува у Народној музеју у Параћину.

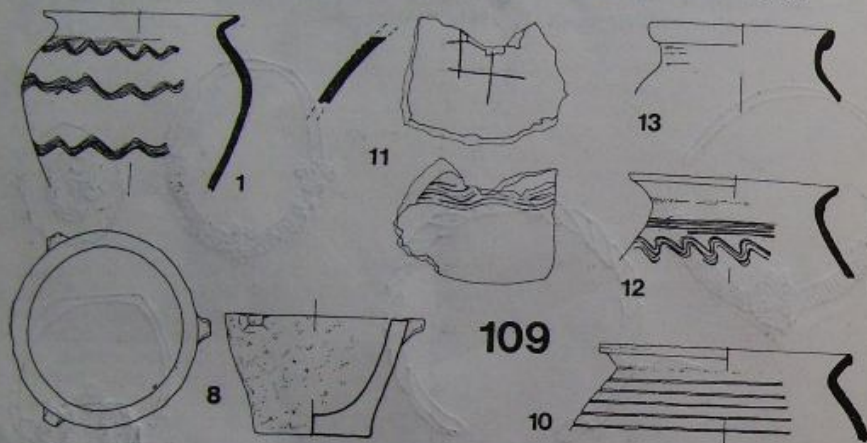
1. Једноделна копча изливена од бронзе, оштећена, из VII столећа, првобитне дужине око 55 mm, инв. бр. 776; 2. доњи део окова са привеском, ливеног са проламањем, позно VIII — рано IX столеће, бронза, инв. бр. 748.

3. Бронзани новац цара Константина IV, кован у Цариграду 643/4 године. Случајан налаз из Завичајног музеја у Светозареву, вероватно нађен у Ђуприји.

108

108. ФУТОГ (Нови Сад), налазиште Пашњак, оријентационим истраживањима Градског завода за обнову градитељског наслеђа и заштиту споменика културе Новог Сада 1988. године руководио В. Станчић. При томе су откривена и два укупа, јаме IX столећа. Материјал чува Градски завод у Новом Саду.

109

Јама 2: 1. делови два већа и једног малог лонца рађених на спором витлу, зидањем и украшених урезивањем дрвеног чешља у виду валовница; 2. доњи делови трбуха и дна три лонца израђена на спором витлу, усправнијих зидова, у доњој трећини неукрашених; 3. део кратког обода и високог рамена лонца израђеног од глине са песком и органским материјама, па је пун рупица и круни се са спољне стране украшене чешљем у виду водоравних трака; 4. део трбуха већег лонца израђеног на ручном витлу са урезаним валовницама и под њима водоравним тракама уз помоћ дрвеног чешља; 5. део обода и трбуха дубоке зделе или лонца широког отвора израђеног без употребе витла, и без украса.

Јама 25: 6. тег за рибарску мрежу направљен од дела античке опеке, в 150 mm; 7. више крупних делова руком обликоване, запечене глине, изгледа уломци јако велике црепуље; 8. конична, камена посуда са наглашеном стопом и три испуста на ободу, в 64 mm, о 105 mm; 9. делови задебљалог и заобљеног обода лонца, светлосиве, заглачане површине, бугарског типа; 10. делови обода, рамена и трбуха лонца израђених на спорим витлима и украшених урезаним водоравним линијама шиљком и чешљем; 11. делови лонца израђених на спорим витлима зидањем и украшених валовницама урезаним дрвеним чешљем. На унутрашњој страни трбуха једног од ових лонца урезан је после печења бугарски знак или слово, вероватно магијског значења; 12. делови два лонца украшених валовницама и водоравним тракама од којих један има кратка, стањен обод, а други на рамену и орнамент траке изведен убадањем густог чешља.

110. ХОРГОШ (Суботица), налазиште Стуб 76. Приликом заштитних ископавања В. Лековића 1988. године на траси далековода Суботица — Хоргош, откривено

је мање, краткотрајно насеље, краја V — раног VI века, са надземним и полуукопаним објектима, ограђено дрвеним зидом. Предмети Градског музеја Суботице налазе се на обради у Покрајинском Заводу за заштиту споменика културе Војводине у Новом Саду.

1. Делови лонаца рађених гнетањем, од којих су неки украшени јамицама на усни; 2. део црепуље израђене гнетањем; 3. део зделе или чиније израђене без употребе витла; 4. делови пршљенака за вретено; 5. коштанашила.

Грччарију из околине Хоргоша, Сомбора и Каћа (број каталога 103/1 и 57/1), повезује велика сличност, што указује на једновременост и исто радио-ничко порекло. Ближе се може датовати у позно V — рано VI столеће, поређењем са старијим сарматским и германским налазима, односно са млађим словенским налазима. Упоредити Ђорђевић М, Гласник САД 6, 1990, 119—123; Миленковић М, Гласник САД 6, 1990, 124—129.

111. ЧЕЛАРЕВО (Нови Сад), налазиште Циглана, велико гробље краја VIII и IX столећа које се систематски истражује од 1972. године. До 1986. године откривено је преко 430 гробова, чији садржај чува Музеј града Новог Сада. У близини је случајно откривена и словенска урна.

Лит: Бунардић Р, Каталог, 1980; Исти, Каталог 22 МГНС, 1985; Исти, Изложбене новине Галерије САНУ, 1986.

Гроб 22: 1. велики, дводелни језичак са појаса, ливен од бронзе, са мотивом круголиких лозица, д 80 mm; 2. четири мала, дводелна језичка за појас, ливена од бронзе и украшена круголиким лозицама, д 40 mm; 3. ливени, бронзани држач ножа у облику елисе без украса, д 64 mm; 4. пет правоугаоних окува за спајање, са појаса, са по две заковице, направљених од дебљег бронзаног лима, д 21 mm; 5. пет двојних окува за појас, везаних на шарнир, ливених од бронзе са мотивом круголиких лозица са проламањем, д 37 mm; 6. дводелна копча појаса везана на шарнир, са стилизованим биљним мотивом ливеним у бронзи са проламањем, д 57 mm; 7. гајка за појас направљена од правоугаоног комада бронзаног лима без украса, са две заковице за причвршћивање, д 28 mm; 8. једанаест стилизованих, срцоликих окува за појас, ливених од бронзе са проламањем, са по две заковице за причвршћивање, в 16 mm.

Гроб 83: 9. лончић израђен на спором витлу и украшен валовницама урезаним дрвеним чешљем, в 126 mm, о 88 mm, инв. бр. Ас 265.

Гроб 157: 10. лончић израђен на спором витлу, украшен ситним валовницама урезаним двозубом дрвеном алатком, в 155 mm, о 104 mm, инв. бр. Ас 332;

Гроб 199: 11. лончић израђен на ручном витлу и украшен ретким водоравним линијама урезаним дрвеним шиљком, в 102 mm, о 89 mm, инв. бр. Ас 323;

Гроб 245: 12. лончић израђен на ручном витлу и украшен валовницама урезаним дрвеним чешљем, в 108 mm, о 76 mm, инв. бр. Ас 273.

Налаз из уништеног дела гробља: 13. део античке опеке са накнадно урезаним јеврејским симболима, седмокраким свећњаком — менором и лопатицом за гашење светиљке и сакупљање пепела — махтом, дим. 143 × 134 × 56 mm, инв. бр. Ас 392.

14. Доњи и средњи део лонца рађеног гнетањем, искоришћеног за урну.

112. ЧЕЧАН код Вучитрна на Косову, где је у подножју средњовековног града случајно откривен део рамена крчага, украшеног глачањем. На њему се налази натпис „шест“, исписан глагољицом пре печења посуде. Датује се у X—XI столеће.

СКРАЋЕНИЦЕ

Acta VIII	Actes du VIII Congres international des sciences Prehistoriques et Protohistoriques — Beograd 1971.
AE	Archaeologia Ertesitö — Budapest
ANIUBIH	Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine — Sarajevo
AP	Arheološki pregled — Beograd — Ljubljana
ArchHung	Archeologia Hungarica — Budapest
ArchYug	Archaeologia Yugoslavica — Beograd
Balcanoslavica	Balcanoslavica — Beograd — Prilep
Banatica	Banatica — Resita
BCH Suppl	Bulletin de corespondance hellenique, Supplement, Ecole francaise d'Athenes — Paris
ByzZ	Byzantinische eitschrift — München
VAND	Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku — Split
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu — Zagreb
VVM	Vesnik Vojnog muzeja — Beograd
ВИИИЈ	Византијски извори за историју народа Југославије — Београд
Viminacium	Viminacium — Požarevac
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva — Zagreb
ГБ	Годишњак града Београда — Београд
ГЗМ	Гласник земаљског музеја Босне и Херцеговине — Сарајево
Гласник САД	Гласник Српског археолошког друштва — Београд
ГлПа	Гласник Народног музеја у Панчеву — Панчево
ГМГБ	Годишњак Музеја града Београда — Београд
Gomolava	Gomolava I — Novi Sad
Грађа ПСКВ	Грађа за проучавање споменика културе Војводине — Нови Сад

Gunjačin Zbornik	Gunjačin Zbornik u povodu sedamdesete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada — Zagreb 1980.
Dacia	Dacia — Bucuresti
II IKSA	Berichte uber den II Internationalen Kongress fur slawische Archäologie, Band I—III — Berlin 1970.
Ђердапске свеске	Ђердапске свеске — Београд
Збирке МГБ	Каталози збирки и легата Музеја града Београда
Зборник Б. Бабића	Зборник посветен на Бошко Бабић — Прилеп 1986.
ЗИМС	Зборник Историјског музеја Србије — Београд
ЗНМ	Зборник Народног музеја — Београд
ЗРВИ	Зборник радова Визанолошког института — Београд
ИБИ	Извори за Българската история — София
ИГ	Историјски гласник Историјског института САНУ — Београд
InvArch	Inventaria Archaeologica — Beograd
Истраживања	Истраживања Народног музеја и Истраживачке станице Петница — Ваљево
Katalog VM	Katalozi izložbi Vojvodanskog muzeja — Novi Sad
Каталог МГБ	Каталози изложби Музеја града Београда — Београд
Katalog MGNS	Katalozi izložbi Muzeja grada Novog Sada — Novi Sad
Каталог НМ	Каталози Народног музеја — Београд
Каталог САНУ	Каталози изложби Галерије Српске академије наука и уметности — Београд
Ljetopis JAZU	Ljetopis Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti — Zagreb
Материјали	Материјали skupova Arheološkog društva Jugoslavije — Beograd
I MKS	Miedzynarodnowy Kongres Archeologii Slowianskiej — Bratislava
III MKS	Музеји — Београд
Музеји	Нумизматичар — Београд
Нумизматичар	Осијеcki Zbornik — Osijek
OZ	Opuscula Archaeologica — Zagreb
OpArch	Podravski Zbornik — Koprivnica
PodZb	Прилози за језик и књижевност — Београд
Прилози	Pro memoria — Subotica
Pro memoria	Рад Војвођанских музеја — Нови Сад
PBM	Sirmium — Beograd
Sirmium	Situla — Ljubljana
Situla	Slovenska Archaeologia — Nitra
SlovArch	Slavia Antiqua — Poznan — Warszawa
119 SlaAnt	

Средњовековно стакло на Балкану	Средњовековно стакло на Балкану (V—XV век), Зборник радова са међународног саветовања САНУ — Београд 1975. 1974. год, Издање Балканолошког института
Старинар	Старинар Археолошког института Србије — Бео- град
StudArh	Studia Archaeologica — Budapest
Студеница око 1200. године	Зборник радова „Студеница и византијска умет- ност око 1200. године“, Научни скупови САНУ књ. XLI, Одељење историјских наука, књ. 11 — Београд
SHP	Starohrvatska prosvjeta — Split
SCIV	Studii si Cercetari de Istorie Veche — Bucuresti
в	висина
д	дужина
дим.	димензије
инв. бр.	инвентарски број
лит.	литература
о	пречник обода
п	пречник
сигн.	сигнатура
ш	ширина

ИЗБОР ЛИТЕРАТУРЕ О АРХЕОЛОШКИМ НАЛАЗИШТИМА
У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПОДУНАВЉУ

- Бабовић Љ.
1984 Збрадила, Корбово, Ђердапске свеске II
- Бајаловић-Бирташевић М.
1956 Печати на словенској керамици у неким му-
зејима Србије и Војводине, PBM 5
1960 Средњовековна некропола у Миријеву, Београд
1967 Beogradska tvrđava, Gornji grad — srednjove-
kovna arhitektura, AP 9
1968 Beogradska tvrđava, Gornji grad — srednji vek,
AP 10
1970 Средњовековна керамика, Збирке МГБ II
- Бајаловић —
Хаџи-Пешић М.
1972 Slovenska keramika na teritoriji Beograda, Mate-
rijali IX
1973 Emploi des coquillages cauris dans la parure médi-
evale et contemporaine sur la territoire de la
Yougoslavie, II IKSA, II
1977 Средњовековном Београду у походе, Каталог
МГБ 17
— 1979 Beograd — srednjovekovni grad, AP 20
1981 а. Keramika u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd
б. Накит сеобе народа и средњег века, каталог
МГБ 21
1983 Ugro-Finnic Jewelry in the Museum of Belgrade,
ArchYug XX—XXI
1984 Накит VIII—XVIII века у Музеју града Београ-
да, Збирке МГБ XV
- Барачки С.
1960 а. Pavliš — Kudeljište — grob, AP 2
б. Групи налаз старосрпског гвозденог алата из
Вршца, PBM 9
1965 Ciglana na deliblatskom putu, Dolovo, AP 7

- 1967 Ciglana na deliblatskom putu — sarmatsko i slovensko nalazište, AP 9
- 1977 Југоисточни Банат у раном средњем веку, каталог изложбе, Вршац
- Баришић Ф.
1964 Византијски оловни печат из Сирмиума, ЗРВИ 8—1
- Батистић-Попадић Д.
1988 Долово — циглана на делиблатском путу — средњовековни слој, ГИПа I
- 1989 Археолошка рекогносцирања у организацији Народног музеја Панчево 1984. и 1985, ГИПа 2
- Бјелајац Љ.
1989 Les amphores byzantines dans la region danubienne de Serbie aux XI et XII siecles, BCH Suppl XVIII
- Воронеант V.
1975 Locuirea din secolele XII—XIII de la Ogasul Neamtului-Comuna Berzasca, Banatica
- Воронеант V, Stinga I.
1978 Cercetarile privind secolul al VII-lea de la Ostrovul Mare, comuna Gogosu din zona Hidrocentralei »Portile de Fier«, Drobeta, Turnu Severin
- Брмболић М.
1989 Средњовековни мач из Народног музеја у Панчеву, ГИПа 2
- Брукнер О.
1968 Џик, Вачко Петрово Село — некропола из доба Сеобе народа, AP 10
- 1982 The Sixth Century Necropolis at Vaiska, Sirmium IV
- Брукнер О, Медовић П.
1968 Kovin Grad — вишеслојно насеље, AP 10
- Бруншмид Ј.
1904 а. Groblje XI stoleća u Bijelom Brdu kod Osijeka, VHAD 7
- б. Starohrvatsko groblje kod Svinjareva (kotor Vukovar) VHAD 7
- Булат М.
1968 Neki nalazi ranog srednjeg vijeka iz Osijeka, SHP 10
- Бунарџић Р.
1980 Menore iz Čelareva, Katalog izložbe Jevrejskog istorijskog muzeja i Muzeja grada Novog Sada, Beograd
- 1985 Čelarevo, Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo, Catalogo 22 MGNS, Novi Sad
- 1986 Челарево, Изложбене новине САНУ, Београд
- 1988 Гомолава в средних веках, Gomolava 1
- Васић М.
1906 Старосрпска налазишта у Србији, Старинар I

- 1938 Старосрпски гробови око цркве манастира Вииче, Прилози XVIII
- Васић Р, Ерцеговић-Павловић С, Минић Д.
1984 Велесница, Бердапске свеске II
- Веленрајтер П.
1952 Словенска некропола из VII—VIII века у Богојеву, PBM 1
- 1953 Старосрпско гробље X—XII века код Бостаништа близу Мошорина у Бачкој, PBM 2
- 1959 Iskopavanja 1959. godine u Bogojevu, AP 1
- 1960 Bogojevo — Sombor — nekropola, AP 2
- Веселиновић Р.
1952 а. Налази из Раковца у Срему, PBM 1
- б. Ранословенске лончарске пећи и гробови код Мошорина у Бачкој, PBM 1
- 1953 Старосрпско насеље на Бостаништу код Мошорина у Бачкој, PBM 2
- Вински Gasparini K, Ercegović S.
1958 Ranosrednjevekovno groblje u Brodskom Drenovcu, VAMZ I
- Вински Z.
1949 Prethodni izveštaj o arheološkim značajkama elementa materijalne kulture nađenim pri iskapanju nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu siječnja 1948. godine, Ljetopis JAZU 55
- 1952 Naušnice zvezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čadevica, SHP 2
- 1954 Gibt es frühslawische Keramik aus der Zeit der südslawischen Landnahme? ArchYug I
- 1955 Prethodni izveštaj o iskapanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951, 1952. i 1953. Ljetopis JAZU 60
- 1957 Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Situla 2
- 1958 O nalazima 6 i 7 stoleća u Jugoslaviji sa posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena Prvog avarskog kaganata, OpArch III
- 1959 Ausgrabungen in Vukovar, ArchYug III
- 1966 O primeni rendgenskih snimanja pri istraživanju mačeva, VVM 11—12
- 1970 O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku, VAMZ IV
- 1971 Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400—800. godine, VAMZ V
- 1974 а. Kasnoantički starosjedoci u Salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, VAHD LXIX
- б. O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama, VAMZ VIII

- 1978 Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, VAMZ X—XI
- 1983 Razmatranja o poslekarolinškim mačevima 10 i 11 stoleća u Jugoslaviji, SHP 13
- Вуксан М.
1989 Ковин, локалитет Град — сондажно истраживање 1986. године, Гласник САД 5
- 1990 Средњовековни локалитети у околини Бора, Гласник САД 6
- Werner J.
1950 Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts, Reinecke — Festschrift, Mainz
- Гај-Поповић Д.
1974 Ceramic vassels in wich found medieval coins, Balcanoslavica 3
- 1978 Оловна була мађарског краља Саломона, ГГБ XXV
- Гарашанин М, Васић М.
1980 Трајанов мост — кастел Pontes, Бердапске свеске I
- 1987 Castrum Pontes, Бердапске свеске IV
- Гарашанин М, Васић М, Марјановић Вујовић Г.
1984 Трајанов мост — Castrum Pontes, Бердапске свеске II
- Гачић Д.
1988 Керамички налази из некрополе у Манђелосу, Грађа ПСКВ XV
- Група аутора
1965 Cercetari arheologice in zona viitarului lac de acumulare al hidrocentralei »Portile de Fier«, SCIV 16 — 2
- 1969 Старе културе у Бердапу, Каталог САНУ
- 1978 Археолошко благо Бердапа, Каталог НМ
- Gubitza K.
1902 A bodrogh-szigeti Palos-monostor, AE XXII
- Demo Z.
1983 Bjelobrdski privesci u Jugoslaviji, PodZb
- Димитријевић Д.
1963 Zabran Petrovčić, Surčin — srednjovekovna nekropola sa crkvom, AP 5
- 1966 Der Fund von Zemun Polje im Lichte der späta-warenzeitlichen Problematik, ArchYug VII
- 1969 O etničkim problemima Vojvodine u vreme dose-ljavanja Slovena, ANUBIH XII/1 posebna izdanja Brdašica pres de Vojka — necropole Avare, Acta VIII
- 1971 Доба великих миграција, Шајкашка — Историја I
- 1975
- 1984 Сапаја, римско и средњовековно утврђење на

- острву код Старе Паланке, Старинар XXXIII—XXXIV
- Димитријевић Д,
Kovačević J, Vinski Z,
1962 Seoba naroda — arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja, Narodni muzej Zemun, katalog izlož-be
- Димитријевић С.
1957 Četiri groba iz novootkrivene slovenske nekropole u Otoku kod Vukovara, OpArch II
- Dorn A.
1978 Kliško groblje, Klis, Vukovar — srednjovekovna nekropola, AP 20
- Дрча С.
1986 Grabovica — Selište — Un site prehistorique et du moyen-age, Бердапске свеске III
- Ђорђевић М.
1990 Три сарматска насеља у северној Бачкој, Гласник САД 6
- Ерцеговић С.
1958 Neobjavljeni grobni nalazi iz Bijelog Brda, SHP 8
- 1959 Sondiranje ranosrednjovekovne nekropole u Porovcu, AP 1
- Ерцеговић-Павловић С.
1966 Прилог проучавању средњовековних некропола у источној Србији, Старинар XVII
- 1967 Le depot des boucles d'oreilles de la fortification romano-byzantine a Boljetin sur la Danube, Arch-Yug VIII
- 1968 Гроздолике византијске наушнице у Србији, Старинар XVIII
- 1970 а. Остава наушница са римско-византијског кастела из Бољетина на Дунаву, Старинар XX
6. Прилог проучавању наушница у Србији од 9. до 13. столећа, Старинар XXI
- 1975 Аварски коњанички гроб из Манђелоса, Старинар XXIV—XXV
- 1978 Стратиграфија на комплексу некропола у Мачванској Митровици, ГГБ XXV
- 1980 Les necropoles romaines et medievals de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII
- 1984 Равна, средњовековно насеље и некропола, Старинар XXXIII—XXXIV
- 1986 Средњовековна насеља и некрополе у Бољетину и на Хајдучкој воденици, Бердапске свеске, Посебна издања 1
- Ерцеговић-Павловић С,
Минић Д.
1984 а. Брза Паланка, Бердапске свеске II
6. Грабовица, Раносредњовековно насеље, Бердапске свеске II

- 1986 а. Le site d'habitation et la necropole de Pozajmište a Grabovica, Бердапске свеске III
 б. Site d'habitation medievale a Velesnica, Бердапске свеске III
- Жеравица З.
 1974 Die Keramik des XI und XII Jahrhunderts aus der Ansiedlung in Popovica, Balcanoslavica 3
 1975 Glasgegenstande der Lokalitat Popovica (Ostserbien) aus dem XI—XII Jahrhundert, Средњовековно стакло на Балкану
- Жеравица З. и Л.
 1979 Средњовековно насеље у Поповици код Неготина, Старинар XXVIII—XXIX
- Живановић С.
 1978 Први резултати антрополошког проучавања некрополе у Челареву, PBM 21—22
- Ivaniček F.
 1949 Istraživanje nekropole ranog srednjeg vijeka u Bijelom Brdu, Ljetopis JAZU 55
- Иванишевић В.
 1986 Стари Костолац, локалитет Рудине — насеље, Гласник САД 3
- Јанковић Ђ.
 1975 Srednjovekovna грнчарија donjeg srpskog Podunavlja, Balcanoslavica 3
 1981 Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века, Београд
 1983 Рановизантијски Гамзиград — словенски град, Гамзиград, Касноантички царски дворцац, Каталог САНУ 45
 1984 Средњовековно насеље код Ушћа Слатинске реке, Бердапске свеске II
 1986 а. Le site d'habitation medievale Kula pres du village Mihajlovac, Бердапске свеске III
 б. L'embouchure de la riviere Slatinska reka, Бердапске свеске III
 в. Трагови РOMEЈА у словенском насељу Кула, Зборник В. Бабића
 1989 Nova stranica istorije Slovena, Pro memoria 7
- Јанковић М.
 1975 а. Две средњовековне некрополе у источној Србији, Старинар XXIV—XXV
 б. The ceramic ware of lower-Danube basin culture in the 9th—11th century in the territory of Тимошка Крајина, Balcanoslavica 3
 1981 Средњовековно насеље на Великом Градцу у X—XI веку, Београд
 1983 а. Implements and Weapons from 9th—11th centuries found at Ključ Dunava, Balcanoslavica 10
 б. Неки подаци о изради предмета од обојених метала на Кључу Дунава у IX—XI веку, ЗНМ XI

- в. Средњовековни укуп на Малом Калемегдану, ГГБ XXX
 1985 Београд у средњем веку, Археолошко наслеђе Београда, Каталог МГБ 27
 1986 а. Река, Ритопек — ранословенско насеље, АП 25
 б. Сибор — Велико Село — средњовековно насеље, АП 25
 1990 Један археолошки налаз у околини Београда, Гроб VI века, ГГБ XXXVI (у штампи)
- Јанковић М. и Ђ.
 1976 Mokranje kod Negotina, Kamenoitom — višeslojni lokalitet, AP 18
 1978 Подунавски градови поменути као пострадали 1072. године, ГГБ XXV
- Јовановић А.
 1984 а. Хајдучка воденица, Касноантичко и рановизантијско утврђење, Старинар XXXIII—XXXIV
 б. Мала остава бронзаног новца из рановизантијског утврђења поред Слатинске реке, Нуизматичар 7
- Јовановић В.
 1978 а. Prilozi hronologiji srednjovekovnih nekropola Jugoslavije i Bugarske (I), Balcanoslavica 6
 б. Прилог проучавању средњовековног прстења у СР Србији и СР Македонији, ГГБ XXV
 1979 Prilozi hronologiji srednjovekovnih nekropola Jugoslavije i Bugarske (II), Balcanoslavica 8
 1988 Прилог проучавању прстења Стефана Првочаног, Студеница око 1200. године
- Јовановић С.
 1983 Михајловац — Блато — Обала, средњовековно насеље, Бердапске свеске II
- Калић Ј.
 1982 Византијски печат из Београда, ЗРВИ 21
- Катић В.
 1989 Резултати рекогносцирања територије Младеновца, Гласник САД 5
- Катунар Р.
 1985 Заштитно ископавање средњовековне некрополе у селу Кусадак, Истраживања II
- Крстић Д.
 1984 Обала — Корбово, Бердапске свеске II
 1986 Вајуга — Корбово, Бердапске свеске III
- Ковачевић Ј.
 1949 Словенске и српске старине у Винчи крај Београда и манастир Винча, Музеји 3—4
 1960 Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti, Novi Sad
 1961 а. О тамгама из Царичиног града и Сенте, Старинар XII
 б. Велика хумка код Батајнице, бронзаноопски гроб и некропола из XI века, Старинар XII

- 1969 Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana, Centar za balkanološka ispitivanja ANIUBIH, knji. 4
- 1972 a. Sloveni i staro balkansko stanovništvo, Materijali IX
6. Les tombes 73 et 77 de la necropole «Cik», Balcanoslavica 1
- 1973 Rapports entre les Avars et les Slaves dans les Balkans, Acta VIII
- 1977 Аварски каганат, Београд
- Ковачевић Ј,
Димитријевић Д.
- 1959 Srednjovekovna nekropola u Batajnici, AP 1
- 1968 Ostrvo Sapaia, Stara Palanka, Grad — višeslojno utvrđenje, AP 10
- Кораћ М.
- 1986 L'embouchure de la riviere Slatinska reka, Бердапске свеске III
- Лаловић А.
- 1985 а. Археолошка истраживања на касноантичком локалитету Ромулиана код Гамзиграда у 1984. години, Гласник САД 2
6. Gamzigrad — Romuliana, AP 26
- Летица З.
- 1984 Велике Ливадице, Праисторијско, античко и средњовековно налазиште, Старинар XXXIII—XXXIV
- Манојловић В.
- 1989 Средњовековни укоп са локалитета Опово — Бели брег, ГлПа 2
- Манојловић В,
Ружић М.
- 1981 Brza Palanka — Ušće Slatinske reke, Dunav — srednjovekovno naselje i nekropola, AP 22
- Мано-Зиси Ђ.
- 1953 Прилог испитивању Араче, РВМ 2
- Мано Зиси Ђ, Љубинковић М, Гарашанин М,
Ковачевић Ј,
Веселиновић Р.
- 1948 Заштитно ископавање код Панчева, Музеји 1
- Мано Зиси Ђ, Марић Р,
Гарашанин М.
- 1950 Ископавање у Орашју, Старинар I
- Марић Р.
- 1951 Ископавања на Орашју, Старинар II
- Марјановић-Вујовић Г.
- 1967 Средњовековни гроб из околине Пожаревца, Старинар XVIII
- 1970 Beogradski grad — Zapadno podgrađe, AP 12
- 1971 Zapadno podgrađe Beogradskog grada — slovensko naselje, AP 13

- 1972 а. Zapadno podgrađe Beogradskog grada — slovenski Beograd, AP 14
6. Koštani astragali kao prilozi u dečijim grobovima Slovena, Materijali IX
- 1973 а. Beogradska tvrđava — Zapadno podgrađe i Donji grad, AP 15
6. Slavic Beograd, Balcanoslavica 2
- в. Старейшие археологические след славян в Белграде, II ИКСА, III
- 1974 Archeological proving the presence of Pechenegs in Beograd town, Balcanoslavica 3
- 1975 Словенски чешаљ из Београда, ЗНМ VII
- 1977 а. Распрострањеност наушница нарсканог типа у Србији, Старинар XXVII
6. The latest researches of Slavic Beograd, Balcanoslavica 5
- 1978 а. Beogradska tvrđava — Donji grad, AP 19
6. Најстарије словенско насеље у Београду, ГТВ XXV
- 1979 а. Beogradska tvrđava — naselja u Donjem gradu, AP 21
6. Necropole medievalе Vinča, InvArch 22
- 1981 Finds of earrings in man graves in the medieval necropolis at Trnjane, ArchYug XX—XXI
- 1982 Vinča, Beli Breg — srednjovekovna nekropola, AP 23
- 1983 а. Накит из незнаог гробља, ЗНМ XI
6. Сридњи век, Археолошко благо Србије, каталог НМ
- 1984 а. Трњане, Српска некропола (крај XI — почетак XIII века), Београд
6. Чезава, средњовековна некропола, Старинар XXXIII—XXXIV
- в. Винча, Средњовековна Винча Старосрпска некропола, Каталог САНУ 50
- 1985 Словенско насеље IX—X века на локалитету Pontes, Трајанов мост у селу Костољу, Гласник САД 2
- 1986 а. Burial Rite in Necropolises of 11th—12th Century in teritory of Serbia, Balcanoslavica 9
6. Vajuga — Pesak, Бердапске свеске III
- в. Средњовековне некрополе у Србији евидентирание кроз археолошка ископавања (I), Старинар XXXVII
- г. Археолошки налази XI—XII века из области Браничева, Viminacium 1
- 1987 а. Прилог проучавању стратиграфије раносредњовековних слојева унутар античког Pontesa, Бердапске свеске IV
6. Pontes — Трајанов мост, средњовековна остава В, Бердапске свеске IV
- в. Крстови од VI—XII века из збирке Народног музеја, Београд

- 1990 Раносредњовековна некропола на Доњем граду Београдске тврђаве, ГГБ XXXVI (у штампи)
- Марјановић Вујовић Г,
Томић Г.
1982 Накит на тлу Србије од IX—XV века, Каталог НМ
- Matei St, Uzum I.
1973 Cetatea de la Pescari, Banatica II
- Миленковић М.
1990 Археолошки трагови Германа у IV—V веку у околини Суботице, Гласник САД 6
- Милошевић Д.
1962 Средњовековна некропола у селу Лешју код Параћина, ЗНМ III
- Микић — Антонић Б.
1990 Аварска некропола на локалитету „Пионирска улица“ у Бечеју, Гласник САД 6
- Минић Д.
1967 Un monument epigraphique du Moyen Age sur la necropole de Pesača, ArchYug VIII
- 1969 а. Велики Градац — црква и некропола, IX—XIII век, Старе културе у Ђердапу, Каталог САНУ
- б. Најновија проучавања етничке припадности носилаца белобрдске културе, Старинар XIX
- 1970 Средњовековна некропола на Великом Градцу код Доњег Милановца, Старинар XX
- 1971 Srednjovekovna nalazišta na području Đerdapa, Materijali VI
- 1974 Les problemes de datation des ceramiques du site d'habitation medievale a Ribnica, Balcanoslavica 3
- 1975 Појава и распрострањеност наруквица од стаклене пасте на средњовековним налазиштима у Југославији, Средњовековно стакло на Балкану
- 1977 Some observations in the investigation of mediaeval rural settlements in Srbija, Balcanoslavica 6
- 1978 Керамичке посуде као гробни прилози на средњовековним некрополама у Србији, ГГБ XXV
- 1980 Le site d'habitation medieval de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XI
- 1982 The Grave Inventory from Stejanovci near Sremska Mitrovica, Sirmium IV
- 1984 а. Госпођин Вир, античко и средњовековно налазиште, Старинар XXXIII—XXXIV
- б. Песача, античко утврђење и средњовековна некропола, Старинар XXXIII—XXXIV
- в. Поречка река, средњовековно насеље и некропола, Старинар XXXIII—XXXIV
- г. Рибница, Праисторијско и античко налазиште, средњовековно насеље са некрополом, Старинар XXXIII—XXXIV
- 1988 Спирално увијена жица на средњовековном накиту Србије, Старинар XXXVIII

- Минић Д, Павловић С.
1978 а. La region des Portile de Fier au Moyen Age, Muzeul de arta al R.S. Romania, Bucuresti
- б. Подручје Ђедапа у средњем веку, Археолошко благо Ђердапа, Каталог НМ
- Минић Д, Томић М.
1974 Остава средњовековног накита из Великог Градишта, Старинар XXIII
- Мркобрад Д.
1980 Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji, Beograd
- 1981 Beljarica, Batajnica kod Zemuna, srednjovekovno i praistorijsko naselje, AP 22
- 1982 Село Бољевци код Земуна — средњовековно и праисторијско насеље, AP 23
- 1983 Налаз средњовековног мача из Батајнице, ГГБ XXX
- 1985 а. Налаз ранословенске земунце из Бољевца, Гласник САД 2
- б. Нови резултати на истраживању вишеслојног насеља у Бољевцима, Истраживања II
- 1986 а. Капела, Батајница код Земуна — остаци словенског и халштатског насеља, AP 25
- б. Село Бољевци код Земуна — словенско насеље, AP 25
- Нађ Б.
1952 Грбови из VI—VII века код Араџа у Банату, PBM 1
- Нађ III.
1952 Пробно археолошко испитивање Селишта код Тараса, PBM 1
- 1953 Арача, PBM 2
- 1956 Словенске посуде из Чортановца, PBM 5
- 1959 Avaroslovenska nekropola u Vrbasu, AP 1
- 1964 Gradina, Rakovac, Novi Sad — srednjovekovni manastir, AP 6
- 1965 Средњовековни налази на Гомолави 1965. године, PBM 14
- 1971 а. Домбо, резултати истраживања на Градини у Раковцу (1963—1966), PBM 20
- б. Некропола из раног средњег века у циглани „Поле“ у Врбасу, PBM 20
- 1985 Dombo, srednjovekovna opatija i tvrđava, Novi Sad
- Николајевић-Стојковић И.
1958 Прилог проучавању византијске скулптуре од 10 до 12 века из Македоније и Србије, Зборник САНУ XLIX, Византолошки институт књ. 4
- Папреница Ј.
1986 Grabovica — »Brzi Prun« — gisement prehistorique, antique et medieval, Ђердапске свеске III

- Паровић-Пешикан М.
1981 Средњовековна некропола у Сремској Митровици, Старинар XXXI
1984 Љубичевац Гламија, Бердапске свеске II
- Петровић Д.
1965 Средњовековна некропола на Доњићком брду, Старинар XIII—XIV
- Петровић Ј.
1986 Gomolava, Srednjovekovni period, Katalog VM
- Петровић М.
1978 Агаџа, Нови Веђеј — srednjovekovna bazilika, AP 20
1988 Византијска архитектура у Новом Раковцу, Грађа ПСКВ XV
- Петровић П.
1968 Ribnica — Ribnički potok — srednjovekovne crkve i nekropola, AP 10
1986 Брза Паланка — Egeta, Бердапске свеске III
- Поп-Лазих П.
1970 Mali Idoš, Ваџка — nekropola II avarskog kaganata, AP 12
1972 Мали Иђош III, ЗИМС 8—9
1975 Резултати археолошких истраживања у Малом Иђошу, ЗИМС 11—12
- Поповић В.
1975 а. „Методијев“ гроб и епископска црква у Мачванској Митровици, Старинар XXIV—XXV
1978 Епископска седишта у Србији од IX до XI века, ГГБ XXV
1980 а. Сирмијска епископија и средњовековна црква на Балкану, Sirmium XI
б. Култни континуитет и литерарна традиција у цркви средњовековног Сирмијума, Sirmium XII
1981 Une invasion Slave sous Justin II inconnue des sources écrites, Нумизматичар 4
- Поповић Љ.
1984 Вајуга — Караула, Бердапске свеске II
- Поповић М.
1973 Grocka, lokalitet Rančićeva kuća, AP 15
1982 Београдска тврђава, Београд
1988 Светиња — Нови подаци о рановизантијском уму, Старинар XXXVIII
- ичево у средњем веку, Старинар
- par sondage de la lokalite Ljubičeva, Бердапске свеске III
- есак, Бердапске свеске II

- Продановић Љ,
Зотовић Љ.
1964 Mihajlovac — antičko utvrđenje, AP 6
- Радојчић Н.
1986 Les fouilles du site »Pesak« a Korbovo en 1981, Бердапске свеске III
- Радосављевић-Крунић С.
1986 Une necropole medievale a Ljubičevac, Бердапске свеске III
- Рашајски Р.
1969 Сапаја — насеље и некропола, VI—XVIII в, Старе културе у Бердапу, Каталог САНУ
1970 Haram, Banatska Palanka — srednjovekovno nalazište, AP 12
- Ристић М,
Богосављевић Д.
1982 Кула, Михајловац — Рано средњовековно насеље, AP 23
- Simoni K.
1978 Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji, VAMZ X—XI
1986 Neobjavljeni okovi i jezičci nakitnog stila Blatnica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, VAMZ 3/XIX
- Sokač-Štimac D.
1989 Rudina kod Slavonske Požege, romanička crkva i samostan, AP za 1987
- Сретенковић М.
1984 Мокрањске стене, вишеслојно насеље, Бердапске свеске II
- Станчић В.
1979 Srbobran, srednjovekovno nalazište, AP 21
- Станојев Н.
1989 Некрополе X—XV века у Вовојводици, Нови Сад
- Станојевић Н.
1979 а. Botra, Веђеј — srednjovekovno naselje, AP 21
б. Ulica Pionirska, Веђеј — ranosrednjovekovna nekropola, AP 21
1980 а. Заштитно ископавање локалитета Ботра код Веђеја — средњовековна лончарска радионица, PBM 26
б. Perlek, Веђеј — srednjovekovno naselje, AP 22
1982 а. Perlek kod Bečeja — srednjovekovno naselje, AP 23
б. Rumska petlja, Zirovac, Ruma — srednjovekovno naselje, AP 23
в. Stari Petrovaradin, Novi Sad — srednjovekovno naselje, AP 23
г. Rakovac, arheološki nalazi, Katalog VM
д. Хртковци, Гомолава, некропола XII—XIV века, Накит на тлу Србије од IX—XV века, Каталог NM

- 1985 а. 6. Botra, Bečej — srednjovekovno naselje, AP 24
Gradina, Rakovac — manastirski kompleks i nekropola, AP 24
- 1986 а. 6. Botra, Bečej — srednjovekovno naselje, AP 25
Jablanovi, Celarevo — srednjovekovna i praiсторijska nekropola, AP 25
- 1987 Насеља VIII—IX века у Војводини, PBM 30
- Тодоровић Ј.
1958 Ранословенске пећи из Вишњице, Старинар VII—VIII
- 1966 Jendek, Zvečka, Obrenovac — Keltsko i slovensko groblje, AP 8
- Томовић М.
1984 Текија, керамика са утврђења, Старинар XXXIII—XXXIV
- 1986 Mihajlovac »Blato« une forterese de la basse antiquite, Бердапске свеске III
- Тошић М, Миленковић М.
1982 Наушнице т. 3. токајског типа, PBM 3
Ушће Слатинске реке, средњовековно налазиште VI—X века, AP 23
- Тогору О.
1976 Romanitatea tirzie si straromanii in Dacia Traiana sud-carpatica, Craiova
- Трбуховић Ј.
1982 Avar Finds from Sirmium and the Surrounding Region, Sirmium IV
- 1983 Византија и варвари на тлу Србије, каталог НМ
- 1986 Трагови Авара и Словена у Доњем Подрињу и околини, Гласник САД 3
- Трифунувић С.
1990 Рекогносцирање територије општине Алибунар — локалитет Калварија, Гласник САД 6
- Ђоровић-Љубинковић М.
1951 Метални накит белобрдског типа — гроздолике минђуше, Старинар II
- 1954 Наушнице т. 3. токајског типа, PBM 3
- 1956 La necropole slave de Brestovik, ArchYug II
- 1958 а. Досадашња ископавања на локалитету Висока Раван у Брестовнику, ЗНМ I
6. Ископавања у Брестовику (локалитет Висока Раван), ЗНМ I
- в. Старословенска некропола Висока Раван, Старинар VII—VIII
- 1959 а. Bijoux communs aux Slaves du Sud et leurs variantes locales, ArchYug III
6. Brestovik, Visoka Ravan, AP 1
- в. Висока Раван у Брестовику, словенска некропола, Старинар IX—X
- 1961 Висока Раван, средњовековна некропола, Старинар XI
- 1967 Periodizacija srednjovekovne arheologije od VI do kraja XI века, Materijali IV

- 1970 Der Zusammenhang des Schmuckes des Nitra-Gebietes und Nordserbiens in IX Jahrhundert, Slov Arch XVIII/1
- 1971 Nalazi u Korintu i slovenska arheologija X—XI века, I MKS
- 1972 Odnosi Slovena centralnih oblasti Balkana i Vizantije od VII do X века, Materijali IX
- 1974 Les Slaves du centre Balkanique du VI au IX siecle, Balcanoslavica 1
- 1975 Le ceramique medievale decoree d'ornaments execute at l'engobe, Balcanoslavica 3
- 1978 Ка проблему словенизације Београда и северне Србије, ГГВ XXV
- 1980 Ка прецизнијем датирању старијег словенског напита на Балкану, Gunjačin zbornik
- Uzum I.
1975 Cimitirul medieval de la Gornea—Tircheviste-, Banatica
- 1977 Locuirea feudala timpurie de la Gornea-Tarmuri, Banatica
- 1980 Consideratii istorico-arheologice cu privire la asezarile autohtone din Clisura Dunarii intre secolele VI—XIV
- Uzum I, Davidescu M.
1978 Зона Бердапа у средњовековном периоду, Археолошко благо Бердапа, Каталог НМ
- Uzum I, Teicu D.
1981 Cercetarile arheologice de la Ciclova Romana, Banatica
- Cremonošnik I.
1970 а. Истраживања у Мушићима и Забљаку и први налаз најстаријих словенских насеља код нас, GZM XXV
6. Die Chronologien der aeltesten slawischen Funde in Bosnien und der Herzegovina, ArchYug XI
- 1977 Ranoslovensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine, Godišnjak ANUBIH XV
- Шафарик О.
1955 Налази са нове аварско-словенске некрополе у Малом Иђошу, PBM 4
- Шафарик О, Шулман М.
1954 Хинга, средњовековна некропола код Суботице, PBM 3
- Šmalcelj M.
1983 Privlaka — »Gole njive« — nekropola VII—IX stoleća, AP 15
- 1976 Privlaka — »Gole njive«, Vinkovci — nekropola VIII—IX stoleća, AP 18
- 1981 а. Privlaka — »Gole njive« (opć. Vinkovci) — avaroslavenska nekropola, AP 22
6. Stari Jankovci — Gatina (općina Vinkovci) — avaroslavenska nekropola, AP 22

- Aupert P. 1980 Ceramique Slave a Argos (585. J.C.), BCH Suppl VI
- Belošević J. 1980 Materijalna kultura Hrvata od 7—9. stoljeća, Zagreb
- Въжарова Ж. Н. 1965 Славянски и славянобългарски селища в Българските земи от краја на VI—XI век, София
- 1976 Славяни и Прабългари по данни на некрополите от VI—XI в, на територията на България, София
- Goltowski K. 1981 Kultura przeworska, Prahistoria ziem Polskich V, Warszawa
- Група аутора 1975 Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the territory of Romania, Bucuresti
- 1977 Les anciens Hongrois et les ethnies voisines a l'Est, StudArch VI, Budapest
- 1984 Interaktionen der Mitteleuropaischen Slawen und anderen Ethnika im 6—10 Jahrhundert, Nitra
- 1981 Историја српског народа, Београд
- 1985 Етнокултурна карта територии Украинскои ССР в I тыс. н. э, Киев
- Diaconu P, Vilceanu D. 1972 Pacuiul lui Soare I, Bucuresti
- Dolineascu-Ferche S, Constantiniu M. 1981 Un etablissement du VI siecle a Bucarest (decouvertes de la rue Soldat Ghivan), Dacia XXV
- Dostal B. 1966 Slovanska pohrebiste ze stredni doby hradistni na Morave, Praha
- Златарски В. 1918 История на българската държава прѣзь срѣднитѣ вѣкове I I, София
- Jovanović V. 1976 Uber den fruhmittelalterlichen Schmuck von Čečen auf Kosovo, Balcanoslavica 5
- Klaić N. 1976 Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb
- Comsa M. 1978 Cultura materiala veche Romaneasca, Asezarile din secolele VIII—X de la Bucov — Ploesti, Bucuresti
- Korošec J. 1950 Staroslovensko grobišče na Ptujskem Gradu, Ljubljana

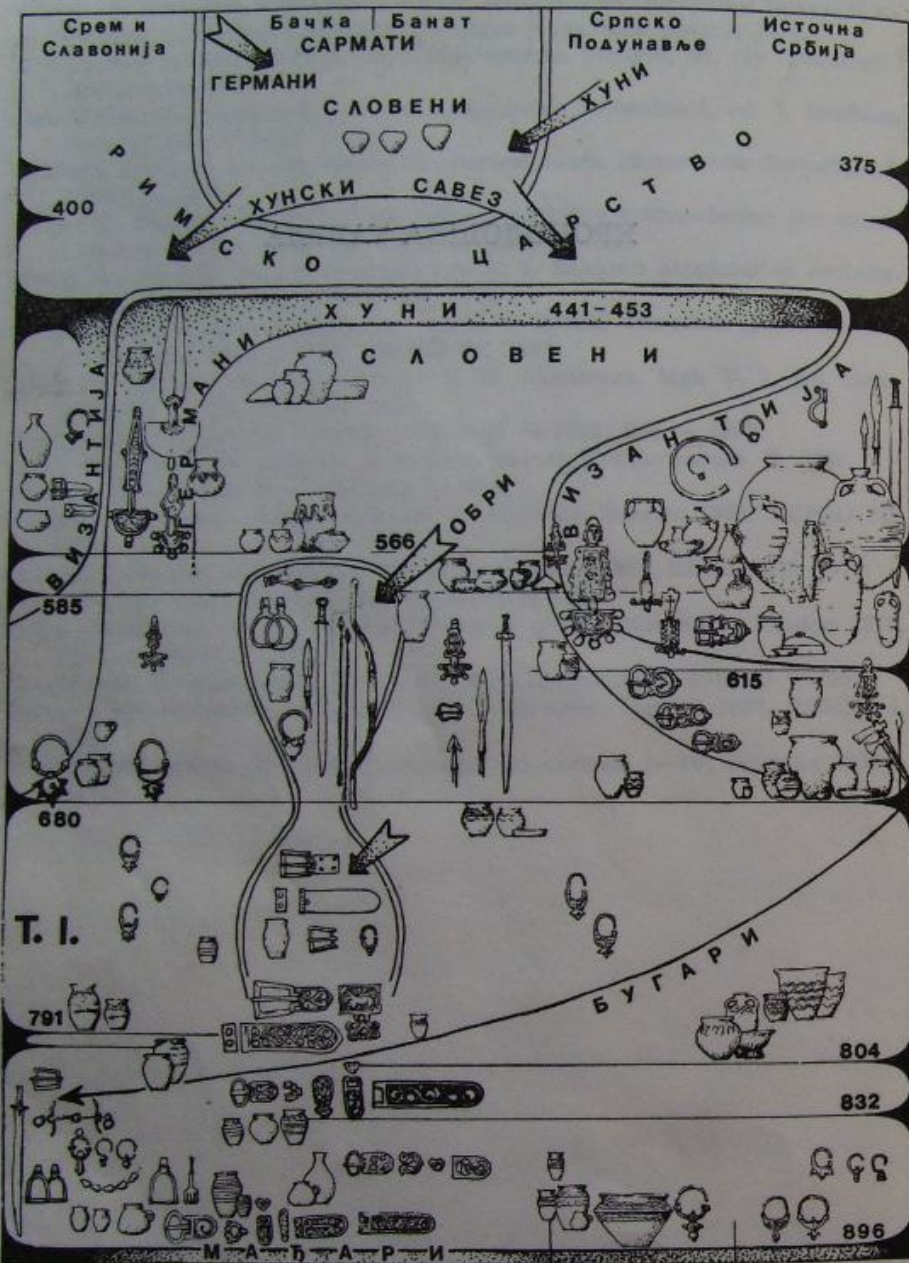
- Kurnatowska Z. 1980 Styrmen nad Jantra (Bulgaria), Wroclaw — Warszawa — Krakow — Gdansk
- Marsili A. 1726 Danubius pannonicus — mysicus, Hagae — Amstelodemi
- Милетић Н. 1967 Словенска некропола у Гомјаници код Приједора, ГЗМ XXI—XXII
- 1980 Словенска некропола у Маховљанима код Бања Луке, ГЗМ XXXIV
- Niederle L. 1931 Rukovet slovanske archeologie, Praha
- 1954 Zivot starych Slovanu, Praha
- Седов В. В. 1979 Происхождение и ранная история славян, Москва
- Sos A. 1963 Die Ausgrabungen Geza Feher's in Zalavar, Budapest
- 1973 Die slawische bevölkerung Westungarns in 9. Jahrhundert, Münchener Beiträge zur Vor — und Frühgeschichte 22, München
- Stefan Ch, Barnea I, Comsa M, Comsa E. 1967 Dinogetia I, Bucuresti
- Torog G. 1962 Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, ArchHung XXXIX
- Točik A. 1968 Altmagyarische Grabfelder in der Südwestslowakei, Bratislava
- Третьяков Н. П. 1982 По следам древних славянских племен, Ленинград
- Hruby V. 1955 Stare Mesto, Praha
- Hampel J. 1905 Alterthumer des fruhen Mittelalters in Ungarn, I—III, Braunschweig

КОРИШЋЕНИ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ

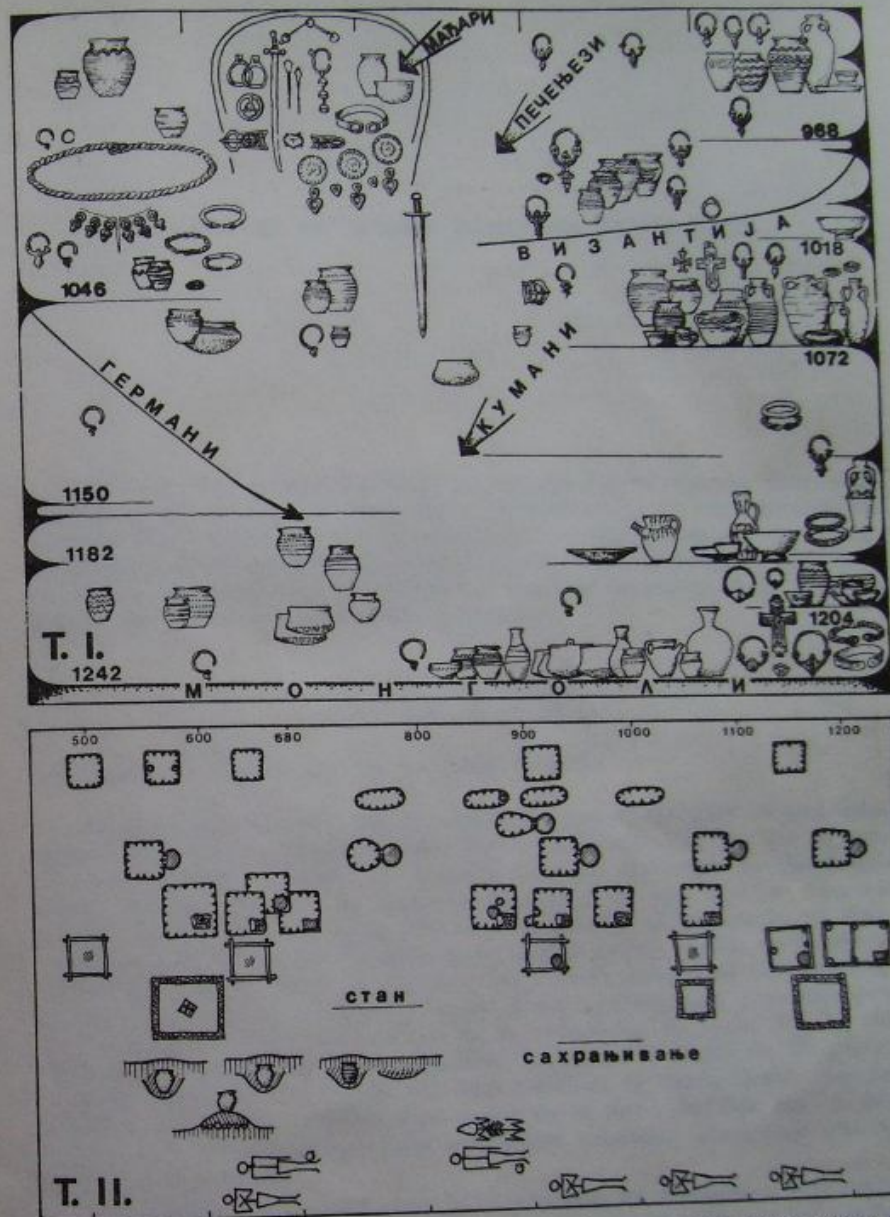
- Ammiani Marcellini, Rerum gestorum libri, Berolini 1910—1915, ИБИ II, 1958.
- Arriani tactica et Mauricii ars militaris libri duodecim, ed. J. Scheffer, Upsaliae 1664, ВИИНЈ I, 1955.
- Caesarii, fratris Gregorii Theologi, Dialogi quattuor, ed. Migne, PG 38 (1862) col. 851—1901, ВИИНЈ I, 1955.

- Chronicon Anonymi regis notarii, Gesta Hungarorum, Scriptores rerum Hungaricum I, Грађа за историју Београда у средњем веку I, 1951.
- Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, ed. Gy. Moravcsik, Washington 1967.
- Constantini Porphyrogeniti, De cerimoniis aulae byzantine I, ed. I. Reiskius, Bonnae 1829, ВИНЈ II, 1959.
- Einhardi Annales, Annales Regum Francorum, Pertz, Monumenta Germaniae I, ИБИ VII, 1960.
- Gelzer H, Ungedruckte und wenig bekannte Bistumerverzeichnisse der orientalischen Kirche, ByzZ II, Munchen 1893, 42—46.
- Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emandatus II, Bonnae 1839, ВИНЈ III, 1966.
- Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, rec. A. Meineke, Bonnae 1836, ВИНЈ IV, 1971.
- Jordanis, Romania et Getica, Recensuit Th. Mommsen, Mgh V, 1, AA Berolini 1882, 1—200, ИБИ II, 1958.
- Извори са българската история, София, II — 1958; VII — 1960.
- Legenda S. Gerhardi episkopi, Scriptores Rerum Hungaricarum II, 1938.
- Miracula S. Demetrii I—II, ВИНЈ I, 1955.
- Nicephori Bryennii, Commentarii, ed. A. Meineke, Bonnae 1936, ВИНЈ III, 1966.
- Nicetae Choniatae, Historia, rec. I. Bekker, Bonnae 1835, ВИНЈ IV, 1971.
- Повесть временных лет, Москва—Ленинград 1950.
- Prisci, Fragmenta, ed. L. Dindorf, Historici graeci minores I, Lipsiae 1870, 275—352, ВИНЈ I, 1955.
- Theophanis, Chronographia, rec. C. de Boor, Lipsiae 1883, ВИНЈ I, 1955.
- Theophylacti Simocatae, Historiae, ed. C. de Boor, Lipsiae 1887, ВИНЈ I, 1955.
- Византијски извори за историју народа Југославије I—IV, Београд 1955—1971.

ХРОНОЛОШКА ТАБЕЛА

Т. I. — Преглед најважнијих врста археолошког материјала и историјских догађаја (однос накита према осталим предметима 1 : 5).

Т. II. — Преглед врсти станишта (укопи без пећи, издужени укопи, укопи са земљаним пећима, укопане куће са каменним пећима, дашчаре и камене куће) и начина сахрањивања (спаливање и сахрањивање покојника).